BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ZÂTÎ'NİN *LETÂYİF*'İNİN MİZAH KURAMLARI BAĞLAMINDA TAHLİLİ

HAZIRLAYAN

SAMET DOĞUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi ASLI AYTAÇ

Dr. Öğr. Üyesi NİHAL YAVUZ (Eş Danışman)

ANKARA - 2023

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

Tarih: 07 / 06 / 2023

Öğrencinin Adı, Soyadı: Samet DOĞUSU

Öğrencinin Numarası: 22020135

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Programı: Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Aslı AYTAÇ

Tez Başlığı: Zâtî'nin *Letâyif*'inin Mizah Kuramları Bağlamında Tahlili

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 131 sayfalık kısmına ilişkin, 07 / 06 / 2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 12'dır. Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç

2. Alıntılar hariç

3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

"Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını" inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası:…….

ONAY

Tarih: 07 / 06 / 2023

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad, İmza:

Dr. Öğr. Üyesi Aslı AYTAÇ

TEŞEKKÜR

Lisans döneminde Klasik Türk edebiyatının kendine has dünyasını ve inceliklerini anlamlandırmaya başladığımdan beri bu alanda akademik çalışma yapma hayaline sahip biri olarak yüksek lisans tezimi tamamlamanın heyecanını yaşıyorum. Bu süreçte akademik kariyer oluşturmanın sadece okul sıralarından, işlenen dersler ve incelenen metinlerden ibaret olmadığını hissettiren, gerek lisans döneminde bana karşı gösterdiği ilgi, alaka ve hoşgörüyle gerekse yüksek lisans döneminde eş danışman olarak tez dönemimin başından sonuna kadar hiçbir yardımını esirgemeyip ilham kaynağım olan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Nihal Yavuz'a teşekkürlerimle...

Yüksek lisans tez çalışmamın tamamlanmasında emeği geçen ve desteğini esirgemeyen birçok kişiye teşekkür etmek istiyorum. Tez sürecinde yaşadığım zorlukları hafifleten ailem, arkadaşlarım, sevdiklerime çok teşekkür ederim. Tez sürecini tamamlamam konusunda onların ilgisi benim için paha biçilemezdi. Özellikle, hayatımın her alanında beni destekleyen sevgili eşim Gamze Güler Doğusu' ya teşekkür ederim.

ÖZET

Samet Doğusu, Zâtî'nin Letâyifi'nin Mizah Kuramları Bağlamında Tahlili, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı, 2023.

Mizah, kelime anlamı ve kullanımı itibariyle içinde bulunulan durumu gülünç, komik ve eğlenceli hâle getirme sanatıdır. Mizah hayatın her alanında olduğu gibi Klasik Türk edebiyatında da yer almakta ve *letâyif*, hezel, hiciv gibi türünde eserler aracılığıyla varlığını sürdürmektedir.

Çalışmada *Zâtî'nin Letâyif*'i adlı eserin, mizah kuramları ve mizah yapma araçları açısından incelenmesi ve eserden hareketle mizahî bir tür olan latifelerin kurgu ve içeriğini oluşturan unsurların saptanması amaçlanmaktadır. Böylece bir mizah ürünü olan *letâyif*lerin yapısının ve özelliklerinin ortaya koyularak genel çerçevesi çizilmiş; hezel, hiciv gibi diğer türler arasındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda eser, mizah kuramları ve mizah yapma araçları ele alınarak iki ana başlıkta tahlil edilmiştir.

Zâtî'nin Letâyif'i, mizah kuramları ve mizah yapma araçları üzerinden beş bölümde incelenmektedir. İlk bölümde, bir edebi tür olan letâyifnâme ve bu türde yazılmış *Zâtî'nin Letâyif*'i adlı eserin tanımı yapılmaktadır. İkinci bölümde, mizahın genel tanımına ve Klasik Türk şiirinde mizahın nasıl şekillendiğine yer verilmektedir. Üçüncü bölümde, mizah kuramlarıyla *Zâtî'nin Letâyif*'inden örnekler incelenmektedir. Dördüncü bölümde eserin küfür, argo ve edebi sanatlar gibi mizah yapma araçlarıyla ilişkisi ele alınmaktadır.

Zâtî'nin Letâyif'i, çalışmada mizah kuramlarına göre incelenmiştir. Bunlardan biri üstünlük kuramıdır. Kişinin makam, sınıf gibi özelliklerle karşısında bulunan kişilerden kendini üstün görmeye dayandığı bu kuram, *Zâtî'nin Letâyif*'inde eşit şartlara sahip kişilerin işlerindeki başarılar ya da kişisel özelliklerinden hareketle alay edip üstünlük kurmalarına dayanmaktadır. Rahatlama kuramı ise çalışmada; bilinçaltında bastırılan duygulardan ziyade, gündelik yaşamda herkesin rahatça ifade edebildiği, bilinçaltına yönelik duygu ve düşüncelerle ele alınmaktadır. Latife, uyuşmazlık kuramına göre incelendiğinde, gülmenin ortaya çıkması için olayın öncelikle genel bir giriş yapılıp detaylandırılarak geliştirildiği, sonra okuyucu veya dinleyicide ters bir etki yaratma amacıyla en olmadık, şaşırtıcı şekilde

sonuçlandırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda eserde oluşturulan mizahla hem eğlenme hem de yerme eylemi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada mizahın ortaya çıkarılmasında etkili olan küfür, argo, edebi sanatlar ve atışma gibi mizah yapma araçları ele alınmaktadır. Küfür ve argonun eserdeki eleştiri ve komiği ortaya koyarken hayvan, cinsellik, fiziksel unsurlar gibi kavramlarla ilişkileri açıklanmaktadır. Çalışmada edebi sanatlar aracılığıyla mizahın latifedeki ve karşısındaki kişi üzerinde ne denli etki bıraktığı incelenmektedir. Atışma, mizahın ortaya çıkmasındaki temel unsurlardan biridir. Bu bağlamda atışma, kişiler ve konular olmak üzere iki alt başlıkta incelenmekte ve bu başlıklar altında eserden örnek latifelere yer verilmektedir.

Çalışma sonucunda *Zâtî'nin Letâyif*'inin mizah ürünü olarak kendine has özelliklerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Latifelerin bir olay örgüsü ve şahıs kadrosuna sahip olduğu görülmektedir. Yazar tarafından olaya kısa bir giriş yapılır, ardından gelişmeler verilir ve çarpıcı bir şekilde sonuçlandırılır. Latifelerin genelinde olmakla birlikte özellikle sonuç bölümünde yazar, mizah yapma araçlarından ustaca faydalanmakta ve böylece mizah sayesinde kısacık metinlerin etkileyici bir hâle getirmektedir. Bununla birlikte eserde latifeler, nesir olarak oluşturulduğu gibi nesir ile başlayıp nazım ile bitirilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Letâyifnâme, Zâtî, Klasik Türk Edebiyatı, Hiciv.

ABSTRACT

Samet Doğusu, The Humor Theories of Zâtî's *Letâyif*'i in the Context of Humor, Ankara University, Institute of Social Sciences, Turkish Language and Literature Thesis Master's Program 2023.

Humor, as an art, refers to the act of making the current situation ridiculous, funny, and entertaining. Humor exists in Classical Turkish literature, just like in all aspects of life, and it continues to exist through works such as *letâyif,* hezel, and satire.

This study aims to examine Zâtî's *Letâyif*'i in terms of humor theories and humor creation tools and to determine the elements that constitute the structure and content of latifas, which are a humorous genre, based on the work. Thus, the structure and characteristics of *letâyif*s, which are a humorous product, have been presented, and an attempt has been made to determine their place among other genres such as hezel and satire. In this context, the work has been analyzed under two main headings by addressing humor theories and humor creation tools.

Zâtî's *Letâyif*'i is examined in five sections based on humor theories and humor creation tools. The first section provides a definition of letâyifnâme, a literary genre, and the work titled Zâtî's *Letâyif*'i written in this genre. The second section discusses the general definition of humor and how humor is shaped in Classical Turkish poetry. The third section examines examples from humor theories and Zâtî's *Letâyif*'i. The fourth section explores the relationship between the work and humor creation tools such as profanity, slang, and literary devices.

Zâtî's *Letâyif*'i is examined in this study according to humor theories. One of these theories is the superiority theory, which is based on individuals considering themselves superior to others based on factors such as position and social class. In Zâtî's *Letâyif*'i, individuals who have equal conditions mock each other based on their achievements in their work or personal qualities, thus establishing superiority. The relief theory, on the other hand, focuses on feelings and thoughts directed towards the subconscious rather than repressed emotions. When a latifa is examined in terms of the incongruity theory, it is observed that in order for laughter to arise, the event is initially introduced in a general way, then elaborated, and finally concluded in an unexpected and surprising manner to create a reverse effect on the

reader or listener. In this context, both entertainment and mockery are achieved through the humor created in the work.

This study addresses humor creation tools such as profanity, slang, literary devices, and banter that are effective in bringing out humor. The relationships of profanity and slang with concepts such as animals, sexuality, and physical aspects are explained in order to present criticism and comedy in the work. The study examines the extent to which humor through literary devices affects the latifa and the person it is directed at. Banter is one of the fundamental elements in the emergence of humor. In this context, banter is examined under two subheadings: individuals and topics, and examples of latifas are provided under these headings.

As a result of the study, the unique characteristics of Zâtî's *Letâyif*'i as a humorous product have been identified. It is observed that latifas have a plot and a cast of characters. The author provides a brief introduction to the event, followed by developments, and concludes it in a striking manner. In general, but especially in the conclusion section, the author skillfully utilizes humor creation tools, making the short texts impressive through humor. Additionally, latifas in the work can be created as prose or start with prose and end with poetry.

Keywords: Humor, Letâyifnâme, Zâtî, Classical Turkish Literature, Satire.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... **i**
ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
GİRİŞ **1**
1. MİZAHIN TANIMI VE KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE MİZAH **4**
1.1. Mizahın Tanımı **4**
1.2. Mizahla İlgili Başlıca Kavramlar **5**
1.2.1. Latife **6**
1.2.2. Hiciv **7**
1.2.3. Hezl/ Hezel/Tehzil **7**
1.2.4. İroni **8**
1.2.5. Nükte **8**
1.2.6. Satir **8**
1.2.7. Parodi **9**
1.2.8. Kara mizah **9**
2. LETÂYİFNÂMELER VE ZÂTÎ'NİN *LETÂYİF*'İ **10**
2.1. Bir Tür Olarak Letâyifnâmeler **10**
2.2. Zâtî'nin *Letâyif*'i **11**
2.3. Tezkirelerde Zâtî'nin Mizahi Yönü **12**
3. MİZAH KURAMLARI BAĞLAMINDA ZÂTÎ'NİN *LETÂYİF*'İNİN TAHLİLİ **13**
3.1. Başlıca Mizah Kuramları **13**
3.1.1. Üstünlük kuramı **13**
3.1.2. Uyumsuzluk kuramı **14**
3.1.3. Rahatlama kuramı **15**
3.2. Başlıca Mizah Kuramları Bağlamında Zâtî'nin *Letâyif*'inin Tahlili **16**
3.2.1. Üstünlük kuramı bağlamında Zâtî'nin *Letâyif*'inin tahlili **16**
3.2.2. Rahatlama kuramı bağlamında Zâtî'nin *Letâyif*'inin tahlili **26**
3.2.3. Uyumsuzluk kuramı bağlamında Zâtî'nin *Letâyif*'inin tahlili **36**
4. ZÂTÎ'NİN *LETÂYİF*'İNDE MİZAH YAPMA ARAÇLARI **44**
4.1. Küfür/Kötü Söz/Argo **44**
4.1.1. Hayvan isimleri üzerinden küfür **47**

4.1.2. Necis kelimeler üzerinden küfür 49
4.1.3. Fiziksel kusurlar üzerinden küfür 50
4.1.4. Cinsel kimlik üzerinden küfür 51
4.1.5. Aile mahremiyeti üzerinden küfretmek 55
4.1.6. Rekabet üzerinden küfretmek 56
4.2. Edebi Sanatlar 58
4.2.1. Teşbih 58
4.2.2. Mübalağa 62
4.2.3. Tezat 66
4.2.4. Telmih 68
4.2.5. İrsâl-i mesel 69
4.2.6. Ta'riz 71
4.2.7. Nida 73
4.2.8. Tenasüp 74
4.2.9. Tevriye 74
4.2.10. Kinaye 76
4.2.11. İktibas 77
4.2.12. İstifham 77
4.3. Atışma 78
4.3.1. Atışma aracı olarak ele alınan konular 80
4.3.1.1. Dost tavsiyesi 81
4.3.1.2. Rekabet ve kıskançlık 82
4.3.1.3. Duruma uygun söz söyleme 84
4.3.1.4. İsim, lakap 92
4.3.1.5. Fiziksel özellikler 95
4.3.1.6. Aile kurumuna yönelik ifadeler 97
4.3.1.7. Yeteneksiz şairler 99
4.3.1.8. Meslek üzerine atışmalar 100
4.3.2. Atışma Kurgusunda Rol Alan Kişiler 101
4.3.3. Zâtî ile şairler arasında geçen atışmalar: 102
4.3.3.1. Keşfî 102
4.3.3.2. Revânî 104
4.3.3.3. Çakşırcı Şeyhî 105
4.3.3.4. Ferîdî 106

4.3.3.5. Visâlî 106
4.3.3.6. Mihrî Hatun 107
4.3.3.7. Ferruhî 107
4.3.3.8. Ali Paşa 108
4.3.3.9. Mehmed Şah Çelebi 109
4.3.3.10. Ahî 110
4.3.4. Zâtî ile sosyal yaşamdan kişiler arasında geçen atışmalar 110
SONUÇ 118
KAYNAKLAR 121

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı XIII. yüzyıl sonlarında başlayıp XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eder. Bu süreç içinde Klasik Türk edebiyatında pek çok şekil ve türde eserler verilmiştir. Bu eserler nazım ağırlıklı olmakla birlikte nesir türünde de zengin örnekler içerir. Ortaya konulan bu eserler, edebiyatın bir bilim olarak ele alınmasına ve üzerine bilimsel çalışmalar yapılmasına imkân sağlamaktadır. Klasik Türk edebiyatı kendine has araştırma yöntemleri ile bu eserleri incelemekte ve eserlerin değerini ortaya koymaktadır. Klasik Türk edebiyatına ait eserleri metin tenkidi, metin şerhi, metin tahlili gibi bilimsel uygulamalarla değerlendirmek mümkündür. Bu çalışmada uygulanan yöntem ise "metin tahlili" dir. Tahlil, sözlük anlamına göre bir yapıyı çözme, çözümleme, inceleme; edebiyat terimi olarak ise alanında bir metni her yönüyle yorumlama anlamı taşır. Metin tahlili Klasik Türk edebiyatı değerlerinin günümüz kültür mirasına devamını sağlamada önemli bir rol oynar. Mengi makalesinde "Metin tahlili çalışmaları ise günümüzde, öteden beri yapılan metin neşri çalışmalarının değerlendirilerek Klasik Türk edebiyatı döneminin ve geçmiş kültürün tanıtılması açısından büyük önem kazanmıştır." (2007: 408) ifadeleriyle metin tahlilinin önemini vurgular. Metin tahlili, klasik bir metni açıklama ve anlamlandırmada en son basamak olduğundan incelediği yapılar ve içerikler açısından da yöntemlerin en kapsamlısıdır. Bu kapsamın genişliği Mengi tarafından şöyle ifade edilmektedir:

> "Tahlil adı altında yapılan metin incelemesi çalışmalarında, bir metnin biçim özelliklerinden, vezninden, kafiyesinden, dilinden, edebi sanatlarından, konusundan, sanatçının iç dünyasından, toplum ve dönemle olan ilişkisinden, dolayısıyla metin içerisinde oluşturduğu hayal, duygu, düşünce dünyasından vb. özelliklerinden söz edildiği görülür" (2007: 412-413).

Metin tahlili yöntemiyle inceleme yapılan eserler Ali Nihat Tarlan'ın "*Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik (1964)"* i ile başlamıştır. Devam eden süreçte Harun Tolasa'nın *"Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası (1973)"*, Mehmet Çavuşoğlu'nun *"Necati Bey Divanı'nın Tahlili (1971)"*, Cemal Kurnaz'ın *"Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili (1987)"*, Nejat Sefercioğlu'nun *"Nev'i Divanı'nın Tahlili (1994)"* ayrıca Ali Nihad Tarlan'ın *"Fuzûlî Divanı Şerhi (1985)"* çalışmaları ortaya çıkmıştır. Eserler tahlil edilirken tasnif yapıldığı görülmektedir. Bu konu Mengi tarafından şöyle değerlendirilir:

> "Günümüzde de metin tahlili ya da metin incelemesinde söz konusu metin tahlili çalışmalarının inceleme yöntemleri büyük ölçüde sürdürülmekte ve benzer kalıplaşmış modeller kullanılmakta yine benzer tasniflere yer verilmektedir. Buna karşın, eserin nasıl söylendiği, dilin nasıl kullanıldığı üzerinde durulmamakta, metin içinde yoruma dayalı estetik değerlendirme yoluna gidilmemektedir.

> Bu durum edebi metin tahlili için gereken bilgi birikiminin yetersizliğinden ve örnek alınabilecek tahlil çalışmalarının çok sınırlı ve yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır" (2007: 413).

Bu durumda eserin söylemi, dilin kullanım alanı ve yoruma dayalı tahlil çalışmalarının eksikliği vurgulanır. Bu bilgiler ve veriler ışığında Klasik Türk edebiyatında farklı bir türün geleneksel ve modern inceleme yöntemleriyle tahlil edilmesinin alana yenilik getireceği ve farklı bir bakış açısı kazandıracağı düşüncesinden hareketle XVI. yüzyıl dönemi şairi olan Zâtî'nin *"Letâyif""* adlı eserinin tasnif yönteminden ziyade eserin tür olarak taşıdığı özelliklerin tahlil yöntemi ile ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışma, geleneksel tahlil yönteminden farklı olarak eserin değerini daha iyi ortaya koymak amacıyla mizah kuramları ve mizah yapma araçları bağlamında tahlil edilmiştir. Böylece estetik bir değerlendirme ve esere farklı açılardan bakma olanağı sunulması amaçlanmıştır.

Çalışmada bir mizah ürünü olan letâyifnâme; bilimsel bir çalışma alanı, bakış açısı ve mizah kuramlarıyla birlikte ele alınmaktadır. Mizah; temeli güldürüye dayalı her türlü sanatsal alanın içerisinde yer alabilen bir yapıdır. Yardımcı da bu konuda düşüncelerini "Komik veya eğlendiren hareket veya ifade, kişinin hoşça vakit geçirmesine katkıda bulunan her şey, gülmeyi oluşturan nesne, yapılan mizah tanımlamalarındandır" (2010: 1) şeklinde ifade eder. Klasik Türk edebiyatında konuları bakımından şehrengizler, surnameler, tezkireler gibi çeşitli türlerde eserler bulunur. Bunların yanında mizah konulu eserler de önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada, mizah ürünü olan "Zâtî'nin *Letâyif*'i" ve bu eserde ele alınan güldürü ögelerinin, mizah kuramları kapsamında incelenip yorumlanması amaçlanır.

Dağlar, Klasik Türk edebiyatının içinde bulunan mizah ürünlerinden şöyle bahsetmektedir:

> "Divan edebiyatında gülmece ve yerginin, latife (şaka) ile şetm ü kadh (sövme) arasındaki yelpazede hezl-mizah (alay ve gülmece), mutayebe mülatafa (şakalaşma), hicv (yergi), ta'riz (sataşma ve taşlama), tehzil (alaya alma, gülünç hale getirme), şathiyyat (deli saçması sözler), zemm (yerme ve kınama) gibi isimlerle ve bazı nüanslarla yer almaktadır" (2011: 196).

Çalışmanın ortaya koyduğu diğer bir yenilik ise incelemeye konu olan eserin türüdür. Mevcut alan araştırmalarına bakıldığında tahlil yöntemi ile incelenen eserlerin genellikle divanlardan oluştuğu görülür. Çalışmamızda ise bu eserlerin dışında yer alan letâyifnâme türü ele alınmakta ve eser içeriğinde bulunan hezl, hiciv, *letâyif* kavramları ile mizah konusu arasında ortak bir tahlil yapısı oluşturularak çalışmaya kuramsal açıdan anlam kazandırılmaya çalışılmaktadır. Konunun mizah olarak ele alınmasının, hem eser ve türü arasında paralellik gösterme hem de alanda yapılan araştırmalara farklı konu ve perspektifler

sunma olanağı sağlayacağı düşünülmektedir. Bugüne kadar ele alınan divan ve tezkire çalışmalarında sadece belli başlı sözcük yapıları, tamlamalar ve anlam bilgilerin incelendiği ve eserin bir kalıp hâlinde sunulduğu görülür. Çalışmamızda, letâyifnâme aracılığıyla ele alınan mizah konuları, Klasik Türk edebiyatı alanında yer alan mizah ögeleri ve mizah yapma araçlarına sahip yapıların da varlığı ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Eserin mizah kuramları (rahatlama, uyumsuzluk, üstünlük kuramı) ve disiplinler arası çalışmalarla dönem eserlerinden farkının ele alınması amaçlanmaktadır. İncelemeye tâbi tuttuğumuz eserde Çavuşoğlu'nun (1995) hazırlamış olduğu metin esas alınmıştır.

1. MİZAHIN TANIMI VE KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE MİZAH

1.1. Mizahın Tanımı

Mizah kelimesi, kökeni açısından ele alındığında Arapça "müzah" kelimesinden geldiği görülür. Devellioğlu "şaka, latife, eğlence" (2006: 655); Aziz Nesin ise "seslendiği insanı hangi oranda olursa olsun sağlıklı olarak güldürebilen her şey" (2001: 51) olarak ifade eder. Morreall, "mizah kavrayış değişikliğine, olmasını umduğumuz şeylerin resminin hemen değiştirilmesine dayanır" (1997: 89); Eker, "keskin bir zekânın; sıra dışı, aykırı, ani ve beklenmedik, kimi zaman eğlendirici, kimi zaman sorgulayıcı biçimde, kimi zaman da acımasızca kazandığı sessiz zafer" (2009: 54) şeklinde açıklar. Ayrıca "mizah" sözcüğünün yanında "gülmece" sözcüğü de kullanılır. Gülmece, sözlükte "eğlendirmek, güldürmek ve birine bir davranışı incitmeden takılmak amacını güden ince alay, humor" (2011: 999) şeklinde ifade edilir. İngilizce karşılığı "humor/humour" olan mizah sözcüğünün tarihi ise en eski dönemlere kadar uzanır. Kavram, geçmiş dönemlerde insan vücudunda bulunan dört sıvıyla ifade edilir. Bu konu üzerine Eliaçık, makalesinde "İnsan bedenini oluşturan dört sıvının (kan, safrâ, sevdâ, balgam) dengede olmasıyla bedenin de sıhhatli olacağı esasına dayanır…bozulmasıyla da hastalık ortaya çıkmaktadır" (2010: 133-134) şeklinde açıklamalarda bulunur. Yüzyıllar boyunca pek çok filozof ve bilim insanı, gülme ve mizah kavramlarına belirli açıklamalar ve sınırlamalar getirmiştir. Çeşitli kavram ve terimlerin bulunmasına bu kavramların toplumdan topluma, kültürden kültüre değişmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu farklılık neticesinde de gülme ve mizah kavramlarında ortak bir payda oluşturulamamaktadır. Morreall, gülme kavramını tam anlamıyla her açıdan tanımlayabilmek için kesin bir evrensel düşüncenin olamayacağını savunur. O, gülme kavramının mizahla ilişkisini, mizahın iyi kavramı ve ahlak konuları üstünden ele alarak ortaya kişiye özgü bir eylem konulması olarak açıklamaktadır (1997: 53).

Genele bakıldığında mizah ve gülme kavramlarının birbiriyle ilişkili ama farklı iki kavram olduğu anlaşılır. Mizah, gülmeyi oluşturan unsurlardan biridir. Her gülmenin mizah sayılamayacağı ve yapılan mizahın her zaman gülmeyle sonuçlanıp sonuçlanmayacağı farklı araştırmacılar tarafından tartışma konusudur.

1.2. Mizahla İlgili Başlıca Kavramlar

Edebi türler; insanların haber verme, eğlenme, yerme, sevinç, üzüntü gibi duygularını aktarma gereksinimi sonucu ortaya çıkar. Bu ortaya çıkış duyguları ifade etmesiyle evrenseldir ancak ortaya çıkan türlerin oluşumu ve işlenişi bakımından içinde doğduğu millete, kültüre göre şekillenmesinden dolayı yerel bir konuma sahiptir. Bu sebeple türler arasında toplumdan topluma benzerlik ve farklılıklar görülebilir. Mizah da böyle bir konuma sahip olduğundan mizah ve gülmeceyi açıklayan kuramlar, formüller bulunur ancak mizah genel bir formüle bağlanamaz. Bu durum mizah ve mizaha dair kavramların kapsam genişliğini ortaya koyar. Levend, mizah çalışmasında "Divan edebiyatımızda, sayıları pek de çok olmayan değerli eseri bir yana bırakırsak, gülmece ve alay, rahatsız edici kaba bir taşlama ve sataşmadır" (1970: 41) şeklinde tanımlamaktadır. Kortantamer ise eserinde mizahı şenliklerde, eğlencelerde gülmek için gülmek, gülünç olana gülmek, sınırları zorlamak için mizah yapmak ve hiciv (yergi) olarak ikiye ayırmaktadır (2007: 75). Osmanlı Dönemi mizah anlayışına bakıldığında, mizahın toplumun tümünü kapsayacak şekilde oluşturulduğu görülür. Mizah konu edilen kişinin; saray eşrafını, halktan kişileri hatta şairin kendine kadar herkesi kapsadığı görülür. Şairlerin mizah içerikli eserleri oluştururken hiciv türünü kullanması, mizah ve Klasik Türk şiiri arasında bulunan bağa örnekler sunar. Kortantamer, mizahi eserleri Yunus Emre'den başlatır, XVI. yüzyıl şairleri olan Güvâhî, Fuzûlî, Cinânî, Üsküplü İshak Çelebi, Kemal Paşazâde gibi şairlerin hiciv ve alay türündeki eserlerinden bahseder. Ona göre hiciv türü denildiğinde akla yaşadığı dönemin sınırlarını aşan, türün en büyük şairlerinden biri olan Nef'î gelmektedir. Mizahın yergi alanını hicivleriyle dolduran şair, unvan, mertebe fark etmeksizin toplumun her kesiminden seçtiği kişiler üzerinden sanatını gerçekleştirir. Kortantamer, oluşturulan diğer metinlerin nazım ve nesir türünde eserler olduğunu aktarır, mizah içerikli eserlerin mesnevilerin içerisinde yer aldığı gibi ayrıca letâyifnâme adlı eserler olarak da ortaya koyulduğunu ifade eder (2007: 9-22). Klasik Türk şiirinde kullanılan hiciv dili şairin üslubuna, muhatap aldığı kişi ile arasındaki yakınlığa vb. nedenlere göre değişerek hezl türüne yaklaşabilir. Bu durumu Tolga Öntürk şu şekilde açıklamaktadır:

> Klasik Türk edebiyatında hiciv ve mizah içerikli eserlerin sayısı oldukça fazladır. Birçok hezliyat şairinin birtakım kişileri, grupları, kurumları veya toplumun belli bir kesimini hedef alarak şiirler yazması hem onların muzip mizaçlarından hem de bu unsurları yerme ve onlarla alay etme durumundan kaynaklanır. Özellikle on altıncı yüzyılda belirginleşip son dönem divan edebiyatı şairlerinde doruğa çıkan hezliyat geleneğinde, kaba ve argo sözlerden küfre varıncaya kadar gülmece ve şaka içerikli birçok şiir kaleme alınmıştır (2021:46).

Klasik Türk şiirine, bahsedilen konular çerçevesinde bakıldığında, şairlerin kendinde ve toplumda gördükleri yanlışları, alay edilecek ve yerilecek durumları eleştirerek mizahi eserlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynadıkları ve eserleri ile eğlendirirken düşündürmeyi amaçladıkları görülür. Bu sayede Klasik Türk şiiri ile mizah arasında bulunan güçlü bir bağdan da bahsedilir. Aşağıdaki bölümde ise Türk edebiyatı alanında mizahla ilişkili olarak latife, hiciv, hezl/hezel, ironi, nükte gibi kavramlar ele alınmaktadır.

1.2.1. Latife

"Latife" kelimesinin anlam derinliğini ifade etmek için farklı tanımlamalar yapılır. *Türkçe Sözlük*'te "şaka, şaka etmek" (2011: 1454), Lügat-i Nâcî'de ise "şaka hakiki olmayarak eğlence maksadıyla bir nükteyi hâvi olmak üzere söylenen söz yahut yapılan şey" (Naci, 2009: 350) ifadeleriyle açıklandığı görülür. Batislam çalışmasında şunları söyler:

> "Arapça olan latife kelimesi "lutf" kökünden gelir. Çoğulu "letâift"tir. Eski edebiyatımızda latifeyle ilgili olarak "latife perdâz", "latife-gû", "latife etmek", "latife ber taraf", "mülâtafa" vb. kelimeler de kullanılmıştır. Bunların günümüzdeki karşılıkları ise sırasıyla: "Latife söylemeyi seven", "latife söyleyici", "şaka yapmak", "şaka bir yana" ve "şakalaşmaktır". Ayrıca eskiler şaka yaparken bile nezaketten uzaklaşılmaması gerektiğini "Latife latif gerek" sözleriyle ifade ederken, şaka kaldırmayı ya da şakadan anlamayı da "latifeden anlamak" sözleriyle ifade eder. (1997: 16)

Latifeler, çeşitli mizahî eserlerin içinde dağınık olarak yer alabilecekleri gibi *letâyif*, letâyifnâme adları altında bağımsız eserler olarak da bulunur. Latifelerde ele alınan tüm yapılar dönem kültürünün gelecek nesillere aktarılması için büyük önem taşır. Latifeler konularına, meslek gruplarına göre oluşturulan kelime grupları ve anlatım şekilleri açısından dönemin mizah anlayışını ve kültürel özelliklerini ortaya koyar. Batislam yazısında letâyifnâmelerin kapsamını şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

> "Mizah edebiyatımızda çoğu zaman hezl, hicv, mizah ve tehzil konulu eserlere de letâyifnâme denilmiştir. Aslında bu tür eserlerde latife niteliği taşıyan pek az bölüm bulunur. Bu nedenle çok müstehcen hiciv ve hezliyât kitaplarından Nasrettin Hoca fıkralarına kadar birçok eser letâifnâme olarak adlandırılır. Oysa gerçek letâifnâmeler asla tam anlamıyla bir fıkra ve hiciv kitabı değildirler. Belki içlerinde pek az fıkra ve hezl bölümleri bulunabilir'' (2013: 230-231).

Latifeler genel anlamda incelendiğinde içerisinde hiciv, hezl gibi konulara yer verse de mizah, şaka ve eğlence yönüyle değerlendirilmelidir. İncelenecek eserler bu bağlamda ele alınmalıdır.

1.2.2. Hiciv

Hiciv kelime anlamı olarak *Türkçe Sözlük*'te "yergi" (1998: 991) şeklinde ifade edilmektedir. Arapça "hicâ/ hecâ" kökenli kelime olup Türkçeye girmiştir. Özkırımlı'nın "Bir kimseyi, bir nesneyi ya da yeri, bir inancı ya da düşünüş biçimini yermek, toplumun ya da düzenin aksayan, kusurlu yanlarını iğneleyici, alaycı bir dille eleştirmek" (1982: 634) tanımı hiciv hakkındaki farklı tanımlara örnek teşkil eder. Batı dillerinde ve edebiyatlarında ise "satire" olarak ifade edilir. Klasik Türk edebiyatında hicvin konu kapsamı oldukça geniştir. Hiciv yazan kişi toplumda, kurumlarda, yönetimde gördüğü aksaklıkları, bozulmaları, çeşitli sıkıntıları alaya alarak eleştirir. Bu nedenle hiciv türü sosyal hayatla iç içe bulunur. Bir diğer ele aldığı konu ise hicveden kişinin devlet adamlarına ve şahıslara karşı bazen küfre kadar gidebilecek derecede olan eleştirileridir. Şairlerin saray etrafında yaşamış olması bile hicivde küfür ve argolardan vazgeçmelerine sağlayamamıştır. Levend bu vazgeçmeyişi ise şöyle açıklar:

> "Toplumda kadının yeri olmaması, erkekleri zevklerinde ve eğlencelerinde yalnız ve baş başa bırakmış, kendi aralarında toplanıp şakalaşan erkekler, yanlarında çekinebilecekleri kadın olmadığı için kaba saba konuşmayı, karşılıklı sataşmayı, bu yolda yazılanları okumayı görenek haline getirmişlerdir. Kadınlar okuyup yazma bilmedikleri için bunları görüp okuyacak durumda değillerdir" (1970: 40).

Bu tip şahıslara karşı olan hicivler Klasik Türk edebiyatında daha çok görülmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti merkeziyetçi ve şahıslar üzerinden yürüyen bir yönetime sahiptir. Bu durum da şairin genellikle devlet makamlarına hiciv yazmasına neden olmaktadır.

1.2.3. Hezl/ Hezel/Tehzil

Hezl/hezel/tehzil kelime anlamına bakıldığında *Türkçe Sözlük*'te "şaka, alay, mizah; bir şiiri veya şiir parçasını şakalı bir anlatıma çevirme" (2011: 1091) şeklinde açıklanır. Klasik Türk edebiyatına İran' dan geçmiştir. Pala, edebiyatımızda "Birini yermek ve ona hak etmediği bir şeyi yakıştırmak üzere genel ahlâk kurallarını zorlayıcı tarzda söylenmiş sözler"in (1998: 305) hezl olarak kabul edildiğini anlatır. Bu anlatılanlar eşliğinde de hezlin, latife ve hicvin arasında yer aldığı söylense de hicivden uzak olduğunu söyleyen araştırmacılar da bulunur. Çiftçi "Bunun kaba olup olmaması fark etmez. Bazen de bu nitelikli sözlerle herhangi birisi yerilerek onun hakkında edep ve ahlâka uygun düşmeyen sözler söylenir." (1998: 145) ifadesiyle hezli hicvin içinde tutar. Sami de ''Latife güzel ve zarif söz olmakla beraber terbiye dahilindedir. Hezl ise az çok açık ve bî-edebâne olur"

(1318: 1241) diyerek aradaki farkı anlatır. Aynı zamanda hezl/hezel/tehzil şaka, alay yoluyla tanınan bir esere de nazire yazmayı da ifade etmektedir.

1.2.4. İroni

İroni, *Türkçe Sözlük*'te "Dolaylı ve alaylı anlatım, mizah" (Sözlük, 1998: 1097) şeklinde tanımlanır. Lang "Bütün ironi çözümlemelerinde, aşkınsal olsun olmasın, ironiye atfedilen tek özellik, merkezindeki tersine çevirmedir." (2008:248) şeklinde açıklar. İroninin tarihçesine bakıldığında Antik Yunan dönemine kadar uzandığı görülür. Maskaralık ve eğlenme amaçlı yapılan ironinin günümüz dönemine gelindiğinde kapsamının değişerek zekâ ve espri gibi kavramlarla oluşturulduğu görülür. Narlı, bu konu ile ilgili düşüncelerini "İroni mizahın bir türü ya da görünüşüdür ve bu yanıyla içinde gülmeyi barındırır. Ama bu kaba ve nedensiz bir gülme değil; aklın ve sezginin derecesine göre etkisi değişen işlevsel ve biraz acılı ve hüzünlü bir gülmedir" (2007:104).

Yapılan yorumlarda ironi ve mizahın karşılıklı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Bu ikili ilişkinin ele alınması ya da ortaya çıkış şekli farklılık gösterir. İroni ve mizah arasındaki ilişkinin fıkra türünde ortaya çıkışını Cebeci "İroninin başarılı olması için en azından belirli bir grup tarafından anlaşılması gerekir. Fıkrada ise anlayanların sayısının mümkün olduğu kadar çok olması önemlidir. Fıkrada aslolan eğlendirme, ironide ise eleştiridir." (2008: 301-302) şeklinde açıklar.

1.2.5. Nükte

Türkçe sözlüklerde nükte, espri ile ele alınıp "ince anlamlı, düşündürücü şakalı söz, espri" (1998: 1665) ifadeleriyle açıklanır. Zülfikar, eserinde nükte bağlamında "nüktedan, nükteli, nüktesiz, espritüel" (2018: 152-153) gibi kavramların varlığını açıklar. İnce, iğneleyici ve parlak düşünce özellikleriyle mizah ile karıştırılmasına neden olmaktadır.

1.2.6. Satir

Satir *Türkçe Sözlük*'te "Yergi" (1998:1917) olarak açıklanmaktadır. Klasik Türk şiirinde hiciv, halk şiirinde ise taşlama olarak ifade edilmektedir. Öksüz, satirin Batı edebiyatındaki yeri için şunları söyler: "Batı edebiyatında satirin kökeni hem Yunan hem de sonrasında gelen Roma edebiyatına bağlanmaktadır. Edebî eserlerde alay, eleştiri ve yergi

Yunan edebiyatında doğmuş; ama bir tür hâline gelmeyerek komedilerin içinde yahut belagat ustalarının metinlerinde (sermon) kalmıştır" (2015: 25). Cebeci *satir* kavramını "okuyucuyu, dinleyiciyi şoke edici nitelikte, gerçekçi gözükmeye çalışan, komik ve saldırgan bir tür" (2008:195) olarak tanımlamaktadır. Satir, mizah kavramıyla komiklik açısından ortaklık kurmakta ama saldırgan bir tür ifadesiyle farklılığını ortaya koymaktadır.

1.2.7. Parodi

Parodi *Türkçe Sözlük*'te "ciddi sayılan bir eserin bir bölümü veya bütününü alaya alarak, biçimini bozmadan ona bambaşka bir öz vererek biçimle öz arasındaki bu ayrılıktan gülünç etki çıkaran tür" (1998:1770) olarak ifade edilmektedir. Parodinin tarihsel olarak ele alındığında Aristoteles döneminde kadar uzandığı görülmektedir. Özdemir, yazısında parodinin alaycı taklitten doğduğunu ve bu nedenle de köken bakımından *komedya* ile birliktelik kurduğunu ifade eder. Ancak *parodi*nin taklit ve gülünç gibi temel görevlerinin yanında metinler arasılık, ironikleştirme gibi yönlerde de varlığını sürdürdüğünü anlatır (2015:78-79).

1.2.8. Kara mizah

Kara mizah *Türkçe Sözlük'*te, "yalnız güldürmeyi değil, düşündürmeyi ve yergiyi de amaçlayan mizah" (1998:1208) olarak ifade edilmektedir. 18.yy sonlarına doğru karamsarlık ve umutsuzluğun getirdiği duygu durumuna bağlı olarak ortaya çıkan mizah türüdür. Kara mizahı Yardımcı: "hiciv ve yergiden ayırmak zordur ancak kara mizahtaki yergi çok daha acımasızdır." (2010:14) şeklinde ifade etmektedir. Kara mizahın, şaka, eğlence ve mizahtan ayrılan bir diğer yanı üsluptaki sertlik ve keskinliktir. Bu sertlik ve keskinliği Batur, sanayileşme hızının yanında gelişen teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan gergin havayla açıklamaktadır. Sanayileşme ve fabrikalaşma düzeni toplumda büyük yaralar açmış ve ortaya böyle bir dilin çıkmasını sağlamıştır (1987:27).

2. LETÂYİFNÂMELER VE ZÂTÎ'NİN *LETÂYİF*'İ

2.1. Bir Tür Olarak Letâyifnâmeler

Letâyif kelimesinin "insanları güldüren, neşelendiren hoş ve güzel söz, özellikle şaka, espri" (Sami, 2007: 1240) şeklinde tanımlandığı görülür. Batislam da *letâyif* üzerine şunları söylemektedir:

> Eski edebiyatımızda latifeyle ilgili olarak "latife-perdaz", "latife-gu", "latife etmek", "latife ber taraf", "mülatafa" vb. kelimeler de kullanılmıştır. Bunların günümüzdeki karşılıkları ise sırasıyla: "Latife söylemeyi seven", "latife söyleyici", "şaka yapmak", "şaka bir yana" ve "şakalaşmaktır". Ayrıca eskiler şaka yaparken bile nezaketten uzaklaşılmaması gerektiğini "Latife latif gerek" sözleriyle ifade ederken, şaka kaldırmayı ya da şakadan anlamayı da "latifeden anlamak" sözleriyle ifade etmişlerdir (1997: 16).

*Letâyif*ler, yazıldığı dönem ve toplum hakkında bilgi vermede önemli rol oynar. Yazıldığı dönemin dili, sosyal hayatı, insanların giyim kuşamı, yaşayış tarzları, meslek grupları, kadın-erkek ilişkileri gibi alanlarda önemli bilgiler içerir. İçinde bulundurduğu atasözleri, deyimler, argo vb. ifadelerle Türk Halk Edebiyatı alanıyla ortaklık kurar. Dönemin siyasi, edebî, saray hayatından da bahsederek yöneticiler ve şairlerin ilişki biçimleri hakkında bizlere bilgiler sunar. Letâyifnâmelerin içerikleri hakkında Çavuşoğlu şunları söyler:

> "Letâyifnâmeler ibret verici, düşündürücü ve eğlendirici hikâye ve fıkra ihtiva eden kitapçıklardır. Bunlarda anlatılan hikayeler sadece okuyucuyu eğlendirmek için değil, aynı zamanda ona bilgi, görüş ve anlayış kazandırmak için seçilmekteydi. Bu kitaplarda bazen de açık saçık hikayelere rastlanmaktadır. Eskiden meclislere kadınlar dahil olmadığından o tür hikayeler anlatmak ayıp sayılmazdı. Maksat, anlayışlı kişilere ibretlik birer ders vermekti. Letâyif-nâmelerde nakledilen hikayelerin çoğu tanınmış sultanlara, vezir, kazasker, kadı vb. devlet ve idare adamlarına, meşhur bilginlere ve şairlere atfolunur" (1995: 23-25).

15. yy. döneminde yazılmaya başlanan letâyifnâmeler dönem mecmualarında yer alırken ilerleyen dönemlerde mesnevi, divan gibi türlerin içerisinde bulunur. Zâtî'nin letâyifnâmesi ise divanının içerisinde bulunmaktadır. Behiştî'nin "*Heşt Behişt* mesnevisindeki *Hikâye-i Latife*" (Yeniterzi, 2001), *Şeyh-i Sanan* Mesnevisindeki *"Latife"* (Gürgendereli 2007), Aşık Çelebi'nin *Meaşirü'ş-Şuara'*sında yer alan latifeler (Sona, 2017) örnek gösterilebilir. *Letâyif*ler; manzum, mensur, latife, mektup, münazara vb. şekil ve türlerde karşımıza çıkar. *Letâyif*ler gülme, gülünç gibi kavramlarla da ilişkili olduğu için mizah ve mizah çerçevesinde de ele alınabilecek metinlerdir. Ayrıca *letâyif*ler, içerisinde yer alan gülmeyle ilgili yapılar açısından mizah bölümünde bahsettiğimiz Türk edebiyatında

bulunan hezliyat, hicviye, satir, parodi gibi yapılar ile benzerlik ve farklılık barındırır. Öztürk, letâyifnâmelerin içeriğinden bahsederken anlatılan hikâyelerde bazılarının kaynağının belirtilmediğini, hikâyedeki karakterlerden bazılarının anaonim olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca anlatılarda olayı yaşayan kişilerin isimlerin kaynaklara göre değişkenlik gösterebildiğini anlatır (2017:77). Şairler, letâyifnâmelerin içinde bulunduğu dönemi, sosyal yaşamı, kişiler arası ilişkileri aktarmada kullandığı kendine has dili ve içeriği, eğlenceli bir yapıyla birleştirerek oluşturmuştur.

2.2. Zâtî'nin *Letâyif*'i

Zâtî'nin *Letâyif*'i başlıklı bölümde Zâtî'nin diğer şairler ve dostlarıyla şakalaşma ve hicivlerine dayanan anlatılar bulunur. Bu eserin önemini Çavuşoğlu şöyle vurgular:

> "Önce bizzat Zâtî'nin kaleminden çıktığı için, Eski Türk Edebiyatında pek görülmeyen hâtırat parçaları mahiyetindedir. İkinci olarak Zâtî'nin ve adı geçen şahısların hayatları, şahsiyetleri ve karakterleri hakkında orijinal bilgileri içine almaktadır. Üçüncü nokta, şâirin yaşadığı zamanın içtimâi hayatı ile alâkalı çok değerli bilgiler vermesi ve nihâyet üslûbunun sâdeliği, sentaksı, kullandığı kelimeleri ve tâbirleri, bilhâssa konuşur gibi yazması ile dil bakımından çok değerli bir vesîka teşkil edişidir. Metnin Zâtî bakımdan asıl ehemmiyeti, dîvânını ve diğer eserlerini tedkîk edecek olanlara bir anahtar keyfiyeti arzetmesidir. Her lâtifede şâirin psikolojisi, zekâ yapısı açıkça belirmekte, nüktenin ağırlığını kelimeye veya tâ'bire verirken onları bütün ma'nâ zenginliğiyle kullanışı ve yeni ma'nâlar kazandırışı dikkati çekmektedir. Lâtîfelerde nükte, umûmiyetle tezâd, tevriye, tecâhül-i ârif ve kinâye san'atlarıyla kurulmuştur. Bunların yanında şâirin asıl tamamlayıcı unsuru teşkil eden hârikulâde zekâsı, sür'at-i intikali, dile vukûfu ve zengin kültürü; bilhâssa irticâlen "bi'l-bedâhe" söylediği bâzı beyitlerin meydana gelişindeki irticâlîlik vasfında bir kat daha değer kazanmaktadır." (1970: 26)

Eserde 59 latife yer alır ve 33'ünde anlatının sonuç kısmı bir beyitle ifade edilir. Zâtî'nin *Letâyif*'inde ise içerik hem manzum hem mensur biçimde oluşturulmuştur. Latifelerinde başkahraman yazarın kendisidir ve karşısındakiler ise Keşfi, Feridî, Aydınlı Visâlî, Mihrî, Ferruhî gibi çeşitli şair arkadaşlarından oluşur. Zâtî eserini oluştururken kulağının sağır, burnunun büyük ve teninin güzel denemeyecek kadar bozuk olması gibi fiziksel nedenlerden doğan şakalaşmalardan yararlanmıştır. Ayrıca iyi bir eğitim almamış olup dönem şairlerine göre fakir kalması ve hiç evlenmemiş olması Keşfî ile latifelerinde genellikle Keşfî'nin eşi üzerinden latifeler ortaya koyarak mizah kuramlarının eserinde yer almasına olanak sağlamıştır.

2.3. Tezkirelerde Zâtî'nin Mizahi Yönü

Zâti'nin mizahi yönü yaşadığı dönem boyunca çevresi tarafından ilgi görmüştür. Onun mizahi yönü ve edebi kişiliği Âşık Çelebi, Sehî Bey, Gelibolulu Âlî, Latîfi gibi şairlerin dikkatini çekmiş ve tezkirelerinde yer almıştır. Zâtî'nin şiirde kurduğu anlam ve hayal dünyası dönem şairlerinden çok farklı bir konumda bulunmaktadır. Sehî Bey tezkiresinde şairin şiir tabiatını son derece kusursuz bulmanın yanında mizahi yönünün de kuvvetli olduğunu aktarmaktadır (İsen, 1998:194). Âşık Çelebi ise Zâtî'nin yakın dostu olmasından dolayı onu daha iyi tanımaktadır. Şairin şiirdeki kabiliyetinin doğuştan gelen bir yetenek olduğunu ifade ederek şairin şiir alanındaki gücünü ortaya koymaktadır (Kılıç 2010: III-1573). Şairin şiir alanında tasvir ve hayallerinin kuvvetli olmasındaki nedenlerden biri de şairin remil dükkanında dönem şairleriyle ettiği sohbetlerdir. Şair dükkanında şairleri toplar, onlarla şakalaşır ve yeri geldiğinde şairlerin şiir ve mazmunlarını kendininmiş gibi kullanırmış (2010: III-1578). Çelebi Zâtî'nin şiir dilinin inatçı, şaşırtıcı ve mizahi olduğunu ifade eder. Şiirlerinde hiç duyulmayan anlamların ve hayallerin olduğunu anlatır. Eserlerinde edebi sanatların ve dilin etkileyici olduğunu aktarır. Zâtî'nin şiirde bu derece başarılı olmasını geçimini şiirden sağlamasına bağlamaktadır (2010: III-1574). Aynı zamanda Hasan Çelebi'de şairin inatçı bir şiir anlayışına sahip olduğunu anlatmıştır (1999:316). Zâtî, iyi bir eğitim hayatı görmeyip ve sağır olmasına rağmen dönem şairleri arasında bir konum elde etmiş hatta Ahdî, şairi eserinde şairler sultanı olarak ele almıştır (2005:152). Zâtî'nin mizahi yönünün oluşmasında yaşadığı hayat ve iş çevresi etkili olmakla birlikte bu yönünün tezkirelerde anlatılmasında da Âşık Çelebi önemli rol oynamıştır.

3. MİZAH KURAMLARI BAĞLAMINDA ZÂTÎ'NİN *LETÂYİF'*İNİN TAHLİLİ

Gülme ve güldürü insanlık tarihinin her evresinde var olmuş ve var olmaya devam edecek bir eylemdir. Tarihin farklı dönem ve topluluklarında çıkış nedenleri farklılık gösterse de sonuç olarak ortaya çıkan ortak eylem "gülme" dir. Her süreçte olduğu gibi gülme eyleminde de gülmenin nedeninin sorgulandığı evre çıkar. Gülme eylemini tetikleyen durumları anlamak için önce nasıl ve neden gibi sorular sorularak temel çıkış noktası bulunmaya çalışılmıştır. Yıllar boyunca sorulan sorular ve yapılan araştırmalar neticesinde ortaya üstünlük, rahatlama, uyumsuzluk gibi kuramlar çıkmıştır.

3.1. Başlıca Mizah Kuramları

3.1.1. Üstünlük kuramı

Gülmenin içeriği ve nedeni kişiden kişiye, toplumdan topluma hatta kültürden kültüre farklılık gösterdiği için gülmeyi açıklayıcı ortak, evrensel bir kuram oluşturulamamıştır. Ancak bu durumun yanında gülmeyi farklı açılardan ele alan belli başlı kuramlar bulunur. Bunlardan biri "üstünlük kuramı"dır. Üstünlük kuramı, gülmenin gülen kişinin karşısındaki kişi ya da kişilerden kültür, zekâ, sosyal statü gibi vb. özelliklerden kendini üstün görmesi sonucu ortaya çıktığını ifade eder. Usta'da üstünlük kuramının kişinin diğer kişilerin yaşadığı talihsizlik, kötü durumlar karşısında kendini üstün görmesine dayandığını ifade eder (2005:71). Kurama göre, "kişi, olay kahramanının yaptığı yanlışlığı kendisinin yapmayacağından emin olarak, kendisini gülmece kahramanından daha üstün hisseder, bir rahatlama duyar, bu durumu hoşuna gider ve güler." (Özünlü, 2000: 21). Morreall *Gülmeyi Ciddiye Almak* adlı eserinde üstünlük kuramının bilinen en eski gülme kuramlarından biri olduğunu ve bu kuramın temellerinin İlk Çağ filozofları Platon ve Aristoteles'in görüşlerine kadar uzandığını açıklar. Platon gülmeyi hoş olmayan olumsuz bir eylem olarak tanımlayıp komediyi ahlak bozucu olarak görüp yasaklanmasını istediğini anlatır. Platon'un gülme hakkındaki düşüncesini kötüleme içeren bir ifade olarak düşündüğünü aktarır. Şakacı tutumun insanı önemli şeylere karşı gayri ciddi yapacağını kişinin karakterine zararlı olabileceğini Aristo ve Platon'un üstünlük kuramının temelinde yatan düşünceyi de bunlardan hareketle açıkladığını söyler. Ayrıca dinleyiciler arasında bir beklenti yaratıp daha sonra umulmadık bir yerden beklentiyi boşa çıkarmanın iyi bir güldürme yolu olduğunu anlatır. İlerleyen yıllarda üstünlük kuramı üzerine çalışmalarıyla Thomas Hobbes'in öne çıktığını ifade eder. Gülmenin karaktere zararlı olabileceğini, başkalarına yukardan bakarak

gülmenin yanlış olduğunu anlatır. Hobbes, gülmenin gerçekleşmesini üstünlük duygusunun ortaya çıkmasıyla açıklarken aynı zamanda insanın kendi kendine gülmesini açıklamakta yetersiz kaldığını ifade eder. Rapp için ise gülmenin kaynağını, evrimi araştırması sonucu her gülme eyleminin temelinin ilksel bir davranıştan doğduğunu anlatır. (1998: 9-25).

Tanç, *Klasik Türk Edebiyatında Mizah* adlı kitabında Aristotales'ten Baudelaire'e kadar çeşitli yazar ve düşünürlerin üstünlük kuramına bağlı olarak gelişen gülme hakkındaki açıklamalarına yer verir. Gülmenin ortaya çıkışı ve gülme eyleminin ilk dönemlerden itibaren kötü bir davranış olduğunu gülmenin bir olumsuzluk karşısında ortaya çıktığı için kaçınılması gereken bir davranış gibi algılandığını ifade eder (2020: 60-62). Usta, kitabından Klasik Türk edebiyatında hiciv ve mizahla ilgilenen yazarların da bu tarzı kullanarak karşısındaki kişiyi fiziki ve ahlaki değerler çerçevesinde eleştirerek alaşağı ettiğini açıklamaktadır (2005:72).

Üstünlük kuramı dâhiline girmeyen kendi kendine gülme ve başkasını gözetmeden gülme eyleminde mizahi ya da mizah dışı durumlar bulunması nedeniyle bu kuram "gülme" kavramını tamamen kapsayamamaktadır.

3.1.2. Uyumsuzluk kuramı

Morreall, kuram adından hareketle mizah ve gülme eylemini gerçekleştirecek kişinin belli bir beklenti oluşturduğu esnada tam tersi beklenmedik bir algı yaratarak uyumsuzluk durumunu ortaya çıkarması gülme eylemini gerçekleştirir. Bu durumu gerçekleştirmede düzen ve onun karşısındaki düzensizlik önemli rol oynar. Tanç ise "Ciddiliğin karşıtı olarak görünen mizahi anlayış gereksiz bir iyimserlik anlamına gelmez. Mizah, olaylardaki uyumsuzluğu reddetmeden dile getirir." (2020: 63) diyerek mizah ve uyumsuzluk arasındaki ilişkiye değinir. Usta, uyumsuzluk kuramının gerçekleşmesi için karmaşık, birbirinden bağımsız nesnelerin bütün oluşturuyormuş gibi durması ve sürpriz unsurunun bulunmasını gerektiğini ifade eder. Beklenmeyen durumun olmazsa gülmenin gerçeklemeyeceğini ifade eder (2005:73). Morreall *Gülmeyi Ciddiye Almak* adlı eserinde uyumsuzluk kuramının en bilinen savunucusu Kant'a göre gülme eyleminin üstünlük kuramından ziyade uyumsuzluk kuramına bağlı olarak oluştuğunu aktarır. Ters ve olumsuz bir durumdan hareketle oluşan gülme eylemini uyumsuzluğa bağladığını anlatır. Kant'ın uyumsuzluk kuramı eşliğinde bir diğer ele aldığı konunun gülme ve beden sağlığıyla ilgili olduğunu ifade eder. Oluşturulan bir duygu durumunun yüklü eylemin beklentiyi karşılayamaması durumunda vücutta

bulunan gerginliğin yerini gülmeye bırakmasını uyumsuzluk kuramıyla açıklanabileceğinden bahseder. (1997: 26). Eagleman ve Brandt *Yaratıcı Tür Fikirler Dünyayı Nasıl Yeniden Yaratıyor* adlı eserinde beklentinin karşılanmaması sonucunda zihnin içinde bulunduğu durumun kontrolünü kaybetmesi sonucu gülmenin uyumsuzluk bağlamında oluştuğunu ifade eder. Buradaki durumun zihinsel sürecin olması gerektiği gibi sürmemesi sonucunda ortaya çıktığını anlatır (2019: 21-22). Morreall mizahi ya da mizahi olmayan gülme eylemini psikolojik evrilme sonucu mutluluk olarak tanımlamaktadır. Bu durumda da oluşturulan her uyumsuzluk gülme eylemini ortaya çıkaramamakta ve bu kuram mizahi olmayan birçok gülme durumunu açıklayamamaktadır. Bu nedenle uyumsuzluk kuramı genel kapsayıcı bir kuram olarak kabul edilememektedir.

3.1.3. Rahatlama kuramı

Rahatlama kuramında gülmenin oluşumu insanın içinde biriken sinirsel enerjinin herhangi bir nedenle boşaltılması yoluyla açıklanır. Sinirsel enerjinin gülme yoluyla boşaltılmasıyla insan rahatlar. Sinirsel enerjinin ortaya çıkış alanı farklılık gösterse de çıkış sonucunda bir rahatlama ve boşalım söz konusudur. Morreall eserinde bu durumu şöyle açıklar:

> "Açığa çıkarılmamış enerjinin bir türü de diktatörlüğün ağır kısıtlamaları altında yaşamaya zorlanmış kişilerde görülmektedir. Gülmeye yol açan birçok yasak, cinsellik ve şiddete karşı koyulmuş olan geleneksel toplumsal yasakları akla getirir. Bütün kültürler cinsellikle ilgili bazı eylemleri yasaklarlar ve çoğunda evlilik dışı cinsel ilişki yasaklanmıştır. Cinsellikle ilgili konuşmalara bile sınırlamalar getirilmiştir. Rahatlama kuramına göre böyle sınırlamalar insanların cinsel arzularını baskı altında tutmalarına neden olur. Örneğin bir komedyen tabuları yıkar ve cinsellik ve üzerine konuşursa yasaklanmış olan cinsellikle ilgili düşünceleri kışkırttığı ve baskı altında tutulan cinsel enerjinin bir kısmını gülmeyle salıverilmesine yol açar" (1997: 34).

Rahatlama kuramında sinirsel enerji ve bu durumun dışa vurumu ele alındığında akla Freud ve düşünceleri gelir. Freud id, ego, süper ego süzgecinden geçen ve bilinçaltında bastırılan düşünce ve eylemlerin bu sinirsel enerji boşalımıyla ortaya çıkarak insanın bir tür rahatlama geçirdiğini ifade eder. Rahatlama kuramını ise daha çok cinsel ve psikanaliz boyutta ele alarak olayları açıklamaya çalışır. Freud, *Espriler ve Bilinçaltı İlişkileri* adlı eserinde "cinsellik ve düşmanlığın, baskı altında tutulan gülmeyi ortaya çıkaran en önemli etkenler olduğunu" aktarır (1993: 140). Fikret Türkmen ise rahatlama kuramı hakkındaki görüşlerini şöyle açıklar:

> "Sıkıntıdan, stresten kurtulmaya ve rahatlamaya ağırlık veren bu kuram, üstünlük ve uyumsuzluk kuramları ile birleşen bir alana sahiptir. Mesela tehlikenin ortadan kalkması ile duyulan rahatlama veya önceki durumumuzdan daha iyi bir hâlde bulunmamızın verdiği duygu gülme sebebidir diyen üstünlük kuramı ve rahatlama kuramı aynı alanda birleşmektedir." (2013: 55).

Freud, insanların cinsellik ve saldırganlık ile ilgili düşüncelerini bastırmak için kullandıkları ruhsal enerjilerini şaka esnasında bastırmadığını, bu sayede ortaya çıkan duygu ve düşüncelerin ve ruhsal enerjinin çarpışması sonucu gülme eyleminin ortaya çıktığını ifade eder. Gülme eyleminin boyutunun enerjinin boyutuyla ilişkili olduğunu anlatır. Tanç, kitabından psikoanalitik kuramı haz duygusu üzerinden ele alarak incelemektedir. Haz duygusunun tehlike ve güvenli alanın kesişim noktasında oluştuğunu ifade etmektedir. İnsanın bu çelişkiler karşısında rahatlayarak gülme eylemini gerçekleştirdiğini açıklamaktadır (2020:68). Usta da kitabında rahatlama kuramını sinirsel enerji ve kas faaliyetleri arasındaki bir ilişki olarak ele almaktadır. Gülmeyi bilinçaltı enerjisinin mekanik enerjiye dönüşümü olarak incelemektedir (2005:73). Mizahı, gülmeyi kişinin kendi egosunun, rahatsız edici duyguların etkilerini azaltmak için gerçekleştirmesiyle açıklar. (Morreall, 1997:46). Genel olarak rahatlama kuramı, gülmenin insanın biriken sinirsel enerjisinin boşaltılması sonucu ortaya çıktığına dair ortak kanıya dayanır. Usta, gülmenin her zaman baskı altındaki duyguların sinirsel boşalımıyla gerçekleşmeyeceğini söylemekte ve rahatlama kuramının da tüm gülme durumlarını açıklamakta yetersiz kaldığını ifade etmektedir (2005:74). Bu yüzden rahatlama kuramı da üstünlük ve uyumsuzluk kuramı gibi tüm gülme eylemlerini açıklayamamaktadır.

3.2. Başlıca Mizah Kuramları Bağlamında Zâtî'nin *Letâyif*'inin Tahlili

3.2.1. Üstünlük kuramı bağlamında Zâtî'nin *Letâyif*'inin tahlili

Üstünlük kuramı, kişinin karşısındaki kişi ya da kişilerden kültür, zekâ, sosyal statü gibi özelliklerden kendini üstün görmesi sonucu gülmenin ortaya çıktığını ifade eder. Bu kuram Platon ve Aristoteles'in düşüncelerinde karşılığını bulması bakımından mizah teorileri arasında bilinen en eski kuram olma özelliğini taşır. Gülmeyi diğer insanlar üzerinde hissedilen üstünlük duygusunun ifadesi olarak özetleyebileceğimiz bu kuramda kişi, gerçekleşen olumsuz durumu kendisinin yapmayacağını düşünerek üstünlük fikrinden kaynaklanan bir haz duyar.

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī evvel evlendükde bu faḳīr u ḥaḳīre buluşup evlülükden ziyāde şikâyet eykedi. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, bu evlülük ne güç olurmış, baġrumuzu ḳarardup bilümüz bükdi. Bu sözi işidicek iḫtiyārum ḳalmadı, bedīhaten bu beyti didüm Beyit:*

''Ḳarardup baġruñı bükmiş bilüñi evlülük Keşfī
Göreñler beñzedür sini iki boynuzlı bir yaya'' (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Bu latifede Zâtî mizah anlayışını Keşfî ve evlilik hayatı üzerinden ortaya koyar. Zâtî latifede evlilik hayatının Keşfî'nin beklediği gibi olmadığını, belini büktüğünü duyunca Keşfî'yi iki boynuzlu yaya benzetir. Bir diğer benzetme kurduğu şey de "ش" harfidir. Keşfî için söylediği "*Göreñler beñzedür sini iki boynuzlı bir yaya*" ifadesiyle de onu "sin" harfine benzetmektedir. Öncelikle bu beyitte Zâtî'nin, Keşfî'nin evliliğiyle mizah oluşturmasının nedeninin kendinde bulunan eksiklikten dolayı olduğu söylenebilir. Zâtî, fiziksel kusurlarından dolayı evlenemeyen bir şairdir. Bu durumda karşısında evli bir şair bulunması Zâtî'nin üstünlük kurma duygusunu harekete geçirir ve bu duygu çerçevesinde mizahını konuşturur. Bunu gerçekleştirirken de kullandığı ifadeler dikkat çekicidir. Beyitte "iki boynuzlu yay" ifadesi ile imalı bir anlatım oluşturur. Bu yorumdan hareketle latifedeki içeriğin oluşumu üstünlük kuramına bir örnektir.

Lâṭīfe *Bir gün Keşfī, dünyāyı terk itdüm, ṣōfī oldum, diyu illere māl üleşdürürdi; işidüp bu ḳıṭʿayı didüm Ḳıṭʿa:*

Keşfī didükleri kişi dünyāyı terk idüp
Baḫş itdi cümle ʿāleme mecmūʿ-ı mālini
Kimi ḥalāl ü kimi ḥarām idi anlaruñ
Baña tekellüf eyledi ol dem halālini (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Kıtaya baktığımızda Zâtî, rakibi Keşfî'ye karşı helal-haram zıtlığı üzerinden üstünlük kurmaya çalışır. Kıta öncesi açıklamada Keşfî'nin sofi olup dünyayla bağını kopardığını ve tüm mal varlığını herkese paylaştırdığını anlatır. Keşfî'nin, helal haram demeden dünya malını biriktirmesi sofilik anlayışı ile ters bir durumdur. Zâtî rakibinin üstünlük bildiren mertebe söylemini, bu zıtlık ile hükümsüz kılmaktadır. Helal kelimesi üzerinden hem Keşfî'nin kazancına hem de eşine gönderme yapan Zâtî, Keşfî'ye karşı mizah aracılığı ile üstünlük kurar.

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī bu żaʿīf ü naḥīfī hicv eylemiş, çoḳ beyitler dimiş, uzun uzak yārānuñ birine oḳıyu virmiş. Ol yārān ayıtmış: Ne çoḳ dimişsin? ol saña bir beyitdir ancak.*

Keşfî ayıtmış: Anuñ didügi neye yarar, benüm beytümüñ ehli çoḳdur. Bunı işidicek bu beyti didüm Beyit:

Keşfî çoḳdur beytümüñ ehli dimiş
Vāy ben anuñ ehl-i beytini s.. em (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Yukarıdaki latifede ise Zâtî, Keşfî'ye karşı diğer beyitlerde ele alınan konulardan farklı olarak icra ettikleri sanat üzerinden mizahını gerçekleştirir. Şairler arasındaki çekişme ve rekabetin örneği olan bu latifede, şairlerin birbirine üstünlük kurma çabalarında mizaha başvurduğu görülür. Bu esnada en önemli olay başvurulan mizahın sınırlarının ne olacağı konusudur. Yukarıdaki beyitte Keşfî, kendi beyitlerinin insanlar tarafından sevildiğini, insanların kendi sanatına alışkın olduğunu ifade eder. Zâtî ise bu durum karşısında Keşfî'yi sevenleri ve beyitlerini hedef alarak "*Vāy ben anuñ ehl-i beytini s.. em*" şeklinde küfür içeren ifadeyi oluşturur. İçeriği oluştururken "ehl-i beytini" kelimesini bilinçli bir şekilde kullanarak manevi değerlerle ilişkilendirir ve kullandığı eleştiri dilinin rekabet konusunda ne kadar ciddileşebileceğini gösterir. Küfür veya argo kelimeler erkek egemen toplumlarda baskındır ve günlük sohbet sırasında bir eğlence aracı olarak görülür. Osmanlı toplumunda da kadınlar günlük hayatta daha geri planda olduğu için erkekler kendi aralarındaki sohbet ve münakaşalarda küfrü sıklıkla kullanır. Aynı zamanda Zâtî'nin iyi bir eğitim almamış olması, çizmecilik ve remil işiyle uğraşırken insanlarla içli dışlı olması bu dili istediği zaman rakibine karşı kullanmasına olanak sağlar. Şair oluşturduğu beyit ile hem üstünlük kuramı hem de rahatlama kuramlarını içine alacak anlatım sunar. Rakibine söylediği küfürlü ifadeyle içindeki sinirsel enerjiyi dışa vurarak rahatlar ve gülünç olanı ortaya çıkarır.

Lâṭīfe *Bir gün Çaḳşırcı Şeyḫīnüñ dükkānına varduḳ üç kişi, bir ṭar dükkânı var, güc ile ṣıġduḳ, ol demde bu beyti didüm Beyit:*

Büzük[1] *deñlüce yire otursın*
Güc ile ṣıġdı ey Şeyḫī üçümüz (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Latifede Zâtî ve iki arkadaşının Şeyhî'nin dükkânına gitmesi anlatılır. Dükkân çok dar olduğu için üç kişinin zar zor sığdığını Zâtî ''*Büzük deñlüce yire otursın''* argolu ifadesiyle anlatır ve Zâtî argo içerikli bir dille rakibine karşı üstünlük sağlar. Buradaki üstünlük kurma konusu da sahip oldukları mekânlardır. İki şair esnaf olduğu için Zâtî, Şeyhî ile dükkânın küçüklüğü üzerinden dalga geçer.

[1] Büzük: Kıç, göt (Bingölçe, 2011:42)

Lâṭîfe *Bir zemānda eyü mürekkeb işler Memi nām bir ḥarīf var idi. Dükkānına mürekkeb almaġa vardum, Kīr-i Ḫar dirler bir kātib var idi, ol da geldi. Hemān Memi ḳalḳup Kīr-i Ḫara ḳoyu mürekkeb virdi. İḫtiyārum kalmadı bu beyti didüm Beyit:*

Mürekkebci Memi bilsem senüñ ol Kīr-i Ḫar[2] *neñdür*
Aña ṭurduñ ḳoyı virdün baña döñdüñ durı virdüñ (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Bu latifede anlam derinliği ele alındığında üstünlük ve rahatlama kuramlarının birliktelik içinde olduğu görülür. Zâtî, mürekkep almak için nam salmış bir mürekkepçinin dükkânına gider ve orada mürekkepçinin başka bir adama daha iyi bir mürekkep verdiğini görür. Mürekkep alan kişiyle kendini kıyaslayarak üstünlük yarışına girer. O yüzden beyitte mürekkep alan kişiye ismi üzerinden "*Kīr-i Ḫar*" kelimesinin argo anlamına gönderme yaparak gülüncü ortaya koyar. Bu gülünçlüğün asıl hedefi mürekkepçidir. Zâtî, mürekkepçiye "*Aña ṭurduñ ḳoyı virdün baña döñdüñ durı virdüñ*" ifadesiyle mürekkepçi Memi'ye cinsellik atfederek gerçekleştirmektedir. Mürekkebin iyisini başkasına vermesi karşısında altta kalmak istemeyen Zâtî, argo ifadelerle mürekkep almaya gelen kişi ve mürekkepçi üzerinde üstünlük kurmaktadır.

Lâṭîfe *Bir zemānda Ṣaṣa Beg merḥūm, İstanbulda ṣubaşı idi. Bir gice bir ʿālī meclis eyledi, ẓurefā cem ʿitdi. Kebīrī dirlerdi bir nāzük yār var idi; anuñ üzerine bir masḫara ḥarīf geçüp oturdı. Bī-iḫtiyār ol meclisde bu ḳıṭʿayı didüm, oḳudum, Masḫara bī-edebligine peşīmān oldı, Kebīrī merḥūmı reʿāyet idüp ṣadra geçürdiler, faḳīre Ṣaṣa Beg vāfir bahṣiṣ itdi, ol ḳıṭʿa budur Ḳıṭʿa:*

Yere geçse yeridür döne döne çarḫ-ı felek
Eyledi ehl-i kemālüñ yerini ṣaff-ı niʿāl
G..ine mum ṣoḳuban döne döne oynayanı
Dürlü ṣūretler ile niteki fānūs-ı ḫayāl
Getürüp ṣadra vü altında ḳalur kâmil olan
ʿAcabā yoḫsa eşek s..i midür ehl-i kemāl (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Latifede şair yine önemli insanların bulunduğu bir sohbet ortamında yer alır. Mizahını haksızlık karşısından üstünlüğünü kaybeden Kebîrî için kurgular. Latife bir başkasının kaybettiği üstünlüğü geri alması için oluşturulur. Aynı zamanda ortaya koyduğu kıtayla

[2] Kīr-i ḫar: Eşeğin cinsel organı. Büyük penis (Bingölçe, 2011:104)

kendi şair kimliğini ortamdakilere gösterme fırsatı bularak konumunu yüceltir. Şair kıtada kemal sahibi kişilerin yerini ayak takımı aldığı için gökyüzünün yıkılıp yerle bir olsa buna şaşılmayacağını söyler. Yapılan bu haksızlığı son mısrada daha sert bir dille eleştirir.

Lâṭīfe *Bir gün Ferīdī ṣoḥbetde germ olup ayıtdı: Bu dehrüñ vefāsın görmiş yoḳ dirler, illā dinümçün ben gördüm. Bu sözi işidicek bu beyti didüm Beyit:*

Dīnüm içün görmişem dehrüñ vefāsın dir imiş
Ẕātīya ayduñ Ferīdī yoḳ yire and içmesün (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Zâtî ve Ferîdî zenginlik açısından karşı karşıya gelmektedir. Ferîdî, bu dünyadan vefa gören kimsenin olmadığının konuşulduğu ortamda kendisinin vefa gördüğünü dini üzerine yemin ederek tasdikler. Böylece mal mülk üzerinden Zâtî üzerinde üstünlük oluşturur. Bu durumdan rahatsız olan Zâtî, dinî açıdan Ferîdî'yi yerer ve mizah yoluyla dinsiz olduğunu ima eder. Çünkü İslamiyet'te yalan yere yemin etmek büyük günahtır. Bu duruma işaret eden Zâtî, Ferîdî'yi yalancı çıkararak üstünlüğünü ortadan kaldırır ve kendi üstünlüğünü kurar.

Lâṭīfe *Ḫarāccı, Ḥüsām dirlerdi, Edrinede bir mütevellī vardı, şāʿirdi, maḫlaṣı Ferīdī idi; bir güñ anuñla bir bāġçede seyrān iderdük, ittifāḳ yaġmur geldi, ol bāġda bir güzel çār-ṭāḳ vār idi, bāġ-bān geldi, Ferīdīye; çār-ṭāḳ altına gel, şıġın efendi, didi; işidüp bu beyti bedīhaten didüm Beyit:*

Ferīdī miskīni bostāncılar yaġmurda gördükçe
Yüri şol çār-ṭāḳ altına hey miskīn şıġın dirler (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Bu latifede Zâtî, kendi gibi şair olan Ferîdî ile bahçede dolaşır. Bir süre sonra yağmur başlayınca bostancıların mütevelli olan Ferîdî'yi çardağa çağırmaları, iyi bir eğitim alamayan Zâtî'nin gururuna dokunmuştur. Zâtî, bu aşağılamayı, beyitte Ferîdî'ye miskin sıfatını takarak bertaraf eder. Bu sayede üstünlük kurarak mizahı anlayışını ortaya koyar.

Lâṭīfe *Bir gün Ferīdī ayıtmış, bu Ẕātī ya remmallıḳ itse, yā şāʿirliḳ itse; noḫūd bigi ḳanġı aşda olursa çıḳar. İşitdüm bu beyti didüm Beyit:*

Şāʿir ola remmāl ola Ẕātī be Ferīdī
Tut aġzuñı saña ne sen onuñ yaḫısısın (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Latifede Ferîdî, şair Zâtî'ye ya remmallık ya da şairlik yapmasını aksi takdirde ikisinde de başarılı olamayacağını söyler. Zâtî de bu durumun farkında bir şair olarak Ferîdî' ye ister

remmal isterse de şair olabileceğini, onun buna karışamayacağını söyleyerek rakibini susturur ve üstünlük kurma mücadelesine de ortak olur.

Lâṭīfe *Bir zemānda Yaralu-zāde Zekī Çelebi şiʿre itdi, ne kadar şiʿr dirse getürüp ben fakire ʿarż iderdi, eyüsine eyü kemine kem dirdüm. Bir gün ġarrā ġazel dilmiş, getürdi gördüm. Ben ayıtdum: Çelebi bu ġazeli Ḥassān görse istiḥsān iderdi, Selmān görse dirdi, güzel dimişsin didüm, be-ġāyet ḥażż itdi, ayıtdı: Be mevlānā Ẕātī kimerde şiʿrler dirin, Āb-ı ḥayāta benzer: kimerde b... ların, nedendür ? Ben ayıtdum Çelebi, şiʿr vilayeti ile dinür; dimişlerdür ki, ''Evliyânın yüksek kemâllerinden ilki şiir, sonuncusu kimyâdır" Vilāyetde ḳabż u basṭ vardur. Basṭ olduġuñ zemānda şiʿri Āb-ı ḥayāt bigi dirsin, ammā ḳabż olduġun vaḳit b... lar yirsin.* (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Zâtî, dönemin şairlerini değerlendiren bir edebiyat eleştirmenidir. Zeki Çelebi de yazdığı şiirleri değerlendirmesi için Zâtî'ye getirir. Zâtî, şiirlerini övünce ona neden bazı şiirleri övüp bazılarını yerdiğini sorar. Zâtî ise bu durumu "ḳabż u bast" ifadesini kullanarak latifeli bir dille açıklar.

Lâṭīfe *Bir gün Keşfī germ oldı, dört yüz bī-naẓīr ġazelüm var didi. Ben ayıtdum: Dört yüz ġazelüm didügüñ, kim bilür ne yigrenci nesnelerdür, baña on dāne ser-āmed ġazel getür ṣ..ayın dört yüzüñe.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Burada Keşfî, nazire sayısı ile Zâtî'ye karşı üstünlük kurma yarışına girer. Keşfî'nin bir gün Zâtî'nin yanına gelip çok güzel dört yüz gazeli olduğunu söylemesi üzerine Zâtî, karşısındaki kişinin eserine küfreder ve böylece Keşfî'nin şiirlerini ve şairliğini değersizleştirir. Keşfî'yi küçük düşürerek kendi şairliğini diğer şairden üstün tutar.

Lâṭīfe *Vefā-zādede olduğumuz zemānda, ramażānda, bayrama ḳarşu dervīşler ḫalvete girerler, muʿtekif olurlardı. Bir dervīş var idi, adı Yaḳīnī; ol daḫi muʿtekif oldı. Ammā bizümle eksüksüz lâtīfe eylerdi. Bayram olduḳda ḫalvetden çıḳdılar. Buluşdum ayıtdum ki: Mevlānā Yaḳīnī vāy ne ṣafā sürdünüz! Siz iʿtikāfda iken ben faḳīr ü ḥaḳīr, ʿAbdurrezzāḳı düşümde gördüm, ayıtdum: Bizüm dervīşler muʿtekif oldılar ḫayli gökçek ḥalleri var. ʿAbdurrezzāḳ ayıtdı? Anları bize ışmarladılar, biz güderüz gözedürüz. Ben ayıtdum: Sulṭānum: mevlānā Yaḳīnī Ḥażretleri ḫayli ḳābil kimesne, bī-naẓīr dervişdür. ʿAbdurrezzāḳ ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, gütdügüm ṭoñuzı baña mı ögredürsin?* (Çavuşoğlu, 1970: 36)

Zâtî, latifede ibadet konusu üzerinden bir derviş ile eğlenmektedir. Zâtî, Ramazan'a doğru dervişlerin tek başlarına ibadete girdiğini ve ibadetin bayramda bittiğini ifade eder.

Dervişlerden Yakînî adında bir kişinin bu dönemde sürekli sohbet ettiğini görür. Bu durum üzerinden hem eğlenmek hem de dervişi imalı bir dille eleştirmek için kendisinin rüyada derviş şeyhini gördüğünü söyler. Şeyhine dervişinin ne kadar tasavvuf ehli olduğunu imalı bir şekilde söyleyip gülme eylemini yaratır. Bu mizah aracı hem eleştiri hem de eğlence için kullanılır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Mevlānā Viṣālī İstanbula geldi. Ben faḳīr ü ḥaḳīre bulışup ayıtdı: Cümle şiʿr diyen şuʿarānuñ eşʿārın gördüm, sende ḳābiliyyet cümleden ziyāde, kelimātuñ güşāde, yetişseñ üstāda, belāġat ḫumından içseñ bāde, eşʿār-ı dil-güşāda, elfāẓ-ı cān-fezāda naẓīrüñ olmazdı. Gel e saña feṣāḥat u belāġatı bildüreyin, didi. Ben ayıtdum: Mevlānā Viṣālī sen baña muʿallim olma, ben tek ṭurur kimse degülin, zīrā kimi olursa hicv iderin. Üstāduñuñ gidi g..ini*[3] *s..em dirler. Viṣālī bu sözi işidicek ṣuyı çeltüge aḳıtmış gölcük gibi ḳurıyı ḳaldı.* (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Zâtî, oluşturduğu latifesinde Mevlânâ Visâlî ile kendi arasında geçen bir konuşmayı aktarır ve latifede üstünlük kuramının özelliklerine yer verir. Visâlî, İstanbul'a geldiğinde Zâtî ile buluşup kendi belagatini, şiirlerini, diğer şiir ve şairlerden üstün tutarak kendisini sürekli över ve Zâtî'ye "gel sana belagati öğreteyim, hocan olayım" imasında bulunur. Zâtî ise şiirini, şairliğini ve itibarını ayaklar altına alıp kendisini üstün gören Visâlî'ye karşı sert ve küfürlü bir dille mizahını konuşturur. İfade karşısında karşısındaki kişinin nefesi kesilir, kurur kalır. Bu sayede Zâtî kendi üstünlüğünü tekrar kurar.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir yaycı ẓarīf ḥarīf var idi, yüzinden baş ve bart eksük olmazdı, gören gökçekler ṣanurdı. Bir gün ben faḳīr u ḥaḳīre ayıtdı: Seni kitāb açar dirler, varsam açıversen, görsem. Ben ayıtdum: Seni eyi yaycı dirler, yayı virseñ, bir ḳuş ursam. Yine ol ayıtdı: Kitābı açıcaḳ benleyin seçer misin; seçme misin? Ben ayıtdum: Hep illerüñ żamīrin ṣeçerin, sen illerden cüda mı olsan gerek? Ḫuşūṣā sen a miskin şehrüñ gökceklerinden birisin. Hem bana geçende yolda kitāb açdurduñ, sen ol yoldaġılardan degül misin? didüm. Ḫarīf ḥacil olup gitdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Bu latifede şair ile Yaycı Zarif adındaki kişi arasında geçen atışmalar ele alınır ve anlatı üstünlük kuramının içerisinde bulunur. Latifenin yazıldığı dönemde erkek egemen toplum yapısının olup kadının arka planda olması mekanlarda, eğlence ve iş ortamında erkeklerin sıklıkla birlikte vakit geçirmelerini sağlar. Bu durum toplumda oğlancılık düşüncesinin yaygınlaşmasına neden olur. Eserde sıkça yer alan konu bu bölümde Yaycı

[3] Gidi: Para karşılığı cinsel birleşmelere aracılık eden kimse. Pezevenk (Bingölçe, 2011: 73)

Zarif ve Zâtî'nin şairliği üzerinden imalı bir şekilde başlar. Burada görülen atışma ilk olarak kişilerin meslekleri üzerinden ilerler. Yaycı, Zâtî'nin remmâllığını kitap falı üzerinden eleştirir, Zâtî ise Yaycı'nın mesleğini avcılık ile eleştirir. Daha sonra Zâtî, üslubunu keskinleştirerek karşısındaki kişiyi imalı bir anlatım ile utandırmak suretiyle üstünlük kurar. Bunu duyan kişi ise oradan hemen uzaklaşır ve bu üstünlük kurma yarışını Zâtî kazanır.

Lâṭīfe *Bir zemānda yārān bir yirde cemʿ olup ṣoḥbet iderdük. Keşfī bir risāle yazmış, cümle ehl-i ṣanāyiʿi ẕemm eylemiş ol añıldı. Bir maḥbūb u maṭlūb u mergūb çıḳrıḳcı-zāde var idi, Pīrī Çelebi dirlerdi, Ol ayıtdı: Billāhī mevlānā Ẕātī, çıḳrıḳcılara ne didi ki? Ben ayıtdum: Ṣaḳalluları iñli köfte-ḫārlardur yalıñ yüzlüleriñüñ aġcalıġı ġarrādur dimiş, Ve hem bir gün çarşularından geçerken, ṣarmsak dögeci çevürürlermiş, tezgāhlarından çıḳardılar baña gösterdiler; çevürüñ çevürüñ g..üñüze ṣoḳuñ didüm, dimiş. Çün dil-ber bunı işitdi, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, ol Keşfī dükkān öñine uġrasa, ṣarmsak dögecini anuñ g..ine ṣoḳarduḳ, ḳıyāmete degin acısı içinden çıḳmazdı.* (Çavuşoğlu, 1970: 40)

Bu bölümde ise Zâtî'nin, Keşfî'yi halkın nazarında aşağılamak için yazmış olduğu risalede esnaflara küfrettiğini anlatır. Zâtî, risalede eşraf hakkında aşağılayıcı tasvirler bulunduğunu belirtir ve söylemini daha da sertleştirerek esnafın kullandıkları eşyalar üzerinden küfrettiğini aktarır. Zâtî, bu ifadelerle halk arasında rakibinin saygınlığını düşürmeye çalışır. Çıkrıkçızâde'nin kendisine verdiği cevapla bunu başarmış olur. Böylelikle Zâtî'nin üstünlüğü argo, cinsellik ve eşyalar üzerinden mizahi bir dille sağladığı görülür.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir vāʿiz Ayaṣofyada çalıcı mehterlerin ziyāde ẕemm itdi, ṭalebe ḳısmını ve sūḫtevātı medḥ eyledi. Vaʿẓı tamam itdükden ṣoñra ol vāʿiẓe bulışdum, ayıtdum: Mevlānā, anlaruñ kim niyyeti ḫayradur, anları ẕemm idersin; şunlaruñ kim şerredür, medḥ idersin; bunun ne aṣlı var? Ayıtdı: Nice? Ben Ayıtdum: Ol mehterleri kim ẕemm eyledüñ, anlar Ḥaḳḳa tazarruʿ iderler; cümle ümmet-i Muḥammedüñ ḫātūnları ḫāmile olsun, oġulları ṭogsun, varalum nevbet çalalum, dirler. Ve bir oġlan ṭoġsa, nevbet çalsalar, duʿā iderler; bu oġlan büyük olsun, babası sünnet eylesün, yine gelelüm şenlik idelüm, dirler; andan ṣoñra evlensün, yine ṣādlıḳlar idelüm dirler; andan ṣoñra bunuñda oġlı ḳızı olsun dirler, ümme-ti Muḥammed artduġın isterler. Ol medḥ eyledügüñ sūḫtevāt, bir devletlü vefāt itse, meyyitine varsam, baña bir iki aḳça virseler, dirler; ümmet-i Muḥammedüñ eksildügin isterler. Çün bunı vāʿiẓ işitdi, inṣāf itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 40-41)

Zâtî'nin latifede kurguladığı mizahi yapı, diğer latifelerden farklılık gösterir. Metni kişisel hatalardan ziyade bir topluluğun kavram yanlışlarını eleştirmek için oluşturur. Diğer

oluşturduğu mizahi metinlerden farkı argo, cinsellik dışında, eğlenme amacı gütmeden durumu mantık çerçevesinde açıklayarak mizah dilini kurgulamasıdır. Bir vaizin verdiği yanlış sohbet üzerine vaizin yanına gidip neden böyle bir şey yaptığını sorar. Vaiz neden böyle bir soru sorduğunu söyleyince Zâtî, mehterlerin devletin iyiliğini istediğini, devletin büyüklüğünün yanında olduklarını, onların halk ile bir olduğunu anlatmaktadır aslında mehteri methetmesi gerektiğini söyler. Sonunda da Vaiz, Zâtî'ye hak verir ve Zâtî'nin bu konudaki üstünlüğünü kabul eder. Latifenin geneline bakıldığında metinde üstünlük kuramını bir vaize dahi ders verecek niteliklere sahip olduğunu göstererek açıklar.

Lâṭîfe *Merḥūm ve maġfūr Sulṭān Bāyezīd zemānında yılda üç ḳaṣīde virürdüm; birin nev-rūzda, ikisin iki bayramda. Bahārda iki biñ aḳça, bayramlarda bir yüzi çuka ḳaftānlar virürlerdi. Geymezdüm kemḫā olduġıçün, ṣatardum. Ṣōf cübbe ṭaleb itdüm, bu ḳıṭʿayı didüm*

Ḳıṭʿa:
Ben ey erkân-ı devlet ḳulzum-i dürr-i maʿānīyem
Sipāh-ı ceng-cūya yaraşur yaşıl ḳızıl kemḫā
Baña pür-mevc māʿī ṣōf lûṭf eylen disün gören
Nesīm-i lûṭf-ı şāh ile bugün mevc urdı bu deryā

divāna iletdüm, ʿAlī Paşa merḥūm vezir-i aʿẓam idi, oḳıyu virdüm. Defter-dāra ayıtdu: Bizüm Monlā Ẕātīye bir māʾī ṣōf cübbe vir, bir yüzi ḳızıl iskerlet çuḳa olsun. Defter-dār ayıtdı: Şāʿirlere ṣōf cübbe virilmez, monlālara virürler. Ben ayıtdum: İşde Paşa Ḥażretleri Monlā Ẕātī diyu yorur, bunlaruñ şehādetiyle bir şehir almak olur, degül cübbe. Defter-dār ayıtdı: Bunlar saña monlā didükleri bir gözsüz ḥarīfe gözlüce dimek gibidür, naḳīż ile taʿbīr iderler, yoḫsa monlā degülsin Ben ayıtdum: Niçün monlā degülin, Edirneye, Bursaya, İstanbula ḳāḍī nāyibi olmaḳ elümden gelür. Defter-dār ayıtdu: Saña bir suʿāl ideyin, cevāba ḳādirseñ monlāsın. Ben ayıtdum: Ḫōş. Ferāyiżüñ bir müşkil yirinden suʾāl itdi; gördüm bildügüm yir degül, yüri büyük ḳażıyye didüm. Defter-dāra ʿAlī Paşa ayıtdı: Çelebi, monlālik muḳarrer oldı, cübbeyi vir. Bir lâṭīf ṣōf cübbe virdiler. (Çavuşoğlu, 1970: 41)

Yukarıdaki latifede şairlerin padişah lütfuna mazhar olabilmek için kaside sundukları anlatılır. Şair kendisinin de Sultan Beyazıt'a yılda üç kaside verdiğinden karşılığında ise akçeler ve kaftanlar aldığından bahseder. Kendisine verilen kaftanı beğenmeyip molla kaftanı istediğini Ali Paşa'ya iletir. Bunu duyan defterdarı kendisinin molla olmadığını o yüzden kaftanı hak etmediğini söyler. Zâtî ise Ali Paşa'nın kendisine molla demesinin yeterli olduğunu söyler, daha da abartarak kendisine kaftan değil şehirler verilmesi gerektiğini ifade

eder. Defterdar ise kendisine nezaketen molla dediğini yoksa kendisinin molla olmadığını söyler ve ardından kendisine soracağı soruyu bilirse molla olduğunu kabul edeceğini söyler. Zâtî, kendisine soru soracak kadar kendini kibirli gören defterdara argolu bir dil ile cevap verir. Bunun üzerine defterdar Zâtî'yi molla olarak kabul eder ve kaftanı verir. Böylece mizahi dilinin keskin tarafını kullanarak kendisini defterdardan üstün bir konuma koyar.

Lâṭīfe *ʿAlī Paşa merḥūm bir gün ben faḳīr ü ḥaḳīriñ bir ḳaç dāne gazelin görmiş, hōş gelmiş, niçün bize gelmez dimiş. İşitdüm, bir ḳaç dāne ġazel yazdum, divānına varup şundum. Şikāyet ḳāġıdı şandı, yazıcıya virdi. İbrāhīm Paşa oġlı ʿĪsā Beg yanında otururdı, ayıtdı: Sulṭānum bu monlā Ẕātīdür, size ġazeller getürmiş. Beni daḫi Paşa görmemişdi, yüzüme baḳdı; ayıtdı: Ẕātī güzelce degülmiş. Ammā kendüzinden çirkin-şekil yoġ idi. Ben ayıtdum: Sulṭānum, yigit yigidüñ āyinesidür. Paşa çün bunı işitdi, ḳahḳaha ile güldi. Ġazelleri aldı vāfir baḫşiş eyledi.* (Çavuşoğlu, 1970: 41)

Osmanlı Döneminde şairlerin eser oluşturmalarının temel nedenlerinden biri de saray eşrafından onay alıp yazdıkları karşılığında ödüllendirilmek istemeleridir. Bu bölümde ise Zâtî, Ali Paşa'ya birkaç gazel vererek bahşiş almak ister. Yazdığı gazelleri Ali Paşa eline aldığında onları şikâyet mektubu zannederek yazıcısına verir. Yazıcı bunların Zâtî'nin yazdığı gazeller olduğunu söyleyerek Ali Paşa'ya geri verir. Ali Paşa daha önce görmediği Zâtî' ye bakarak yüzünün çirkinliği ile dalga geçmek ister ve beğenmediği gazellerinin bile kendisinden güzel olduğu söyleyerek eğlenir. Bunun üzerine Zâtî, Ali Paşa'ya sert ama eğlenceli bir dille, atasözü ile karşılık verir. Bunu duyan Ali Paşa, Zâtî'nin mizahi dilini beğenerek kahkaha atar ve bahşişte bulunur. Bu sayede Zâtî, fiziksel görüntüsüyle de olsa Ali Paşa karşısında aşağılanmaktan kendini korur.

Lâṭīfe *Bir şāʿir var idi, Beñli Ḥasan dirlerdi, maḫlaṣı Āhī idi. Ḫüsrev ü Şirīne naẓīre ḳaṣd itmiş. Bir gün bir nāzük ol didügi kitābdan bir ḫaber getürdi, gördüm, ben ayıtdum: Söz yoḳ. Ol yār varup Āhīye ayıtmış: Senüñ didügüñ kitābı Ẕātī beğenmedi. Āhī daḫi bize selām virmez oldı. Bu ḳıṭʿayı didüm, gönderdüm Ḳıṭʿa:*

Bize iller sözi ile şive vü nāz eyleme Āhī
Götürme sözlerinden anlaruñ ʿālemde nāzük çoḳ
Banā bir cüz getürdiler kitabundañ anı gördüm
Didiler nice şu billāhi Ẕātī ben didüm söz yoḳ (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Zâtî, latifede kendisine yapılan iftirayı ortaya çıkarmak ve kendisini aklamak için bir kıta oluşturur. Benli Hasan adında bir şairin bulunduğu ve mahlasının Âhî olduğunu söyler.

Kendisi Hüsrev ü Şirin'e nazire yazar ve yazdığı eseri yorumlaması için Zâtî'ye gönderir. Zâtî ise "…söz yok" diyerek yorum yapmaz. İnsanlar Âhî' ye giderek Zâtî eserini beğenmedi diyerek şairi doldurur, ikisinin arasının açılmasına neden olur. Şair, burada üstünlük kurarak bu iftiradan kendini kurtarmak istemektedir. Burada kurulan üstünlük, kuram içeriğinde bahsedilen üstünlük kavramından farklı bir anlam taşımaktadır. Latifede kuramda bahsedilen zengin-yoksul ya da aristokrat kesim üstünlüğü anlayışından farklı olarak şairlik ve başarı üstünlüğünden bahsedilir.

3.2.2. Rahatlama kuramı bağlamında Zâtî'nin *Letâyif*'inin tahlili

Gülme, herhangi bir nedenle insanın içinde biriken sinirsel enerjinin boşaltılması sonucu oluşur. Boşaltılan enerji sonucunda ortaya gülme eylemi çıkar. Rahatlama ve sinirsel boşalım konusunda da Freud'un bilinçaltı ve cinsellik konuları ön planda bulunur. Gülme eyleminin çıkış noktaları eserle karşılaştırıldığında aralarında bir paralellik olduğu görülür. Latifede yer alan mizah unsurları rahatlama kuramıyla ilişkilendirilerek yorumlama yapılabilir.

Lâṭīfe *Bir gün Mevlānā Keşfī elinde bir dest-māl ṭutar, lāṭīf maḳş olmış, bu duʿāguyuñuza aydur: Mevlānā Ẕātī, şu dest-māli temāşā eyle ye, ol alduġum ḫātūn naḳş eyledi. Bu sözi işidicek hemān bu beyti didüm Beyit:*

Dest-māle naḳş işinde Keşfīnüñ
Rospılıḳlar[4] *ider imiş ʿavreti* (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Bu latifedeki söylem ile Freud'un rahatlama kuramı için yaptığı açıklamaların örtüştüğü görülür. Şair, Keşfî'nin eşi üzerinden oluşturduğu mizah anlayışını bu latifede dozunu arttırarak devam ettirir. Keşfî'nin eşi üzerinden bayağı bir dille ifade edilen bu latife rahatlama kuramı çerçevesinde ele alınabilir. Zâtî, latifeyi oluştururken kendi evlilik hayatının olmamasının verdiği bilinçaltı baskısıyla seçilen ''rospılıklar'' kelimesiyle karşısındakine saldırarak ruhsal enerji boşaltımını gerçekleştirir. Bu ifade şekli rahatlama kuramına hizmet etmesine rağmen mizah açısından ağır bir anlam içerir. Morreall, gerçek anlamda mizahın iyi ve hoş duygular etrafında ifade edilerek gerçekleştirileceğini savunur. Platon ise mizahı ahlak bozucu olarak görür ve olumsuzluk olarak ifade eder (1997:38).

[4] Rospı: Fahişe (Bingölçe, 2011:134)

Zâtî'nin yukarıdaki beyitlerde kullandığı ifadeler daha çok ahlak bozucu nitelikte ve olumsuzluk üzerine kuruludur.

Lâṭīfe *işitdüm; bir gün Keşfî ayıtmış: Bir ḫātūn aldım, şöyle māl-dārdur ki kār-bān-sarāylar, ḥammāmlar yapmaġa ḳādirdür. Hemān bu rubāʿīyi didüm Rubāʿī:*

Keşfî hātūnı yapa ˇidi iki ḥammāmı eger
Ben anı görmesine nem var ise virür idüm
Birisi çifte biri yalıñız ola idi anuñ
Hele ben varup anuñ çiftesine girür idüm (Çavuşoğlu, 1970: 28-29)

Bu latifede Zâtî, mizah içeriğini Keşfî'nin yeni eşi üzerinden oluşturur. Keşfî eşinin hamamlar, kervansaraylar yaptıracak kadar zengin olduğunu etrafta anlatır. Bunu duyan Zâtî bu konuşmaların üzerine Keşfî ile alay etmek ve söylediklerine karşılık vermek için mizah içeriğini Keşfî'nin eşi üzerinden cinsellik konusuyla oluşturur. Zâtî hayatı boyunca geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kalmış ve evlenmemiş bir şairdir. Bu yüzden bu latifede Keşfî'nin eşini çifte ve tekli hamam kültürüyle ilişkilendirerek anlatır. Bu ifadeler ahlak açısından olumsuz bir yapı teşkil etmekte ve mizah konusunun sınırlarının ne olduğunu sorgulatmaktadır. Şair, hayatındaki eksik kalmışlıkları dışa vurmaktadır.

Lâṭīfe *Bir gün Keşfî ayıtmış: Ḫātūnum devletümdür. Bu sözi işidicek hemān bu beyti didüm Beyit:*

Keşfî didükleri oġlan anıcaḳ ʿavretini
Devletümdür dir imiş vāy s..eyin devletini (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Zâtî, latifede karşısındaki kişiye argo ifadeler kullanarak hakaret eder ve rakibi üstünden sinirsel enerji boşalımını sağlar. Keşfî, bir ortamda eşi için "Benim devletimdir." diye iltifat eder. Bunu duyan Zâtî ise Keşfî'nin eşini, mizah yapmada araç olarak kullanır. Latifede kullandığı "*vāy s..eyin devletini*" ifadesinin cinsel içerikli ve argo tabirlerin ne kadar ağır olduğu görülür. Keşfî latife genelinde eşinden sürekli iltifatlarla bahsetmektedir. Belki de bunu bilinçli olarak yapmakta ve Zâtî'yi zayıf noktasından vurmaya çalışmaktadır. Hayatı boyunca evlenmemiş olan Zâtî'nin bu durum karşısında bilinçaltındaki cinselliği, beyitlere argolu bir dille aktarması eserde rahatlama kuramının ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Lâṭīfe *Amasiyyelü bir şāʿire var idi, Mihrī Ḫātūn dirlerdi, İstanbulda olurdı, ḳarımış gitmiş ere varmamışdı, bākire idi. Paşa Çelebi bir ʿaziz var idi; Ebū Eyyūb-ı Enṣārī*

medresesinüñ müderrisi idi, bir gün Mihrī Ḫātūnı istemiş ki ala, ḫatun idine. Ol daḫi ḳāyil olmamış. Ben daḫi işitdüm, bu ḳıṭʿayı didüm. Ḳıṭʾa:

İşitdük istemiş Mihrīyi Paşa;
O pīre kendüyi rām eylesün mi
O miskīn bunca yıl oruç ṭutupdur
Eşek s..iyle bayram eylesün mi

Bu ḳıṭʿayı işidüp, Mihrī Ḫātūn merḥūme ziyāde ṣafā sürüp, nolaydı bu ḳıṭʿayı ben dimiş olaydum, dimiş. (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Latifede yer alan mizah Mihrî Hatun ile Paşa Çelebi arasında geçen bir gönül meselesi üzerine kurulur. Kendine bir eş bulmak istemeyen Paşa Çelebi, hiç evlenmemiş bekâr bir kadın olan Mihrî Hatun ile evlenmek ister. Bunu duyan Zâtî ise Paşa Çelebi'yi aşağılayarak bir latife oluşturur. Paşa'nın Mihrî'yi istediğini ama bu durumu aşağılayarak Paşa'yı hayvanın organına benzeterek bir kadının bununla beraber olmaması gerektiğini söyler. Burada Paşa'ya karşı argolu bir ifadeyle oluşturulan rahatlama kuramının yapıları, kıtanın içinde yer alır.

Lâṭīfe *Bir at can-bāzı oġlı var idi, Melek dirler idi, ḳarşu görürdüm: gāh alaca, gāh aḳ ata binerdi. Bir gün ben faḳire bulışı geldi: bir al ata binmiş, bir iki lâṭīfe eyledi, ayıtdı: Mevlānā Zātī, beni beyit diyüp ṭonatmalu olsañ ne dirdüñ? Hemān dem bu beyti didüm*

Aḳ ṭavar ile yeter al ata bindüñ ey Melek
Şimdiden girü bunuñ ṭorusına binmeñ gerek (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Zâtî, yukarıdaki latifede cinsellikle alakalı bilinçaltındaki bastırılmış duygularını mizah aracılığıyla ortaya koyar. Latifede atlara binen ve onlarla uğraşan bir at cambazı, Zâtî'den kendisi için bir güzel söz söylemesini ister. Zâtî ise sürekli ak ve al atlara binmektesin, artık bunları bırakıp torusuna binmen gerek diye karşılık verir. Beyitte ilk bakışta atlar üzerinden bir olay anlatıldığı görülür. Beyitte derin anlama bakıldığında ise cinsellik konusu karşımıza çıkar. Zâtî, latifede kullandığı "*Şimdiden girü bunuñ ṭorusına binmeñ gerek*" ifadesiyle atlar üstünden imalı bir anlatım oluşturarak konuyu "oğlancılık" meselesine getirir. Şairin cambaz için kullandığı ifadeler bilinçaltının içerik oluşturmada ne denli etkili olduğunu gösterir.

Lâṭīfe *Bir zemānda ekābīr-zādelerden biri bir nice çelebileri devlet-ḫānesine daʿvet eyledi ki ol gice bunlaru ʿālī ziyāfet eyleye. Bu duʿā-gūy-ı bī-riyāyı daḫi gice bize gelsün diyu ḫaber göndermiş. Aḫşam olicek vardum devlet-ḫāneleri ḳapusına, içerüden bir bī-devlet çıḳdı, ayıtdı: Ḫōş geldüñüz, ammā ṣoḥet yarın giceye ḳaldı, yarın gice gelesiz. Gerçek sandum, döndüm gitdüm. Meger faḳīrden müteʾeṣṣir olmış bir kimse var imiş, ol gelürse ben giderem dimiş, faḳīri ṣavmışlar. İrtesi, ḳazıyye maʿlūm oldı, bir ḳıṭʿa didüm gönderdüm. Ḳorḳularından ellişer aḳça cemʿ itmişler, sekiz yüz aḳça olmış göndermişler, bunuñ ötesin dimesün kerem eylesün, dimişler. Ol ḳıṭʿa budur Ḳıṭʿa:*

Bilmezin ḫikmet nedür ṣoḫbetlerinden Ẕātīyl
Ṣavdılar bir lûʿb ile dün gice bir ḳaç bed-fīʿāl
Döne döne dürlü ṣūretlerle oynarlar meğer
G.. lerine mum ṣoḳup mānend-i fānūs-ı ḫayāl (Çavuşoğlu, 1970: 33)

Zâtî, latifede davet edildiği bir sohbet ortamından kendisinden hoşlanmayan birinin isteği üzerine yalan söylenerek uzaklaştırılmasını, argolu bir mizah dili kullanarak anlatır. Buradaki mizahın en önemli unsuru olan gülme eylemi, geri planda kalır. Şair, mizahı daha çok hezl boyutuna taşıyarak öfke ve kızgınlığı aktarma aracı olarak kullanır. Böylece sinirsel enerjiyi, eser aracılığıyla aktararak bir rahatlama yaşar. Zâtî, oluşturduğu kıtada sohbetlerindeki hikmetini bilmeyen ve kötü işlerle uğraşan kişilerin onu bir oyunla başından savdıklarını argolu bir dille ifade eder. Bu anlatımı oluştururken sohbet ortamındakilere oğlancılık ithamında bulunur ve bu ithamı o dönemde kullanılan "fānūs-ı ḫayāl" adlı eğlence aracından esinlenerek oluşturur. Ortaya koyduğu mizah dilini gelişigüzel anlatımlarla değil planlı bir düşünce yapısına sahip tasvir ve benzetmelerle oluşturur.

Lâṭīfe *Bir gün Çaḳşırcı Şeyḫī ile kaplucaya giderdük. Biz çıḳduḳ, ol çıḳmaz, yüzüp yorur. Bir oġlancuġa ayıtduḳ: Şeyḫīyi bilür misin? Ayıtdı: Bilürin. Biz ayıtduḳ: Saña bir beyit öğretsek aña oḳıyı virseñ?.. Nola? didi. Bu beyti ögretdük, vardı oḳıdı. Gördük, Şeyḫī gülerek çıḳa geldi. Beyit budur Beyit:*

Sever ḳaplucayı Şeyḫī ziyāde
İçinden çıḳduġına rāżī olmaz (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Latife genelinde ele alınan konuya baktığımızda mizahi yapının oğlancılık üzerinden kurgulandığı görülür. Zâtî kaplıcada gördüğü Şeyhī üzerinden "şehvet" duygusunu anlatır. Şeyhī'nin kaplıcada erkekler bölümünde yüzmeyi sevdiğinden ve buradan herkes çıksa bile

onun saatlerce kaldığından bahseder. Zâtî bir oğlan aracılığıyla Şeyhî'ye bir şey şöyler ve bunun üzerine Şeyhî havuzdan gülerek çıkıp yanlarına gelir. Zâtî, bu ifadeleri her ne kadar Şeyhî üzerinden anlatsa da bunlar Zâtî'nin bilinçaltının yansımalarıdır. Rahatlama kuramında da bastırılan duyguların ortaya çıkışıyla oluşturulan mizah anlayışı, latife genelinde işlenen konuyla paralellik gösterir.

Lâṭīfe *Bir zemānda ekâbir-zādelerden bir ġarrā dil-berle Ġalaṭada ṣoḥbet iderdük. Muṣāḥabet arasında çoḳ dürlü leṭāyif geçdi. Bu lāṭīfelere ol çerāġ-ı bezm-i cān germ oldı, egninde bir duḫānī firengī ḳaftān geyerdi, ayıtdı: Mevlâna Ẕātī şu ḳaftān senüñ olsun, yarın gel, odadan al, git. ʿAle'ṣ-ṣabaḥ vardum, ayıtdı: Ṣanduḳda senüñçün ṣaḳlanupdur, evde kimse yoḳ, anaḫtar anamdadur, sen gelmek lazım degül, ben sāña oġlan ile gönderürin, didi. Ḫōş, didüm, gitdüm. Bir ay miḳdārı mā-beynde geçdi, gördüm göndermez, bu beyti didüm, gönderdüm; göricek ḳaftānuñ bahasın göndermiş, ol beyit budur Beyit:*

Bize ol ḫılʿati virmekde ne içün deprenürsin süst[5]
Eğer bir kīr-i ḫar ola idi ḳalḳar geydürürdüñ çüst[6] (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede Zâtî, bir mekânda sohbet ettiği insanlardan birinden kaftan sözü alır ve Zâtî'ye kaftanın kendisine gönderileceği söylenir. Aradan bir aya yakın vakit geçip söz verilen kaftan yerine başka bir kaftan gönderildiğinde Zâtî, içinde bulunulan durumu mizahi ve argolu bir anlatımla eleştirir. Birinci dizede kişiye kaftanı neden göndermek istemiyorsun "*süst*" yani "gevşek" ifadesiyle seslenmekte ve ikinci dizeye geçtiğinde ise üslubunu daha da ağırlaştırarak "kīr-i ḫar" ifadesiyle cinsel anlamda kötü söz söyleyip hakaret etmektedir. Ortaya koyduğu eleştiri şekli ile Zâtî, kendi içinde bir rahatlama gerçekleştirir.

Lâṭīfe *Bir aḳ atum var idi, çoḳ zemān idi benümle yār idi. Bir kelimātı ṣīrīn, suḫan-āferīn, ẓarīf ḥarīf ayıtdı ki; mevlānā Ẕātī senüñ ṭavaruñ ne ḫūlı ne ṭavardur? Umardı ki aḳdur, mülāyimdür diyem. Bu mıṣrāʿla cevāb virdüm Mıṣrāʿ;Ḳatı aḳdur başı bek ḳışduġuñ yire girer ṭarp ṭarp* (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Zâtî, rahatlama kuramını latifelerinde genellikle cinselliğe bağlı olan ifadelerle karşısındaki kişiyle alay ederek ve ona hakaret ederek işler. Bunu yaparken genellikle ahlak sınırı tanımaz, oğlancılıktan cinsel hayvan tasvirlerine kadar her ögeyi kullanır. Bu tutum id,

[5] Süst: Gevşek, zayıf, güçsüz. (Kubbealtı Lugati, erişim: 6 Temmuz 2023, http://lugatim.com/s/s%C3%BCst#
[6] Çüst: Çevik, atik. (Kubbealtı Lugati, erişim: 6 Temmuz 2023, http://lugatim.com/s/C%C3%9CST)

ego ve süperego gibi bilinçaltında bastırılan davranış ve hislerin ortaya çıkması olarak yorumlanabilir. Kişinin bu sayede duyuşsal bir rahatlama gerçekleştirdiği düşünülebilir. Bu tutum mizahla birleştiğinde ise rahatlama kuramı ortaya çıkar. Şair yukarıda atı ile ilgili söylenen alaylı bir ifadeye karşılık vermek için atı üzerinden cinsel bir tasvir yapar. Bu sayede karşısındaki kişiye doğrudan söylemek istediklerini mizah yoluyla aktarır. Mizahın latifede yer almasıyla da gülme eylemi gerçekleşir.

Lâṭîfe *Şehr-i İznīḳ'de Ḳuyumcı-zāde dirler bir ẓarīf ḫarīf var idi; yüzinde çıbanlar çıḳardı, ṣūreti çirkīn idi. İznīḳde olan çelebiler aña üleşürler idi. Kimisi, yüri be cüdām gökcekler, dirdi; kimisi, koy a şu miskīni, dirdi. Bir gün çelebilerüñ biri bunı gökçeklere ḳatmak gerekdür diyu üleşdi, bedīhī bu beyiti okudum ziyāde ḥaẓẓ itdiler Beyit:*

Ḳuyumcı-zādedür gökceklerinden birisi şehrüñ

İñen seçme bu miskīni yā illerden cüdā mı olsun (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Latifede mizah dilini bir başkasının içinde bulunduğu zor durum için kullanır. Şair, latifede İznik'te yüzünde çıkan çıbanlar yüzünden kendisiyle dalga geçilen bir kuyumcuzadenin durumunu aktarır ve onunla dalga geçenleri, eserinde mizah konusu olarak ele alır. Başka bir insana karşı gösterilen hoş olmayan bir tutum nedeniyle oluşan latifesini rahatlama kuramıyla izah etmek mümkündür. Kuyumcunun şehrin hoş insanlarından biri olduğunu, yüzündeki hastalığı onlarla dalga geçen insanlara atfederek bu zavallılar için kuyumcunun yerinden, yurdundan ve işinden ayrı kalmasının gerekmediğini anlatarak dalga geçenleri hastalığa benzetir. İçindeki öfke ve siniri mizah yoluyla boşaltır.

Lâṭîfe: *Bir gün Ferīdī bir aḳ ḳaftān geymiş, ard etegi balçıḳ olmış; yaġmurlu gündi, gördüm, bu beyti didüm:*

Üç ḳarış yer ardı kir olmış Ferīdīnüñ temam

Yoḳ mecāli dāmenin divşürmege rencūr[7] *imiş* (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Bu latifede Zâtî, Ferîdî' yi kendisine rakip gördüğü için mizah dilini oldukça sert tutar. Ferîdî, beyaz kaftan giyip yolda dolaşırken kaftanının arkası çamur olur ve bunu gören Zâtî bu durumu fırsat bilerek Ferîdî ile dalga geçmek için "rencūr" kelimesini tevriyeli kullanarak rakibine oğlancılık atfeder. Şair, bu argolu, ağır ve sert mizah diliyle bilinçaltını doğrudan dışa vurmaktadır.

[7] Rencūr: Pasif eşcinsel erkek (Bingölçe, 2011:134).

Lâṭīfe *Bir zemānda Balıkesirde Mustanṣır-zāde sancaḳ begi idi. Anlarla muṣāḥabet iderdiük. Masḫara Ḥasan dirlerdi bir nāzük, söz meydānında çābük kimse var idi. Balıkesir ovasında Kesek nām ḳaryenüñ sipāhisi idi. Seferden bī-ḥużūr olmış, ayıtdı? Bu sefer ne belādur, ḥuṣūṣā ki cānum derde mübtelādur, şimdengirü baña bir oturaḳ olaydı, ḥużūr ideydüm didi. Ben ayıtdum: Ḥasan Beg şimdiye dek sipāhī idüñ, Kesegi yirdüñ; şimden girü mütevellī ol; oturak düş ḳaplucayı, murāduñ bul. Mustanṣır-zāde bu lâṭīfeyi işidicek ġāyet ṣafā sürdi, fakire bir ḳaftān baġışladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 36-37)

Zâtî, latifede Balıkesir'de bulunan bir Sancak Beyi'ni konu alır. Mashara Hasan denilen kişi, sefer zamanı seferden huzursuz olur artık savaşa gitmek istemediğini oturup huzur bulmak istediğini söyler, bunun üzerine Zâtî bu zamana kadar askerdin tezek yerdin bundan sonra kaplıcalarda kalarak muradını bul diyerek karşısındaki insana imada bulunur, kişinin itibarını zedeleyerek gülme eylemini oluşturur. Dönemin Osmanlı Devleti'nde kaplıcalar oğlancılık faaliyetlerinin yaygın olduğu alanlar olduğu için bu tasviri kullanır. Argolu bir dilde oluşturulan metin, cinsel içerikli ifadelerle rahatlama kuramı yapılarını bünyesinde barındırır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Muḥarrem dirlerdi, ḫalk içinde ḥörmetlü, metāʿı vaşlı ḳıymetlü, ḥüsn vilāyetinde devletlü, lebi sükkerden ṭatlu, sözi şehden leẕẕetlü bir maḥbūb var idi. Bu beyti aña oḳıyu virdüm. Beyit:*

Şol şeker leblerle ṣorsañ ḥālümi
Ben daḫi dilsem sizi ṣormaḳ gerek

Çün bunı işitdi, ne ḫōşça beyit olur didi. Gördüm şiʿrden ṣafālu, ben ayıtdum: Muḥarrem Çelebi saña bir ġazel disem bārī. Ol ayıtdı: Ḳatma ḳarma olmasa, ḫayāl-i ḫāṣ olsa, şimdiki şāʿirlerüñ şiʿri hep ḳatma ḳarmadur. Ben ayıtdum: Be-hey begüm, nice idelüm, ḳatmayınca olmaz. Ol ġonça bu sözi işidicek bülbül gibi söylerken gül gibi ḳızardı ve ġonça gibi dem-beste oldı. (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede Zâtî, tamamen rahatlama kuramı üzerine bir anlatım oluşturur. Latife, cinsel içerikli olup dönem Osmanlı'sındaki oğlancılık meselesine atıfta bulunur. Zâtî, Muharrem Çelebi adında kişiye beyit okur ve devamında Muharrem Çelebi Zâtî' den katma karıştırma olmadan kendisine özgü bir beyit yazmasını ister. Zâtî "katma karma" ifadesinden yararlanarak söz oyunuyla cinsel ilişki tasviri yaparak karşısındakine cevap verir. Bu

ifadelere bakıldığında Zâtî'nin bilinçaltında bulunan duygular, latifede ortaya çıkar ve bir tür rahatlama gerçekleşir.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir simin-beden ṣīrīn-suḫen dellāk var idi, ḥüsn ü melāḥat anuñla yār idi, adın işiden ṣoyunur tıraş olurdı, nām-ı şerifi Dervīş Ḥuseyn idi, ḥammāmına varan ṣōfīleri ḫalvete ḳoyardı. Bir gün ḥammāmına vardum, kīsesini yuyup pāk eyledi, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī; ayıtdı, ne dirsin sürüşdüreyin mi? Ben ayıtdum: Kīseñle kirümüzi almaḳ istersin, eyü dellāksin, ammā kīsen seyrek, saña ṣıḳı gerekdi, hem incerek gerekdi yoġına ṭuş gelmişsin. Çün bu lâṭīfeyi işitdi, iḫtiyārsız faḳīri ḳocdı ve tıraş itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 37-38)

Şair bu bölümde yine Osmanlı dönemindeki hamam kültürüne ve oğlancılık konusuna atıf yaparak rahatlama kuramına göre mizah dilini oluşturur. Osmanlı Dönemi'nde Hüseyin adında ünlü bir tellak bulunur. Bütün gençlerin, erkeklerin bu adamın hamamına gidip tıraş olup yıkanıp eğlendiği bilinir. Zâtî, hamama gidip tellakla cinsel içerikli sohbet eder. Tellak, imalı bir dille Zâtî'ye soru sorar. Soruya gelen karşılık yine cinselliği ima edecek şekilde olur. Buradaki kullanılan ifade yapıları, yazarın bilinç altındaki düşüncelerini ortaya çıkarır ve kullanılan yapılar rahatlama kuramının bir parçasını oluşturur.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ṣarmaşıḳ dirler bir ẓarīf ḫarif var idi, ziyāde nāzük yār idi, ben faḳīr ü ḥaḳīre üleşür ṭolaşur idi. Bir gün ayıtdı: Be mevlānā Ẕātī, senüñle lâṭīfe itmeyüp saña ṭolaşmamaġa iḫtiyārum yoḳ, bilmezüz ḫikmet nedür, didi. Hemān bu beyti didüm Beyit:*

Bize ṭolaşduġuñ bu ṣarmaşıḳsın
Aġacsızdın[8] *aġaca ṭolaşursın* (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Latifede Sarmaşık adında bir kişi ile Zâtî'nin atışmasının cinsel boyutlara vardığı görülür. Sarmaşık adındaki kişinin Zâtî ile sürekli şakalaştığı anlatılır. Kişi, şaire seninle şakalaşıp uğraşmadan duramıyorum, bunun nedeni nedir? diye soru sormaktadır. Zâtî ise kişinin lakabından hareketle "ağaçsızdın ağaca dolaşırsın" diyerek cinsellik içeren beyitle cevap verir. Bu da rahatlama kuramına bir örnektir.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir bostāncı oġlı var idi. Kendüsi bāġ-ı cemāle tezerv, lâḳabı ırġañur serv idi. Bir gün dest-mālin şeftālū ile ṭoldurmış, alup gider. Ben ayıtdum: Ey serv-i bāġ-ı cinān, şeftālū umar senden cān, bir şeftālū virseñ olmaz mı? Ayıtdı: Çiçegi burnunda ḫıyarum var, yemez misin? Ben ayıtdum: Bu senüñ ḫıyaruñuñ dibi ne yoġın, depesi gök ala,*

[8] Aġac: Erkeklik organı, penis (Bingölçe, 2011: 19)

dibi ḳızıl ala; ṭorusı arṣlan başına beñzer, dibi eşek s..ine. Çün oġlan bunu işitdi bir ḳaç şeftālū virdi. (Çavuşoğlu, 1970: 38-39)

Zâtî, latifede mizah dilini cinsellik üzerine kurar ve bu cinsellik eserdeki diğer bölümlerden farklı olarak meyveler üzerinden ifade edilir. Bölümde şair ve bostancıoğlu arasındaki diyalog yer alır ve şair bostancıoğlundaki şeftalileri görüp ondan şeftali ister. Şairin şeftali istemesine karşılık bostancıoğlu da "hıyar" ifadesiyle bu cinsel anlatımı devam ettirir. Bu konuşmalar karşısında oğlan şeftaliyi verir. Aslında bir cinsel ilişki tasvirinin meyveler üzerinden bu şekilde oluşturulması, rahatlama kuramı ögelerinin eserde bulunmasına imkân verir.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir ḳaç ʿazīz yārān cemʿ olup ʿayş u ʿişret iderdük. Bunlaruñ biri Memi Çelebi dirler bir merdüm-zāde; müdām elinde bāde, ḫalḳ-ı cihān aña üftāde, ḳāmeti serv-i āzāde, göñli gül gibi güşade idi. Ve ol meclisde bir bī-dil yolında ölmege maḥal, ġarrā güzel var idi, adı Pīrī; cümle ʿālem esīri, cihāna gelmemiş naẓīri. Aña Memi Çelebi ziyāde üleşdi, be-ġāyet bī-ḥużūr eyledi. Ben ayıtdum: Memi Çelebi sen ziyāde yinisin, senüñ g..üñe bir aġır ṭaş aṣayduḳ, amma aṣacaġumuz ṭaş aḳ olaydı. Çün bunı Memi Çelebi işitdi, incinmek ṣūretin gösterdi. Ben ayıtdum: Memi Çelebi incinme, ḫaṭā itmişin, iñen yini degulsin, bir aġırca aġac aşmak da olurmış. Çün bu lâṭīfeyi işitdi, gül gibi gülmege başladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Latifede erkek ağırlıklı eğlence meclislerindeki muhabbet ele alınır. Eğlence ortamlarında küfür, cinsellik hat safhada bulunur. Bu bölümde anlatılan ise Memi Çelebi ile Zâtî arasında geçen eğlence ve mizah ortamıdır. Ortamda herkesin hayranlık duyduğu bir gencin olduğu ve Memi Çelebi'nin bu kişi geldiğinde ona yakınlaşmaya çalıştığı görülür. Zâtî, bu duruma mizahi bir dille karışarak Memi Çelebi'nin ortamlarda yeni olduğunu argolu bir dil ile anlatarak eğlenir. Kullandığı ifadeler tamamen cinsellik içerir. Latifedeki mizahi dil, para karşılığı ilişkiye hazır birinin tasvirini çizer. Zâtî üslubunu daha da keskinleştirerek devam eder. Latifenin devamında Çelebi'nin gönlünü hoş tutarak gülme eylemini başlatır. Zâtî ile Memi Çelebi arasındaki atışma konusu cinsellik üzerine olduğu için latifede rahatlama kuramından bahsedilebilir.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir tırāşı güzel dellāk-i bī-naẓīr, cemāli māh-ı münīr, görenler olur esīr, Yūsuf nām ġulāmī var idi. Ḳul idi ammā Mışr-ı ḥüsnüñ pādişāhı, güzeller anuñ sipāhı idi. Ḥammāmına varduġumuzca ṭatlu ṭatlu ṣuya düşmiş şeker gibi ezilürdük. Bir güzel siyāh perçemi var idi bil bekler yol başardı. Bende çekmiş bağlamış, başı üzeirnde ṭurur. Ben ayıtdum: Yūsufcuġum, yazuḳ, bu perçem ne günāh eyledi bağlarsın, benüm boyuma bendin*

gider, hem ne ġarrā perçem olur, ʿömri uzun olsun, didüm. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, eger begendünse saña aşlayalum. Ben ayıtdum: Yūsufcuġum eger yanuñda aşlamak cāyizse, ard cānibinden lûṭf eyle ben aşların. Çün bu cevābı Yūsuf işitdi, āferīn didi. (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Osmanlı döneminde hamam kültürü önemlidir ve eserlerde de sıkça işlenir. Zâtî, bu bölümde Yusuf adında bir tellağın hamamına giderek orada eğlenir ve yıkanır. Bu sırada erkeklerin ilgisini çeken Yusuf'la arasında cinsel içerikli, karşılıklı konuşmalar yaşanır. Zâtî, Yusuf'a taktığı siyah perçemi takmamasını ve ömrünün uzun olması gerektiğini söyler. Bunun üzerine tellak, "*begendünse saña aşlayalum*", diyerek imalı konuşmalarla cinsellik yönünden Zâtî'ye karşı üstünlük kurma mücadelesi verir. Zâtî ise hazırcevaplılığıyla argo ile karşılık verir. Zâtî'nin oluşturduğu mizah dili, argo ve bağlamında değerlendirildiğinde eserin, rahatlama kuramı çerçevesinde oluşturulduğu görülür.

Lâṭīfe *Bir gün Bursada bir ġarrā dil-berle ḳablucaya giderken bir nice ʿavretlere uġraduḳ. Ol dil-ber zen-bāre idi. ʿavretleri göricek ayıtdı: ṣatuluḳ yarma yaḳalu göñlegüñüz var mı? ziyāde murādumdur. Aralarından bir mütekellime ayıtdı: Sizüñ oyma yaḳa çıḳalı bizüm yarma yaḳalarumuza kimse baḳmaz oldı.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Bu bölümde ise Zâtî ve arkadaşı kaplıca eğlencesine giderken bir grup kadınla karşılaşır. Zâtî'nin yanındaki kişinin kadınlara argo ifadelerle sataşması sonucu kadınlar da aynı şekilde cevap verir. Tamamen cinsel içerikten oluşan konuşmada her iki taraf da serbest bir şekilde, bir çekince göstermeden argo ifadeleri kullanmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla hem kadınlar hem de Zâtî'nin dostu aynı meslek grubundandır.

Lâṭīfe *Ḳādī-ʿasker-zāde Meḥemmed Şāh Çelebi dābbe dimekle maʿrūf, ṣemāniyyede müderris idi. Bir gün bu faḳīr ü ḥaḳīrüñ vefḳ eyledügin işitmiş; ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bize bir vefḳ idi virseñ. Ayıtdum: Sulṭanum dünyevi mi yoḫsa uḫrevī mi olsun? Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdum: Bir āyet vardur, anı vefḳ ideyin. Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdım:* رِزْقُهَا اللهِ عَلَى اِلَّا الْاَرْضِ فِي دَّابَّةٍ مِنْ وَمَا[9] *çün bunı işitdi, gülmege başladı; ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bana Dābbe diyeni bulsam depelerdüm, amma senüñ diyişüñden ziyāde ḥaẓẓ eyledüm.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Latifede mahlas üzerinden mizah oluşturulur, şair sanatını kişi üzerinden icra ederek rahatlar. Metne göre Mehmet Şah Çelebi, "dabbe" mahlasıyla anılan biridir ve Zâtî'nin ettiği

[9] "Yerde yürüyen hiçbir canlı olmamak üzere hepsinin rızkı Allah'ın üstündedir." Kur'ân XI (Hud), 6

vefki duyar, Zâtî'den kendisine de vefk etmesini ister. Zâtî, "Dünyevi mi yoksa uhrevi mi olsun?", diye sorar ve Mehmet Şah Çelebi'den "Dünyevi olsun.", cevabını alır. Bunun üzerine Zâtî, Arapça ayet okur ve okuduğu ayetle karşısındaki kişiyi lakabı üzerinden kıyamet günü ortaya çıkacak yaratık olan "dabbe" ile ilişkilendirir. Herkesin rızkının Allah'tan geldiğine değinerek eğlenir. Eleştiri her ne kadar sert olsa da Mehmet Şah Çelebi, Zâtî'nin üslubundan hoşnut olur. Mizah dilinin içeriği kötü ve karşısındaki kişiyi aşağılayacak dahi olsa şairin üslubu ile birleşerek gülünç olma, gülme durumunu ortaya çıkarır ve iki tarafın da eğlenmek suretiyle rahatlamasını sağlar.

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī ʿavreti canibinden ṭonatdugumı işidüp, güç gelüp ayıtmış: Hüneri var ise şanʿatumdan ṭonatsun. Ol vaḳit maʿcūncı idi, hemān bu beyti didüm Beyit:*

Maʿcuncı Keşfīye ne var ol ḥoḳḳada[10] *didüm*
Ḳalmadı nesne ṣutdum anı beng[11] *idi didi* (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Latifede Zâtî, Keşfî'nin sanatını mesleği ile ilgili kavramlar kullanarak eleştirir. Hokka, mürekkep konulan alet olduğu gibi uyuşturucu maddelerin de konulduğu kaptır. Şair, Keşfî'nin sanatçı olarak kaleminde etki olmadığını, geçici keyif veren maddelerle ilişkilendirir. Gerçek sanat eserleri geçici değil kalıcı olanlardır. Zâtî, hokkanın temel anlamını da argo anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanarak mizahını oluşturmaktadır. Böylece Keşfî'nin şairliğine ağır söylemlerde bulunarak içsel denetim mekanizmasını serbest bırakır.

3.2.3. Uyumsuzluk kuramı bağlamında Zâtî'nin *Letâyif*'inin tahlili

Uyumsuzluk, dengesizlik içeren bir eylem sonucunda ortaya çıkan durumdur. Morreall eserinde "Genel olarak olması beklenen ile olan arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşan uyumsuzluk teorisi, gülmenin kaynağını "umulmadık, mantıksız veya şöyle ya da böyle uygunsuz olan bir şeye karşı gösterilen zihinsel tepkilerde aramaktadır" (1997: 24) ifadesiyle anlatır. Türkmen de "Uyumsuzluk teorisinin özünde, olaylar/durumlar arasındaki kalıplaşmış sebep-sonuç ilişkisinin kırılması saklıdır" (2002: 372) şeklinde yorumlar.

[10] Ĥoḳḳa: Kadınlık organı, vajina (Bingölçe, 2011: 85).
[11] Beng: Ban otu denilen bitki ve bunun afyon gibi uyuşturucu, keyif verici tohumu. (Kubbealtı Lugati, erişim: 6 Temmuz 2023, http://lugatim.com/s/beng

Zâtî'nin *Letâyif*'inde beklenenden farklı bir son ile uyumsuzluk yaratma yoluyla mizahı gerçekleştirdiği görülür.

Lâṭīfe *Bir zemānda ziyāde ḳulaġum aġırdı, ḫayli zahmet çekdüm. Keşfî işitmiş, añа ḥuḳme eyüdür, diyu lâṭīfe itmiş. İllā kendüniñ başı kel idi, bu beyti didüm gönderdüm Beyit:*

Keşfî faḳīre ḥuḳne eyüdür añа dimiş
Kel nesne bilse başına olurdı çaresi (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Latifede Zâtî'nin bir süredir kulak ağrısı çektiği anlatılır. Keşfî ise Zâtî'nin kulak ağrısı için şırıngayla kulağını temizletmesi gerektiğini söyler. Hastalık insanı zayıf gösteren bir durumdur. Hastalığının da kendisini zayıf gösterdiğini düşünen Zâtî "*Kel nesne bilse başına olurdı çaresi"* ifadesiyle verilen tavsiyeyi umursamayıp rakibinin de aslında kendisiyle aynı hâlde bulunduğunu göstermeye çalışır. İlk bakışta beyitte Zâtî'nin hastalığı gereği Keşfî'nin kendisine yaptığı tavsiyeyi dinleyecekmiş gibi bir izlenim yarattığı görülür. Alt mısraya geçildiğinde ise tam tersi, alışılmadık bir ifadeyle hastalığı arka plana atarak oluşturduğu uyumsuzluk sayesinde Keşfî üzerinden gülme eylemi gerçekleştirir.

Lâṭīfe *Babam merḥūmdan ḳalmış bir bāġum var idi, üzüminüñ her dānesi bir şīşe şekker şerbetine beñzerdi, İskender anı görse Āb-ı Ḥayāt ṭaleb itmege gitmezdi. İki ḫarīf var idi, birine İt İskender, birine Ḳuş Ḳāsım dirlerdi; yolları ol bāġa uğramış, vāfir üzüm yimişler, geldiler, benden ḥalāllıġın istediler. Ben ayıtdum: Anuñ ne ḥalāllıġın istemek gerek, anı babam meḥūm dikdügi vaḳtin it yisün, ḳuş yisün, dimişdür. Bu lāṭifeyi işidüp gülüşerek gitdiler.* (Çavuşoğlu, 1970: 40)

Latifede yer alan mizahi dil, uyumsuzluk kuramını içinde bulundurur. Şair, ilk önce babasından kalan bağın güzelliğinin tasvirini "İskender ve ab-ı hayat" ifadeleriyle yapar. Bağdan geçerken İt İskender ve Kuş Kasım lakaplarıyla anılan iki kişinin bağından üzüm yediğini ve daha sonra kendisinden helallik istediklerini aktarır. Buraya kadar her şey düzgün bir metin yapısı ile kurgulanır. Her şey bu kadar uyumlu ve olumlu giderken Zâtî: "Bunun için helalliğe gerek yok babam zaten bunları dikerken it yesin, kuş yesin" diyerek kişilerle eğlenir. Zâtî'nin helallik istemelerine karşı verdiği uyumsuz cevapla gülme eylemi ortaya çıkar.

Lâṭīfe *Bir zemānda Merḥūm Revānī Çelebi ḫarāca gitmek istedi, bu beyit ol vaḳtin vāḳiʿ oldı Beyit:*

Harāca gitmek isterseñ yarar yoldaşlarla git
Revānī b.. yedi çoḳdur ṣaḳın yolda seni yirler (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Yukarıda aktarılan latifede Zâtî, haraca gitmek isteyen Revânî üzerinden mizah gerçekleştirir. Bunu mizah kuramlarından biri olan uyumsuzluk kuramını ortaya koyarak gerçekleştirir. İlk olarak birinci mısrada Revânî'ye haraca gidecekse işine yarayacak güvenilir insanlarla gitmesi gerektiğini tavsiye eder. Bu ifadeyle bir beklenti yaratır, ikinci mısrayı da bu beklenti çerçevesinde oluşturur. İkinci mısraya bakıldığında ise Zâtî'nin Revânî için "b.." ifadesi kullandığını ve onun "b.." olduğunu ifade ederek beklenilenin tam aksine bir anlatım ortaya koyar ve gülme eylemini ortaya çıkarır. Bu kurduğu beklenmedik yapılarla uyumsuzluk kuramı dediğimiz konuya eserinde yer verir.

Lâṭîfe *Revānī Çelebi atdan düşüp ayaġı unduġu dem bu beyt-i lâṭîfe-gūne vāḳiʿ olupdur Beyit:*

Ḳażā gelmezdi nā-ehle Revānī
Saña geldi ṣıdı İblīs ayaġın (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Latifede Zâtî, attan düşen Revânî Çelebi hakkında bir beyit söyler. Anlatıma başlarken her şeyi olağan şekliyle anlatır ama anlatımın sonuna geldiğinde Revânî Çelebi'nin attan düşmesini tam tersi nedene bağlayarak ona atfettiği sıfatların tam tersini atfeder. Böylece uyumsuzluk kuramı aracılığıyla gülme eylemi ortaya çıkar.

Lâṭîfe *Bursada, Çaḳşırcı Şeyḫī dirlerdi, bir nāzük yār var idi. Bir uzun ṣaḳalı var idi, inüp ṭ..ġına irişmiş idi. Bir gün başçı dükkānında paça yimiş, artan yaġını saḳalına sürmiş, çerāġ fetīli gibi par par yanar, anı görüp bu beyti didüm Beyit:*

Ṣaḳaluña yine yaġ değmiş ancaḳ
Ṣaḳın billāhi ey Şeyḫī sıçandan (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Latifedeki konuyu Zâtî, Şeyhî'nin uzun olan sakalı üzerine oluşturur. Beyit öncesi giriş bölümünde "*Bir uzun ṣaḳalı var idi, inüp* ṭ... ġ*ına irişmiş idi.*" argolu ifadesiyle sakalın uzunluğunu tasvir eder. Bu tasvir sonrası Şeyhî'nin içtiği paça çorbasının yağının sakalına bulaştığını gören Zâtî, mizah ve gülme eylemini gerçekleştirecek belli bir beklenti oluşturmak için ilk mısrada sakalına bulaşan yağdan bahseder. İkinci mısrada ise oluşturulan beklentinin tersine argo ifadeler kullanarak uyumsuzluk durumu oluşturur. Yağlı uzun sakalına olumlu bir tavsiye vermek yerine sıçanlardan bahsederek gülme eyleminin gerçekleşmesini sağlar.

Lâṭîfe *Bir zemānda İstanbulda remmāl idüm. Leb-i deryāya seyre vardum. Deryānuñ dil-i müʾmin gibi derūnı ṣāfī, ġam-gin göñülleri açmaġa bīrūnı kāfī, ḳızmış bedenlere ābı*

ṣāfī. Temāṣā iderken bir lâṭîfe-gūy, kelimātı dil-cūy, adı Pīrī, tekellümde yoḳ naẓīri, bir gözi sefīd ḫayālāt-ı sinīd eyler ḥarif var idi dīde-i sefīdi gibi nā-gāh çıkageldi, gördi ki deryā yüzin temāṣā iderin, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī remilden ferāġat eylemişsin gibi ṣuya baḳıcılıġa başlamışsın. Ben de ayıtdum ki remilde ādemüñ ḳızıl manḳır ile gözin bozardurlar, ola ki bunda aġ aḳça ele gire ve hem baḳlacılıḳ da eylesem gerekdür, müşteri bulunmaya mı? çürük baḳlanuñ kör alıcısı olur. Çün bunu işitdi, ḥarīf gülerek çavdı. (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede mizahi kurgu, denizi izlerken Pîrî adında bir adamın şaire laf atmasıyla başlar. Pîrî, denizden göndermeyle Zâtî'ye kum falını bırakıp su falıyla mı uğraşıyorsun, diyerek dalga geçer. Zâtî ise insanların kızıl parasının gözünü yorduğundan bahseder, yani aslında bir yandan beyit üzerinden kazandığı paranın düşük ve falcılığın yorucu bir iş olduğunu aktarır. Bir yandan da burada durarak bakla falına gönderme yapar, bu işten daha çok kazanırım diyerek Pîrî'ye laf atar. Bingölçe'de "baklacılık" kelimesi argoda kadın anlamında kullanıldığı için Pîrî'yi de hayat kadını olarak tasvir eder (2011:31). Latifenin sonunda söylediği "Çürük baklanın kör alıcısı olur" sözüyle başta kurduğu olumlu ve uyum içinde ilerleyen yapıyı karşısındakine şaşkınlık uyandıracak şekilde uyumsuz bir yapıya çevirerek gülme eylemini gerçekleştirir.

Lâṭîfe *Bir zemānda Leglek Seyyid dirler bir emīr var idi, manṣıbına Ḳāḍī ʿarż virmiş. Bir kimse daḫi var idi, Aḫı Hasan dirlerdi, anuñ mansıbına daḫi ʿarż virmişler. ʿArz getürenler Ḳāḍī-ʿaskere ṣunmışlar. Ḳāḍī -ʿasker efendi faḳīre adam göndermiş, vardum, duʿā eyledüm. Ayıtdı: Bir ḳaç kimsenün manṣıbına ḳāḍīları ʿarż virmiş, birini sen al. Ben daḫi meẕkūr Ḥasanla Leglegin mansıbın ṭalep itdüm. Efendi ayıtdı: Yā Ḥasan ne yisün? Ben ayıtdum: Ḥasan aġu yisün. Güldi, ayıtdı: Anı ḳoy a, ben ayıtdum: Leglegüñ yirin virüñ. Efendi ayıtdı: Yā Leglek ne yisün? Ben ayıtdum: Leglek yılanı yisün. Efendi ayıtdı: İki suʾāle iki cevāb virdüñ, manṣıb degül dünyā deger. Leglegüñ yiri iki ḳarye idi, on bin biñ beş yüz altmış aḳça yazardı. Efendi Sulṭān Selīm Ḥażretlerine ʿarż itdi; bu lâṭifeyi bile. Ḫōş gelmiş, ol köylüleri bana ṣadaḳa eyledi.* (Çavuşoğlu, 1970: 36)

Latifede uyumsuzluk kuramının oluşturulma şekli örneklenir. Zâtî, önce tayin konusu ile giriş yapar. Leglek Seyyid ve Ahi Hasan adındaki kişilerin atanması için kâğıt gönderilir. Bu atamalardan Zâtî'nin de faydalanması istenir. Zâtî, bu duruma cevap olarak Ahi Hasan ve Legleg'in haklarını ister. Bunun üzerine karşıdaki kişinin Hasan ve Leglek ne yesin? sorularına Zâtî, zehir ve yılan yesin diyerek mizah dolu bir cevap verir. Bu cevaplara istinaden Sultan Selim hazretlerine kadar konu gider ve latifede bahsedilen yerler Zâtî'ye

sadaka olarak verilir. Burada başta anlatılan hikâye sıradan bir durum olarak aktarılır. Sonrasında ise Zâtî, oluşturduğu hikâyenin devamında tam tersi cevaplar vererek ortaya bir güldürü eylemi çıkarır ve uyumsuzluk kuramının yapılarını ortaya koyar.

Lâṭīfe *Bir gün ṣoḥbetde yārān pāk-dāmānlıḳ baḥṣin itdiler. Küçük dirler bir dervīş-zāde var idi; zemānında gözleri ʿayyār ve kendü şīve-kār idi. Ṣabā gibi esdi ṣavurdı, üzerine toz kondurmadı. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī beni küçükken bilür, niçe bilürse söylesün. Ben ayıtdum: Gerçek bir ṣaḥib-i tekye dervişüñ oġlu idi. Babası yirinde bu otururdı. Tekyelerine bir muḳallaḳ müsāfir gelse ḳalḳar oturdıġı yeri aña gösterürdi. Ol müsāfir başın ṣoḳar ḫōş geçerdi. Ve daḫi ḫalḳalu sofrayı öñine getürürdi. Müsāfir burnın baturı döger idi, oḫ vāy ne lūt olur bir taḳımı bir ḳızıl deger idi. Çün yārān bu lāṭīfeyi işitdiler, ziyāde feraḥ oldılar.* (Çavuşoğlu, 1970: 36)

Zâtî latifede, geçmişten beri tanıdığı, gözleri görmeyen bir derviş hakkındaki düşüncelerini ele alır. Derviş, Zâtî'nin kendisi hakkında neler bildiğini söylemesini ister. Zâtî ise mizah metnini uyumlu yapılar üzerine kurar, devamında ise "müsāfir gelse ḳalḳar oturdıġı yeri aña gösterürdi. Ol müsāfir başın ṣoḳar ḫōş geçerdi." yaptığı tasvirler ile dervişe oğlancılık atfeder. Bu şekilde bir anlatımla olumlu başlayan bir metin yapısının birdenbire tam tersi bir ifade akışı ile devam etmesi, uyumsuzluk kuramının ortaya çıkmasını sağlar.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ḳızıl Aḥmed oġlı Mīrzā Beg bir cennet-miṣāl çayırda çāderle otururdı. Vardum bir ḳaṣīde iletdüm ve çāderi temāşā eyledüm. Bir güzel münaḳḳaş çāder ki hemān cennet köşkine beñzer. Ben ayıtdum: Sulṭānum hemān cennete girmiş müʾmine dönmişsin, ne güzel çāder olur, diyu arḳamı diregine ṭayamışdım. OI ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bu çāder Hindūstāndan gelüpdür. Şol arduñdaġu direk Hindistān ḳozı aġacıdur. Döndüm diregi ḳoḳdum. Ayıtdum: Sultānum gerçek dirsiz; ıssı ot ile perverde olmuş. Ancak hemān Mīrzā Beg gülmege başladı, zīrā meṣeldür ıssı ot ile ıssı büzügine dirler. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī seni az nesne ile ṣavsam gerekdür, ammā vāfir baḫşiş ideyüm. Ben ayıtdum: Nolaydı bu lâṭīfeyi itmeyeydüm. Ol ayıtdı: Niçün? Ben ayıtdum: Sizi yoġına oturtdı. Biraz buña daḫi güldi, vāfir ʿaṭā itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede mizah bir eşya üzerinden gerçekleştirilir. Oluşturulan mizahi yapı uyumsuzluk kuramının özelliklerini kapsar. Oluşturulan metnin ilk bölümünde Zâtî, Mirza Bey'in çadırına gider ve bu çadırı beğenerek çadırı cennet bahçesi gibi, kendisini de cennete giren kişi olarak tasvir eder. Mirza Bey, çadırın Hindistan'dan geldiğini ve çadır direğinin Hindistan'dan bir ağaca ait olduğunu söyler. Zâtî ise karşısındakini onaylayıp "ıssı ot" ile

yetişmiş şeklinde cevap verir. Tam bu noktada Mirza Bey kahkaha atarak kokladığı ağacın "Issı" ifadesinin aslında makat anlamına geldiğini söyler. Bunun üzerine Zâtî de "sizi yoğına oturtdı." ifadesiyle karşılık vererek gülme eylemini oluşturur. Olağan hikâye yapısıyla başlayan anlatı, birden zıtlık ve argolu anlatıma bürünerek uyumsuz bir yapıya doğru yönlendirilir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ferruḫī ile Vefā-zādede olurduk. Gündüzin ṣāyim olur, gice ekābir evine varurdı. Ben ayıtdum: Ey Ferruḫī, ḫōş ḫasīs ḥarīfsin, aḳça ḫarcanmamaġ içün gündüz oruç ṭutarsın, gice ekābir evine gidersin. Ferruḫī ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, çün oruç ṭutduġumı ḫıssetümden ṭutarsın; giceler ṣabāḥa degin namāz ḳılurın, benüm namāzumdan ġayrı babamuñ oġlancuḳdan beri yüz yigirmi yaşına dek ḳılacaġı namazı bile ḳıldum, aña ne dirsin? didi. Ben ayıtdum: Ol da ziyāde ḫıssetüñdendür ki; babañ ölicek kimseye ısḳāṭ-ı ṣalāt*[12] *virmeyeyin, mālı baña ḳalsun dirsin. Bunı Ferruḫī işitdi, şol ḳadar güldi ki vaṣfa ḳābil degül.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Yukarıdaki latifede Zâtî ile Ferruhî arasındaki konu cimriliktir. Zâtî, Ferruhî ile sohbet eder. Zâtî Ferruhî' ye gündüzleri oruç tutar geceleri de ekâbir evinde bulunursun, ne kadar da cimri bir herifsin diye söylenir. Ferruhî ise orucunu dinimden tutarım geceleri sabaha kadar namaz kılarım, babamın çocukluktan yüz yirmi yaşına kadar kılacağı namazı kıldım diyerek övünür. Zâtî de bunun üzerine baban ölünce "ısḳaṭ-ı ṣalāt" vermemek için kendisine kalacağını düşündüğünden diye düşündüğünden için babasının yerine de ibadet ettiğini söyleyerek yine konuyu mizah ile cimriliğe bağlar. Metinde kurulan bu mizah yapısı uyumsuzluk kuramıyla uyuşur. Başta olumlu giden bir konuşmada birdenbire eğlence söz konusu olur ve uyumsuzluklar kurularak gülme oluşturulur. Oluşturulan, metin dönem kültüründen izler sunar. Ekâbir evleri, Ramazan'da sahur vaktine kadar açık kalan, insanların gelip yemek yediği yerlerdir. Bu geleneğe latifede yer verilerek bir mizah unsuru olarak kullanılır.

Lâṭīfe *Bir gün ʿAlī Paşa merḥūm ḳapucı göndermiş, ben faḳīr ü ḥaḳīri istemiş. Vardum gördüm; Paşa B..ı dirler bir ḥarīf var idi, anuñla ṣaṭranc oynar. Paşa beni gördügi gibi ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, benüm ḥālümden senüñ ḫaberüñ yoḳdur, bunadum b..'umla oynarın. Ben ayıtdum: Sultānım, b..uñuzla oynaduġuñuz ḳayırmaz, tek önegülük itmen, taʿlīm idenlerüñ taʿlimin ṭutuñ, sizi Paşa B..ı yenmesüñ, önegüyi b..'lı yeñer dirler. Paşa bu lāṭīfeyi işidicek ziyāde güldi.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

[12] Isḳāṭ-ı ṣalāt: Namaz borçlarının düşürülmesi işlemi (Koç, 2022: 69-70)

Latifede mizah oluşturmak için anlatımda uyumsuzluk oluşturarak gülme eylemini ortaya çıkarmak amaçlanır. Zâtî, Ali Paşa'nın yanına gittiğinde onun Paşa b..u denen bir herifle satranç oynadığını görür. Ali Paşa "Hâlimin nasıl olduğunu bilmezsin b…mla oyun oynarım." diyerek latife eder, Zâtî, Paşa b..u denilen kişinin adını kullanarak imâlı bir dille mizah oluşturur ve "Bokunuzla oynadığınıza üzülmem, bokunuzu yenmeyi bildiğinize üzülürüm." der ve ekler "Talim edenlerin talimi tutun sizi Paşa b… yenmesin b… bile Ali Paşa'yı yener derler" diyerek gülme eyleminin oluşmasını sağlar. Ali Paşa bu söze ziyadesiyle güler. Böylece uyumsuzluk kuramına göre metinde anlamca birbiriyle uyuşmayan kelime yapıları kullanılarak birden gülme eylemi oluşturulur.

Lâṭîfe *Bir zemānda Ḳoçı Beg nām bir ʿazīz var idi, dört mülaḳḳab kimesne anuñla yār idi. Biri żaʿīf ḥarīf idi; Naʿnā Çūbı dirlerdi, illā yavuz kimesne idi. Biri bir danḳazca ḥarīf idi; Ḳoç ṭ.. aġı dirler idi. Biri bir lep ṣ..dı ḥarīf idi; Fil B..ı dirler idi. Biri nāzük kimesine idi; be-hey ādem diyu söylerdi, ol sebebden ana Ādem dirler idi. Bir gün Fil B.. ına Ḳoç ṭ.. aġı incinmiş: bunı ben öldürin, yirin nice olursa olsun dimiş. Yārān ayıtmış: Ol bir büyük kimse, sen bir mikdārsız ḥarīf, anı nice yirsin? Ol da ayıtmış: Na ʿnā Çöpi bañа yoldaşlık ider, ikimüz yirüz. Bunı meẕkūr Ādem işitmiş, bu fiʿle incinmiş. Ḳoçı Bege daḫi bu ḳażıyye ma ʿlūm olmış. Ādeme ayıtmış: Sen neye incinürsin, anlar ne eylerlerse eylesünler? Bunı faḳīr işitdüm, bu beyti didüm, Ḳoçı Bege oḳuyi virdüm, be-ġāyet ḥaẓẓ idüp bir ḳaftān virdi Beyit:*

İncinse ʿaceb midür anuñ fiʿline Ādem
B..ı çöp ile yimege başladı ṭ..aġuñ (Çavuşoğlu, 1970: 33)

Bu bölümde ise Zâtî kişilerin lakapları üzerinden bir anlatım oluşturur. Bölümün başında kişileri ve lakaplarını tanıtır. Devamında ise kişilerin lakapları ile yaşanan bazı olayları ilişkilendirerek uyumsuz, hayal etmesi ve kavraması zor bir anlatım oluşturur. Uyumsuzluk kuramına göre bu ve benzeri anlam bağlantılarıyla metinde mizah oluşturulur ve gülme eyleminin ortaya çıkması sağlanır.

Lâṭîfe *Bir zemānda Balıkesreye sancaḳ begi geldi, ġāyet ḫasīs ḥarīf idi, yanından bir manḳır çıḳsa cānı çıḳar ṣanurdı. Bir ḳaṣīde didüm cāyize virmedi. Beni ṭonatmışsın, yalan söylemişsin, didi. Ben ayıtdum: Gerçek söylense nense ḥāṣıl olur mıdı? Olurdı. Bu ḳıṭʿayı dildüm, oḳudum, ziyāde ḥaẓẓ itdi, vāfir cāyize virdi Ḳıṭʿa:*

Geldi bir server-i kerem kānı
Kereminden cihānı itdi ġanī

Lûṭfı şöyle lâṭīfdür kim anuñ
Kimse görmez leṭāfetinden anı (Çavuşoğlu, 1970: 33-34)

Bu bölümde Zâtî, bir Sancak Beyi'nin cimriliğini anlatır. Buradaki anlatım tamamen uyumsuzluk üzerine kurulu olup gülmeyi ortaya çıkarmak için oluşturulmuştur. Şair, ele alınan bölümde cimriliğiyle tanınan birini eli bol, zengin ve kerem sahibi bir insan gibi anlatır. Son iki satırda ise aslında cimriliğiyle dalga geçtiğini ifade ederek gülünç bulduğu durumu açıklar.

4. ZÂTÎ'NİN *LETÂYİF*'İNDE MİZAH YAPMA ARAÇLARI

Mizah, dilin anlatım imkânlarını çeşitli sanatları da içinde barındırarak ele alınan konuyu, kişiyi, durumu vb.ni komik, gülünç hâle getirmek için kullanır. Tanç, gülüncü ortaya çıkarmada farklı yöntem ve tekniklerin bulunduğunu ifade eder. Komiği ortaya çıkarmak için insanda mizah yeteneği ve cesaretin olması gerektiğini, ikisinin birleşimi sonucu eserin iç dünyanın dışa vurumu olarak ortaya çıkacağını aktarır (2020: 90-120). Usta ise gülmecenin ortaya çıkışının dilin komiği anlatması ve dilin komiği kendi yaratması şeklinde iki türde olacağını anlatır. Dilin komiği kendi yaratmasıyla eserin mizahçı tarafından kelimelere duygu yüklemeden sadece güldürmeyi ve mizahı amaçlayan bir teknikle oluşturulduğunu ifade eder. Bu teknik sonucunda ise komiğin toplumdan topluma değişmeyip sadece içinde bulunduğu topluma ait bir gülmece esere dönüştüğünü anlatır. Bunu yaparken de şiir dilini duygu yükünden arındırır ve dil oyunlarıyla şiirde anlam katmanları oluşturarak sadece gülmeyi amaçlayan mizahi yapıyı kurgular (2005: 80-81). Bu bağlamda eser dilin komiği kendi yaratması şeklinde ele alınarak incelenmekte ve gülmecenin ortaya çıkışında araç olan dil oyunları eşliğinde aktarılmaktadır.

4.1. Küfür/Kötü Söz/Argo

Küfrün kelime anlamına bakıldığında çeşitli tanımlarının olduğu görülür. *Türkçe Sözlük*'te "sövme, sövmek için söylenen söz, sövgü" (1998: 1433) olarak ifade edilir. *Büyük Türkçe Sözlük*'te ise "çirkin, ayıp ve kaba sözler söyleme" (2014: 1099) şeklinde tanımlanır. Küfür geniş içerik ve etki alanına sahiptir. Bu kapsamda üstünlük, rahatlama ve uyumsuzluk kuramı gibi birçok mizah kuramına, eserlerde mizah dilinin nasıl yapılandığı hakkında inceleme alanı sunar. Küfür, olumlu ve olumsuz duyguların aktarımı için kullanılan en etkili yollardan biridir.

Küfür eylemi, sözcükler aracılığıyla oluşturulan bir rahatlama ve üstünlük çabasıdır. Küfrün altında yatan derin manada rakibin alt edilerek bu durumdan haz alma düşüncesi yatar. Buna bağlı olarak da küfretmenin saldırıda kullanılan güçlü bir silah konumunda olduğu söylenebilir. Şair, mizah dilini oluştururken bu silahtan yararlanarak eserinde kullandığı mizah yapma araçlarını çeşitlendirir ve muhatabı karşısında hangi duyguyu öne çıkarmak istiyorsa, küfür dil aracılığıyla, ona yönelir. Yalçın ve Bozkurt makalesinde:

> "Yaratıcı küfür olarak nitelendirilebilecek bazı küfürler, ince bir zekânın ürünü olarak ortaya çıkar. Bir tehdit unsuru olan küfür, küfreden açısından bir iktidar alanı olarak da görülür. Çoğu zaman bir iktidar aracı olarak görülen erkek cinsel organı ile kadın cinselliği üzerinden bir saldırıya geçilir. Sin-kaflı küfürlerle kadın bedeni aşağılandıktan sonra erkek, gücünü ifade etmek suretiyle kendi üstünlüğüne vurgu yapar." (2020: 830)

şeklindeki yazılarıyla küfür dilinin etkisini ifade eder. Zâtî, *letâyifnâme*'sinde mizah yapma aracı olarak argoya, küfre, kötü söze sıkça yer vermektedir.

Mizah dilinin kullanım zamanlarının bütününe bakıldığında ortaya konulan ürünün içerisinde ölçü fark etmeksizin argoya her zaman yer verildiği görülür. Argonun mizah dili içerisindeki önemini de Usta "Argoyu da küfrü de mizah sınırları içine çeken kullanımdaki zekâ pırıltısı, buluş, ironi ve taşı gediğine koyma gibi özellikleri" (2009: 101) ile açıklar. Argonun kullanım alanı yazarın mizacı, zekâsı, eserin konusu ve eserdeki kişilerin özellikleri çerçevesinde oluşur.

Lâṭîfe *Mevlānā Keşfî ʿavreti canibinden ṭonatdugumı işidüp, güç gelüp ayıtmış: Hüneri var ise ṣanʿatumdan ṭonatsun. Ol vaḳit maʿcūncı idi, hemān bu beyti didüm Beyit:*

Maʿcuncı Keşfîye ne var ol ḥoḳḳada didüm
Ḳalmadı nesne ṣutdum anı beng idi didi (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Latifede Zâtî, rakibi olarak gördüğü Keşfî'yi beytinde argo ifadeler kullanarak afyon benzeri madde kullanıp konuştuğunu ve kafasının yerinde olmadığını söyler. Bu sayede sözünün bir öneminin olmadığını anlatır.

Lâṭîfe *Bir gün Çaḳşırcı Ṣeyḫīnüñ dükkānına varduḳ üç kişi, bir ṭar dükkânı var, güc ile ṣıġduḳ, ol demde bu beyti didüm Beyit:*

Büzük deñlüce yire otursın
Güc ile ṣıġdı ey Ṣeyḫī üçümüz (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Zâtî, latifede argo ifade kullanarak metinde ele aldığı konunun arkasını doldurur. Zâtî'nin arkadaşlarıyla Çakşırcı Şeyhî dükkanına gider ve dükkanına girdiğinde kendileri için küçük olduğunu görür. Bunun üzerine kendilerini böyle bir dükkânda ağırladığı için "büzük" argo ifadesiyle rakibini aşağılar.

Lâṭîfe *Bir zemānda eyü mürekkeb işler Memi nām bir ḥarīf var idi. Dükkānına mürekkeb almaġa vardum, Kīr-i Ḫar dirler bir kātib var idi, ol da geldi. Hemān Memi ḳalḳup Kīr-i Ḫara ḳoyu mürekkeb virdi. İḫtiyārum kalmadı bu beyti didüm Beyit:*

Mürekkebci Memi bilsem senüñ ol Kīr-i Ḫar neñdür
Aña ṭurduñ ḳoyı virdün bana döñdüñ durı virdüñ (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Zâtî latifede Mürekkepçi Memi adındaki kişinin başka bir müşteriye daha iyi mürekkep verdiğini görünce beyitteki eleştiri şiddetini arttırmak için "*kīr-i ḫar, ḳoyı virmek, durı vermek*" gibi argo ifadeleri kullanır.

Lâṭīfe *Bir zemānda ekâbir-zādelerden bir ġarrā dil-berle Ġalaṭada ṣoḥbet iderdük. Muṣāḥabet arasında çoḳ dürlü leṭāyif geçdi. Bu lāṭīfelere ol çerāġ-ı bezm-i cān germ oldı, egninde bir duḫānī firengī ḳaftān geyerdi, ayıtdı: Mevlâna Ẕātī şu ḳaftān senüñ olsun, yarın gel, odadan al, git. ʿAle'ṣ-ṣabaḥ vardum, ayıtdı: Ṣanduḳda senüñçün ṣaḳlanupdur, evde kimse yoḳ, anaḫtar anamdadur, sen gelmek lazım degül, ben saña oġlan ile gönderürin, didi. Ḫōş, didüm, gitdüm. Bir ay miḳdārı mā-beynde geçdi, gördüm göndermez, bu beyti didüm, gönderdüm; göricek ḳaftānuñ bahasın göndermiş, ol beyit budur Beyit:*

Bize ol ḫılʿati virmekde ne içün deprenürsin süst
Eğer bir kīr-i ḫar ola idi ḳalḳar geydürürdüñ çüst (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede Zâtî başka biri tarafından kendisine verilen sözün tutulmadığını görünce o kişiye argo ifadelerle hakaret ederek metin içeriğini oluşturur. Bu anlatım biçimiyle hem içsel bir rahatlama gerçekleştirir hem de mizahi bir yapı oluşturur. Metinde kullandığı başlıca argo ifadeler "*kīr-i ḫar, süst, çüst*"şeklindedir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ḳızıl Aḥmed oġlı Mīrzā Beg bir cennet-miṣāl çayırda çāderle otururdı. Vardum bir ḳaṣīde iletdüm ve çāderi temāşā eyledüm. Bir güzel münaḳḳaş çāder ki hemān cennet köşkine beñzer. Ben ayıtdum: Sulṭānum hemān cennete girmiş müʾmine dönmişsin, ne güzel çāder olur, diyu arḳamı diregine ṭayamışdım. OI ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bu çāder Hindūstāndan gelüpdür. Ṣol arduñdaġu direk Hindistān ḳozı aġacıdur. Döndüm diregi ḳoḳdum. Ayıtdum: Sultānum gerçek dirsiz; ıssı ot ile perverde olmuş. Ancak hemān Mīrzā Beg gülmege başladı, zīrā meṣeldür ıssı ot ile ıssı büzügine dirler. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī seni az nesne ile ṣavsam gerekdür, ammā vāfir baḫşiş ideyüm. Ben ayıtdum: Nolaydı bu lâṭīfeyi itmeyeydüm. Ol ayıtdı: Niçün? Ben ayıtdum: Sizi yoġına oturtdı. Biraz buña daḫi güldi, vāfir ʿaṭā itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede Zâtî, Mirza Bey adındaki kişinin çadırını ziyaret eder ve beğendiği çadırı kendi anlatımıyla över ve bu anlatım esnasında argo ifadeler kullanır. Argoyu "*Döndüm diregi ḳoḳdum. Ayıtdum: Sultānum gerçek dirsiz; ıssı ot ile perverde olmuş. Ancak hemān*

Mīrzā Beg gülmege başladı, zīrā meṣeldür ıssı ot ile ıssı büzügine dirler." şeklinde ifade eder.

Lâṭīfe *Bir gün Bursada bir ġarrā dil-berle ḳablucaya giderken bir nice ʿavretlere uġraduḳ. Ol dil-ber zen-bāre idi. ʿavretleri göricek ayıtdı: ṣatuluḳ yarma yaḳalu göñlegüñüz var mı? ziyāde murādumdur. Aralarından bir mütekellime ayıtdı: Sizüñ oyma yaḳa çıḳalı bizüm yarma yaḳalarumuza kimse baḳmaz oldı.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Latifede Zâtî'nin kaplıcaya giderken kadınlarla olan diyaloğu anlatılır. Zâtî "*ṣatuluḳ yarma yaḳalu göñlegüñüz var mı?*" diyerek kadına laf atar kadın ise "*Sizüñ oyma yaka çıkalı bizüm yarma yaḳalarumuza kimse bakmaz oldı.*" diyerek cevap verir. Burada eşyalar üzerinden yapılan anlatım tamamen argo içerikli olup cinsel tercihler hakkındaki diyaloga dönüşür. Kullanılan "*yarma*" ve "*oyma*" bu anlatıma örnek teşkil eder.

4.1.1. Hayvan isimleri üzerinden küfür

Zâtî, eserlerinde ele aldığı kişilere hayvan isimleri üzerinden küfreder. İlk olarak hayvanların vahşi yönünü öne çıkararak karşısındaki kişiyi aşağılayıp küçük düşürmeye çalışır. Çünkü ona göre hayvanlar akıldan yoksun ve iç güdüleriyle hareket eden varlıklardır. Şair, bu durumu lehine kullanarak karşısındaki kişiye akılsız ve cahil biri olduğunu hayvan isimleri üzerinden küfrederek ifade eder. Genel anlamda hayvan benzetmesi üzerinden küfretmek çok yaygın bir yöntem olarak görülür. İnsanları komik duruma düşürüp bu şekilde hakaret edip itibarsızlaştırmak pek çok eserde başvurulan bir yöntemdir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ṣaṣa Beg merḥūm, İstanbulda ṣubaṣı idi. Bir gice bir ʿālī meclis eyledi, ẓurefā cem ʿitdi. Kebīrī dirlerdi bir nāzük yār var idi; anuñ üzerine bir masḫara ḥarīf geçüp oturdı. Bī-iḫtiyār ol meclisde bu ḳıṭʿayı didüm, oḳudum, Masḫara bī-edebligine peşīmān oldı, Kebīrī merḥūmı reʿāyet idüp ṣadra geçürdiler, faḳīre Ṣaṣa Beg vāfir bahṣiṣ itdi, ol ḳıṭʿa budur Ḳıṭʿa:*

Yere geçse yeridür döne döne çarḫ-ı felek
Eyledi ehl-i kemālüñ yerini ṣaff-ı niʿāl
G..ine mum ṣoḳuban döne döne oynayanı
Dürlü ṣūretler ile niteki fānūs-ı ḫayāl
Getürüp ṣadra vü altında ḳalur kâmil olan
ʿAcabā yoḫsa eşek s..i midür ehl-i kemāl (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Hayvan isimleri üzerinden küfre örnek olarak Zâtî'nin meclis ortamında bir adamın kendisinden her alanda üstün bir adamı çiğneyip saygısızlık ettiğini görünce yazdığı yukarıdaki kıta verilebilir. Zâtî, kıtayı yazarken hayvana ait bir uzvu, küfürlü anlatım için kullanarak dilinin keskinliğini ortaya koyar ve şiirde aktarmak istediği anlam içeriğini güçlendirir.

Lâṭīfe *Amasiyyelü bir şāʿire var idi, Mihrī Ḫātūn dirlerdi, İstanbulda olurdı, ḳarımış gitmiş ere varmamışdı, bākire idi. Paşa Çelebi bir ʿaziz var idi; Ebū Eyyūb-ı Enṣārī medresesinüñ müderrisi idi, bir gün Mihrī Ḫātūnı istemiş ki ala, ḫatun idine. Ol daḫi ḳāyil olmamış. Ben daḫi işitdüm, bu ḳıṭʿayı didüm. Ḳıṭʿa:*

İşitdük istemiş Mihrīyi Paşa;
O pīre kendüyi rām eylesün mi
O miskīn bunca yıl oruç ṭutupdur
Eşek s..iyle bayram eylesün mi

Bu ḳıṭʿayı işidüp, Mihrī Ḫātūn merḥūme ziyāde ṣafā sürüp, nolaydı bu ḳıṭʿayı ben dimiş olaydum, dimiş. (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Latifede Zâtî, Mihrî Hatun ile evlenmek isteyen Paşa Çelebi'yi hayvana ait uzuv içerikli, küfürlü bir anlatımla eleştirir. Kendisinin de evlenmemiş olması nedeniyle bu konularda acımasız olan şair, ele aldığı bölümde hayvanlara ait uzuvları Paşa'ya atfederek onu yabani ve içgüdüleriyle hareket eden bir hayvana benzetir ve itibarsızlaştırır.

Lâṭīfe *Babam merḥūmdan ḳalmış bir bāġum var idi, üzüminüñ her dānesi bir şīşe şekker şerbetine beñzerdi, İskender anı görse Āb-ı Ḥayāt ṭaleb itmege gitmezdi. İki ḫarīf var idi, birine İt İskender, birine Ḳuş Ḳāsım dirlerdi; yolları ol bāġa uğramış, vāfir üzüm yimişler, geldiler, benden ḥalāllıġın istediler. Ben ayıtdum: Anuñ ne ḥalāllıġın istemek gerek, anı babam meḥūm dikdügi vaḳtin it yisün, ḳuş yisün, dimişdür. Bu lāṭifeyi işidüp gülüşerek gitdiler.* (Çavuşoğlu, 1970: 40)

Latifede Zâtî, bağındaki üzümleri izinsiz yiyenlere tepkisini ifade etmek için hayvanlar üzerinden benzetme yapar, onlara "it ve kuş" lakapları takarak hayvanlar üzerinden kişilerle alay eder ve onları küçük düşürür.

Lâṭīfe *Bir aḳ atum var idi, çoḳ zemān idi benümle yār idi. Bir kelimātı şīrīn, suḫan-āferīn, ẓarīf ḥarīf ayıtdı ki; mevlānā Ẕātī senüñ ṭavaruñ ne ḫūlı ne ṭavardur? Umardı ki aḳdur, mülāyimdür diyem. Bu mıṣrāʿla cevāb virdüm Mıṣrāʿ;*

Ḳatı aḳdur başı bek ḳışduġuñ yire girer ṭarp ṭarp (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede Zâtî, cinsel arzunun büyüklüğünü hayvan figürü üzerinden anlatır. Atı hakkında yorum yapan kişiyi alaşağı etmek için çiftleşme motifini kullanarak cinsellikle ilgili anlam yükler.

Lâṭīfe *Bir at can-bāzı oġlı var idi, Melek dirler idi, ḳarşu görürdüm: gāh alaca, gāh aḳ ata binerdi. Bir gün ben faḳire bulışı geldi: bir al ata binmiş, bir iki lâṭīfe eyledi, ayıtdı: Mevlānā Zātī, beni beyit diyüp ṭonatmalu olsañ ne dirdüñ? Hemān dem bu beyti didüm*

Aḳ ṭavar ile yeter al ata bindüñ ey Melek
Şimdiden girü bunuñ ṭorusına binmeñ gerek (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Latifede Zâtî, "melek" sıfatıyla adlandırdığı bir at cambazı ile muhabbet eder ve muhabbettin sonunda ona karşı duyduğu ilgiyi "at" metaforunu kullanarak aktarır. Cinsel bir dürtüyü hayvanlar üzerinden aktarım yaparak anlatır ve böylece sözün anlam kuvvetinin artmasını sağlar.

4.1.2. Necis kelimeler üzerinden küfür

Necis kelimeler denildiğinde akıllara tiksinti uyandıran, mide bulandıran ve kullanıldığı her anlamda iğrenme duygusunu ortaya çıkaran ifadeler gelir. Bu kelime gruplarıyla oluşturulan bölümlerde Zâtî, şairlik ve diğer konulardaki üstünlüğünü rakibine gösterme amacı güder. Bu kelime gruplarını kullanarak karşısındaki kişileri necis kelimelerle eş tutup aşağılar.

Lâṭīfe *Bir zemānda Merḥūm Revānī Çelebi ḫarāca gitmek istedi, bu beyit ol vaḳtin vāḳiʿ oldı Beyit:*

Harāca gitmek isterseñ yarar yoldaşlarla git
Revānī b.. yedi çoḳdur ṣaḳın yolda seni yirler (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Zâtî, Revânî Çelebi'nin haraca gitmek istemesi durumuna yazdığı latifede konu hakkındaki düşüncelerine dikkat çekmek ister. Bu dikkat çekme işlemini de necis kelimeler ile gerçekleştirir.

Lâṭīfe *Bir gün ʿAlī Paşa merḥūm ḳapucı göndermiş, ben faḳīr ü ḥaḳīri istemiş. Vardum gördüm; Paşa B..ı dirler bir ḥarīf var idi, anuñla ṣaṭranc oynar. Paşa beni gördügi gibi ayıtdı:*

Mevlānā Ẕātī, benüm ḥālümden senüñ ḫaberüñ yoḳdur, bunadum b..'umla oynarın. Ben ayıtdum: Sultānım, b..uñuzla oynaduġuñuz ḳayırmaz, tek önegülük itmen, taʿlīm idenlerüñ taʿlimin ṭutuñ, sizi Paşa B..ı yenmesüñ, önegüyi b..'lı yeñer dirler. Paşa bu lāṭīfeyi işidicek ziyāde güldi. (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Latifede Zâtî ile Ali Paşa arasında geçen bir konuşma aktarılır. Metnin geneline yayılan necis ifade ile gerek hedef alınan kişi gerekse mide bulandıran kelime aracılığıyla mizahi kurgu oluşturulur.

4.1.3. Fiziksel kusurlar üzerinden küfür

Fiziksel kusurlar, Zâtî'nin eserlerinde önemli yer tutar. Âşık Çelebi, Zâtî' nin Hadım Ali Paşa ile tanışmalarından bahsederken Paşa'nın "Zâtî pek çirkin şekilli imiş" dediğini aktarır (1971, 282b). Latifî genel görüntüsünü "Külhanbeyi" ve "avâm-sûret" şeklinde anlatır (Latîfî 1314, 276). *Letâyif*teki hikâyelerde ise kulak rahatsızlığı "ağır işitmek" diye tarif edilir. (Çavuşoğlu 1970, 6). Zâtî, kendine ait kusurlu taraflarını kapatmak ve rakiplerinden bu kusurların intikamını almak için onların fiziksel kusurlarını işler ve onları aşağılayarak eserlerindeki mizahi kurguyu oluşturur.

Lâṭīfe *Bursada, Çaḳşırcı Şeyḫī dirlerdi, bir nāzük yār var idi. Bir uzun ṣaḳalı var idi, inüp ṭ..ġına irişmiş idi. Bir gün başçı dükkānında paça yimiş, artan yaġını saḳalına sürmiş, çerāġ fetīli gibi par par yanar, anı görüp bu beyti didüm Beyit:*

Ṣaḳaluña yine yaġ değmiş ancaḳ
Ṣaḳın billāhi ey Şeyḫī sıçandan (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Latifede Zâtî, Çakşırcı Şeyhî adında bir adamın sakalının uzunluğu ile ilgili küfürlü bir ifade kullanarak mizahi anlatımını oluşturur. Bahsettiği kişinin sakalının uzunluğunu "*Bir uzun ṣaḳalı var idi, inüp ṭ..ġına irişmiş idi."* ifadesiyle anlatır. Bu sözcük seçimiyle eril yapıda argo ifade kullanarak karşısındakini hem aşağılar hem de latifenin anlam yapısını güçlendirir.

Lâṭīfe *Çaḳşırcı Şeyḫīnüñ ṣaḳalı uzun oldıġı içün her kişi ṣaḳalından ṭolaşırdı. Bir gün yārān ayıtdılar: Mevlānā Ẕātī sen de Şeyḫīnüñ ṣaḳalına bir nesne di e. Ol dem bu beyti bedīhaten didüm Beyit:*

''Bir nev-cuvān görüp didi kim rīşi benzemiş
Çaḳşırcı Şeyḫīnüñ yine atam ṣaḳalına'' (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Zâtî başka bir beytinde yine Çaḳşırcı Şeyhî'nin sakalını eleştirir ve bu eleştiriyi cinselliğe dayalı bir anlam örüntüsü içinde gerçekleştirir. Metin, Şeyhî'nin sakalının uzunluğu üzerine kurgulanır. Zâtî, bu kurguyla karşısındakini aşağılar.

4.1.4. Cinsel kimlik üzerinden küfür

Eserde cinsel kimlik üzerinden ifade edilen küfürlerin geneli oğlancılık konusuna gönderme şeklinde oluşturulur. Rakip, oluşturulan bu anlatım ile zayıf ve güçsüz bir insan olarak gösterilip aciz bir duruma düşürülmek istenir. Rakibe ithaf edilen bu ifadeler ile erkeklik rolü zayıflatılmakta şair latifelerde erkeklik ve üstünlüğün asıl sahibi olduğunu vurgulamak istemektedir. Bu açıklamalara ek olarak Yalçın ve Bozkurt şunları söylemektedir:

> ''Saldırgan bir ruh halinin tezahürü olarak nitelendirilebilecek küfür sözcükleri içerisinde genellikle cinsel içerikli olanlar en saldırganı olarak görülebilir. Cinsel küfürlerde eril davranışlar sergilendiği ve daha çok kadın cinselliği üzerinden küfredildiği görülür. Cinsel özellikler taşıyan küfürlerde sınır olmayıp başkalarına en galiz ifadelerle saldırılır, kişinin mahremiyet duygusu ayaklar altına alınır. Bazen de eş cinsellik üzerinden saldırıya geçilir. Erkeğin erkeğe kadın cinselliği üzerinden küfretmesi de muhatabın eş cinsel biri olarak gösterilmesi çabasının bir tezahürü olarak da görülebilir. Küfreden kişi, cinsel yönden kendisini aktif, muhatabını pasif, edilgen bir konumda görüp üstünlük kazanmak suretiyle itibar suikastına girişir.'' (2020: 831).

Lâṭīfe *Bir zemānda bir ḳaç ʿazīz yārān cemʿ olup ʿayş u ʿişret iderdük. Bunlaruñ biri Memi Çelebi dirler bir merdüm-zāde; müdām elinde bāde, ḫalḳ-ı cihān aña üftāde, ḳāmeti serv-i āzāde, göñli gül gibi güşade idi. Ve ol meclisde bir bī-dil yolında ölmege maḥal, ġarrā güzel var idi, adı Pīrī; cümle ʿālem esīri, cihāna gelmemiş naẓīri. Aña Memi Çelebi ziyāde üleşdi, be-ġāyet bī-ḫużūr eyledi. Ben ayıtdum: Memi Çelebi sen ziyāde yinisin, senüñ g..üñe bir aġır ṭaş aṣayduḳ, amma aṣacaġumuz ṭaş aḳ olaydı. Çün bunı Memi Çelebi işitdi, incinmek ṣūretin gösterdi. Ben ayıtdum: Memi Çelebi incinme, ḫaṭā itmişin, iñen yini degulsin, bir aġırca aġac aşmak da olurmış. Çün bu lâṭīfeyi işitdi, gül gibi gülmege başladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Bu latifede Zâtî'nin Memi Çelebi ile dalga geçmesi anlatılır. Buradaki anlatım ilk olarak övgüyle başlar ve metnin devamında ise üslup ağırlaşarak cinsel kimlik üzerinden küfürlü anlatım ortaya çıkar. Metinde "*Memi Çelebi sen ziyāde yinisin, senüñ g..üñe bir aġır*

ṭaş aṣayduḳ, amma aṣacaġumuz ṭaş aḳ olaydı. Çün bunı Memi Çelebi işitdi, incinmek ṣūretin gösterdi." ifadeleri bu anlatıma örnek teşkil eder.

Lâṭīfe *Bir zemānda ekābīr-zādelerden biri bir nice çelebileri devlet-ḫānesine daʿvet eyledi ki ol gice bunlaru ʿālī ziyāfet eyleye. Bu duʿā-gūy-ı bī-riyāyı daḫi gice bize gelsün diyu ḫaber göndermiş. Aḫṣam olicek vardum devlet-ḫāneleri ḳapusına, içerüden bir bī-devlet çıḳdı, ayıtdı: Ḫōş geldüñüz, ammā ṣoḥet yarın giceye ḳaldı, yarın gice gelesiz. Gerçek sandum, döndüm gitdüm. Meger faḳīrden müteʾeṩṩir olmış bir kimse var imiş, ol gelürse ben giderem dimiş, faḳīri ṣavmışlar. İrtesi, ḳazıyye maʿlūm oldı, bir ḳıṭʿa didüm gönderdüm. Ḳorḳularından ellişer aḳça cemʿ itmişler, sekiz yüz aḳça olmış göndermişler, bunuñ ötesin dimesün kerem eylesün, dimişler. Ol ḳıṭʿa budur Ḳıṭʿa:*

Bilmezin ḫikmet nedür ṣoḫbetlerinden Ẕātīyl
Ṣavdılar bir lûʿb ile dün gice bir ḳaç bed-fiʿāl
Döne döne dürlü ṣūretlerle oynarlar meğer
G.. lerine mum ṣoḳup mānend-i fānūs-ı ḫayāl (Çavuşoğlu, 1970: 33)

Latifede Zâtî, kendisini eğlence meclisine çağırıp sonradan meclisten gönderen kişilere kızar ve yapılan uygunsuz hareket karşısındaki cevabını eğlence meclisinde bulunan kişilere küfrederek aktarır.

Lâṭīfe *Bir gün Çaḳşırcı Şeyḫī ile kaplucaya giderdük. Biz çıḳduḳ, ol çıḳmaz, yüzüp yorur. Bir oġlancuġa ayıtduḳ: Şeyḫīyi bilür misin? Ayıtdı: Bilürin. Biz ayıtduḳ: Saña bir beyit öğretsek añа oḳıyı virseñ?.. Nola? didi. Bu beyti ögretdük, vardı oḳıdı. Gördük, Şeyḫī gülerek çıḳa geldi. Beyit budur Beyit:*

Sever ḳaplucayı Şeyḫī ziyāde
İçinden çıḳduġına rāżī olmaz (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Latifede Zâtî, anlam içeriğini kapalı bir cinsel anlatım üzerine kurar. Çakşırcı Şeyhî ile kaplıcaya gittiğinden Şeyhî'nin sudan çıkmadığından bahseder. Durum üzerine Zâtî, üstü kapalı Şeyhî'ye oğlancılık atfedecek şekilde cinsel bir yaklaşımla latifesini oluşturur.

Lâṭīfe: *Bir gün Ferīdī bir aḳ ḳaftān geymiş, ard etegi balçıḳ olmış; yaġmurlu gündi, gördüm, bu beyti didüm:*

Üç ḳarış yer ardı kir olmış Ferīdīnüñ temam
Yoḳ mecāli dāmenin divşürmege rencūr imiş (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede Zâtî, rakibi Ferîdî'ye çamur olan kaftanından hareketle aşağıdaki beyti söyler. Oluşturulan beyitte hemcinsleriyle ilişki içinde olduğuna dair anlam içermekte ve Ferîdî'ye oğlancılık atfedilmektedir. Burada "*rencur*" kelimesinin tevriyeli kullanımı latifenin oluşumunda etkilidir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Balıkesirde Mustanṣır-zāde sancaḳ begi idi. Anlarla muṣāḥabet iderdiük. Masḫara Ḥasan dirlerdi bir nāzük, söz meydānında çābük kimse var idi. Balıkesir ovasında Kesek nām ḳaryenüñ sipāhisi idi. Seferden bī-ḥużūr olmış, ayıtdı? Bu sefer ne belādur, ḥuṣūṣā ki cānum derde mübtelādur, şimdengirü baña bir oturaḳ olaydı, ḥużūr ideydüm didi. Ben ayıtdum: Ḥasan Beg şimdiye dek sipāhī idüñ, Kesegi yirdüñ; şimden girü mütevellī ol; oturak düş ḳaplucayı, murāduñ bul. Mustanṣır-zāde bu lâṭīfeyi işidicek ġāyet ṣafā sürdi, fakire bir ḳaftān bağışladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 36-37)

Latifede Zâtî ile Balıkesir Sancak Beyi arasında geçen sohbet anlatılır. Sancak Beyi artık sefere gitmekten huzursuz olduğunu, sefere gitmek istemediği anlatır ve düşüncesini duyan Zâtî de kendisiyle şakalaşarak kaplıcada tellak olarak gelen giden kişilere hizmet edince huzur bulabileceğini söyleyerek eğlenir. Bu anlatımının temeline yine oğlancılık konusunu yerleştirerek kişiyle cinsel tercih aracılığıyla dalga geçer.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir simin-beden ṣīrīn-suḫen dellāk var idi, ḥüsn ü melāḥat anuñla yār idi, adın işiden ṣoyunur tırāş olurdı, nām-ı şerifi Dervīş Ḥuseyn idi, ḥammāmına varan ṣōfīleri ḫalvete ḳoyardı. Bir gün ḥammāmına vardum, kīsesini yuyup pāk eyledi, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī; ayıtdı, ne dirsin sürüşdüreyin mi? Ben ayıtdum: Kīseñle kirümüzi almaḳ istersin, eyü dellāksin, ammā kīsen seyrek, saña ṣıḳı gerekdi, hem incerek gerekdi yoġına ṭuş gelmişsin. Çün bu lâṭīfeyi işitdi, iḫtiyārsız faḳīri ḳocdı ve tırāş itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 37-38)

Latifede Zâtî bir hamam tellağı ile arasında geçen olayı anlatır. Hamam ve tellak kültürünü oğlancılık konusuna bağlayarak karşıdaki kişiyle cinsel manada laf yarışına girer. Bu yarışa "*Mevlānā Ẕātī; ayıtdı, ne dirsin sürüşdüreyin mi? Ben ayıtdum: Kīseñle kirümüzi almaḳ istersin, eyü dellāksin, ammā kisen seyrek, saña ṣıḳı gerekdi, hem incerek gerekdi yoġına ṭuş gelmişsin. Çün bu lâṭīfeyi işitdi, iḫtiyārsız faḳīri ḳocdı ve tırāṣ itdi.*" anlatımında geçen "*seyrek, sıkı, sürüşdürmek*" ifadeler örnek gösterilir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ṣarmaşıḳ dirler bir ẓarīf ḥarif var idi, ziyāde nāzük yār idi, ben faḳīr ü ḥaḳīre üleşür ṭolaşur idi. Bir gün ayıtdı: Be mevlānā Ẕātī, senüñle lâṭīfe itmeyüp saña ṭolaşmamaġa iḫtiyārum yoḳ, bilmezüz ḫikmet nedür, didi. Hemān bu beyti didüm Beyit:*

Bize ṭolaşduġuñ bu ṣarmaşıḳsın
Aġacsızduñ aġaca ṭolaşursın (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Latifede Zâtî, Sarmaşık lakaplı bir adamla arasında geçen cinsel içerikli şakalaşmayı aktarır. Birbirlerine bitkiler üzerinden imalı bir dil kullanarak temeli cinsel içerikli olan sözler söylerler ve sonunda karşısındaki kişiye kadın rolü yükler.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir yaycı ẓarīf ḥarīf var idi, yüzinden baş ve bart eksük olmazdı, gören gökçekler ṣanurdı. Bir gün ben faḳīr u ḥaḳīre ayıtdı: Seni kitāb açar dirler, varsam açıversen, görsem. Ben ayıtdum: Seni eyi yaycı dirler, yayı virseñ, bir ḳuş ursam. Yine ol ayıtdı: Kitābı açıcaḳ benleyin seçer misin; seçme misin? Ben ayıtdum: Hep illerüñ żamīrin ṣeçerin, sen illerden cüda mı olsan gerek? Ḫuşūṣā sen a miskin şehrüñ gökceklerinden birisin. Hem bana geçende yolda kitāb açdurduñ, sen ol yoldaġılardan degül misin? didüm. Ḫarīf ḥacil olup gitdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Latifede Zâtî ile Yaycı Zarif lakaplı adam arasındaki sohbet anlatılır. Tarafların meslekleri üzerinden ilerleyen konuşmanın içeriği cinsel söylemlerle devam eder. Üstünlüğü cinsel içerikli anlatıyla sağlamaya çalışan Zâtî, içeriği abartır "*Hem bana geçende yolda kitāb açdurduñ, sen ol yoldaġılardan degül misin?*" ifadesiyle kelime seçiminin cinsellik üzerinde olduğu görülür.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir bostāncı oġlı var idi. Kendüsi bāġ-ı cemāle tezerv, lâḳabı ırġañur serv idi. Bir gün dest-mālin şeftālū*[13] *ile ṭoldurmış, alup gider. Ben ayıtdum: Ey serv-i bāġ-ı cinān, şeftālū umar senden cān, bir şeftālū virseñ olmaz mı? Ayıtdı: Çiçegi burnunda ḫıyarum*[14] *var, yemez misin? Ben ayıtdum: Bu senüñ ḫıyaruñuñ dibi ne yoġın, depesi gök ala, dibi ḳızıl ala; ṭorusı arṣlan başına beñzer, dibi eşek s..ine. Çün oġlan bunu işitdi bir ḳaç şeftālū virdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 38-39)

Latifede Zâtî ile Bostancı arasında geçen konuşma anlatılır. Latife içeriğini benzetmeyle anlatılan cinsel uzuvların oluşturması dikkat çekicidir. Uzuvların "*Ben ayıtdum: Ey serv-i bāġ-ı cinān, şeftālū umar senden cān, bir şeftālū virseñ olmaz mı? Ayıtdı:*

[13] Şeftālū: Kadınlık organı, vajina (Bingölçe, 2011: 150)
[14] Ḫıyar: Erkeklik organı, penis (Bingölçe, 2011: 84)

Çiçegi burnunda ḫıyarum var, yemez misin?" şeklinde ifadelerle meyveler (şeftali, hıyar) ile birleştirilerek aktarılması şairin hayal dünya dünyasını ifade eder.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir tırāşı güzel dellāk-i bī-naẓīr, cemāli māh-ı münīr, görenler olur esīr, Yūsuf nām ġulāmī var idi. Ḳul idi ammā Mışr-ı ḥüsnüñ pādişāhı, güzeller anuñ sipāhı idi. Ḥammāmına varduġumuzca ṭatlu ṭatlu ṣuya düşmiş şeker gibi ezilürdük. Bir güzel siyāh perçemi var idi bil bekler yol başardı. Bende çekmiş bağlamış, başı üzeirnde ṭurur. Ben ayıtdum: Yūsufcuġum, yazuḳ, bu perçem ne günāh eyledi bağlarsın, benüm boyuma bendin gider, hem ne ġarrā perçem olur, ʿömri uzun olsun, didüm. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, eger begendünse saña aşlayalum. Ben ayıtdum: Yūsufcuġum eger yanuñda aşlamak cāyizse, ard cānibinden lûṭf eyle ben aşların. Çün bu cevābı Yūsuf işitdi, āferīn didi.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Zâtî latifeye bir tellağı överek başlar. Tellağa övgüyle başlayan bölüm tellağa yönelik cinsel eğilimle devam eder ve kullanılan dil birbirlerine üstünlük kurmada önemli rol oynar.

4.1.5. Aile mahremiyeti üzerinden küfretmek

Özkiraz ve İşçi Baş'ın yazısında Osmanlı toplumunda aile mahremiyetinin çok önemli bir yere sahip olduğu, aile birliğinin temelini oluşturduğu ve kişiye bir güç sağladığı ifade edilmektedir (2016: 88-90). Bu durumu çok iyi bilen ve hiç evlenmemiş olan Zâtî ise eserinde rakibini bu konu üzerinden itibarsızlaştırarak gülünç duruma düşürür. Bu konudaki örnekleri rakibinin eşi üzerinden yakıştırmalar yaparak gerçekleştirir.

Lâṭīfe *Bir gün Mevlānā Keşfī elinde bir dest-māl ṭutar, lāṭīf maḳş olmış, bu duʿāguyuñuza aydur: Mevlānā Ẕātī, şu dest-māli temāşā eyle ye, ol alduġum ḫātūn naḳş eyledi. Bu sözi işidicek hemān bu beyti didüm Beyit:*

Dest-māle naḳş işinde Keşfīnüñ
*Rospılıḳlar ider imiş ʿavreti (*Çavuşoğlu, 1970: 28)

Zâtî küfrü, latifede Keşfî'nin eşi üzerinden oluşturur. Keşfî'nin eşinin nakış işiyle uğraştığını duyan Zâtî, Keşfî'yi aşağılamak için "*Rospı*" ifadesini kullanarak küfreder. Bu kullandığı ifade eserde aile mahremiyeti üzerinden mizah konusuna yer verildiğini gösterir.

Lâṭīfe *Bir gün Keşfī ayıtmış: Ḫātūnum devletümdür. Bu sözi işidicek hemān bu beyti didüm Beyit:*

Keşfī didükleri oġlan anıcaḳ ʿavretini
Devletümdür dir imiş vāy s..eyin devletini (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Zâtî latifede yine küfür unsurundan yararlanarak eserini oluşturur. Keşfî'nin eşi üzerinden küfürlü bir anlatımla Keşfî'yi aşağılar. Zâtî eserinin genelinde kadın konusu üzerinden küfür ve argoya başvurmasında Zâtî'nin evlenmemiş olması önemli rol oynar.

4.1.6. Rekabet üzerinden küfretmek

Aydın, yazısında şairlerin birbirlerine karşı üstünlük konusunun Klasik Türk edebiyatında her zaman konuşulan konular arasında bulunduğunu ifade etmektedir. Şairler için toplum ve saray tarafından kabul, ihsan görme şairlik hünerlerine ve yetkin eserlerine bağlı bulunmaktadır. Şairler bu ihsan ve itibarlardan faydalanmak için sürekli bir rekabet içinde bulunur (2013: 34). Rekabet sonucu üstünlüğü rakibine karşı korumak isteyen Zâtî'de eserinde bu durumu küfürle birleştirerek rakibini itibarsızlaştırır.

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī bu żaʿīf ü naḥīfī hicv eylemiş, çoḳ beyitler dimiş, uzun uzak yārānuñ birine oḳıyu virmiş. Ol yārān ayıtmış: Ne çoḳ dimişsin? ol saña bir beyitdir ancak. Keşfī ayıtmış: Anuñ didügi neye yarar, benüm beytümüñ ehli çoḳdur. Bunı işidicek bu beyti didüm Beyit:*

Keşfī çoḳdur beytümüñ ehli dimiş
Vāy ben anuñ ehl-i beytini s. .em (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Zâtî, latifede Keşfî'nin yazmış olduğu eserlere yönelik küfrederek onun eserlerini ve onun eserlerini okuyanları aşağılar. Keşfî, kendi eserlerinin okuyucusunun çok olduğunu Zâtî'ye anlatır. Bu durum karşısında Zâtî, üstünlüğünü göstermede hiçbir şeyden çekinmeyerek şairin eserine ve okuyucularına küfrederek üstünlüğü korumaya çalışır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Mevlānā Viṣālī İstanbula geldi. Ben faḳīr ü ḥaḳīre bulışup ayıtdı: Cümle şiʿr diyen şuʿarānuñ eşʿārın gördüm, sende ḳābiliyyet cümleden ziyāde, kelimātuñ güşāde, yetişseñ üstāda, belāġat ḫumından içseñ bāde, eşʿār-ı dil-güşāda, elfāẓ-ı cān-fezāda naẓīrüñ olmazdı. Gel e saña feṣāḥat u belāġatı bildüreyin, didi. Ben ayıtdum: Mevlānā Viṣālī sen baña muʿallim olma, ben tek ṭurur kimse degülin, zīrā kimi olursa hicv iderin. Üstāduñuñ gidi g..ini s..em dirler. Viṣālī bu sözi işidicek ṣuyı çeltüge aḳıtmış gölcük gibi ḳurıyı ḳaldı.* (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede Zâtî ile Visâlî arasında üstünlük yarışının nasıl geliştiği ve sonuçlandığı anlatılır. Zâtî, şairlik alanında kendisini üstün gören Visâlî'ye "*Üstāduñuñ gidi g..ini s..em dirler.*" küfürlü bir dille cevap vererek başarı konusundaki üstünlüğünü bertaraf eder.

Lâṭīfe *Bir gün Keşfî germ oldı, dört yüz bī-naẓīr ġazelüm var didi. Ben ayıtdum: Dört yüz ġazelüm didügüñ, kim bilür ne yigrenci nesnelerdür, baña on dāne ser-āmed ġazel getür ṣ..ayın dört yüzüñe.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Latifede Zâtî ile Keşfî arasında geçen şairlik üzerine atışma yer alır. Zâtî, Keşfî'nin şairliğini aşağılamak için eserinde Keşfî'nin eserlerine küfreder. Metinde "*baña on dāne ser-āmed ġazel getür ṣ..ayın dört yüzüñe*" ifadesi, küfürlü dil kullanımı ortaya koyarak başarı konusunu örneklemiş olur.

Lâṭīfe *Merḥūm ve maġfūr Sulṭān Bāyezīd zemānında yılda üç ḳaṣīde virürdüm; birin nev-rūzda, ikisin iki bayramda. Bahārda iki biñ aḳça, bayramlarda bir yüzi çuka ḳaftānlar virürlerdi. Geymezdüm kemḫā oldıġıçün, ṣatardum. Ṣōf cübbe ṭaleb itdüm, bu ḳıṭʿayı didüm*

Ḳıṭʿa:
Ben ey erkân-ı devlet ḳulzum-i dürr-i maʿānīyem
Sipāh-ı ceng-cūya yaraşur yaşıl ḳızıl kemḫā
Baña pür-mevc māʿī ṣōf lûṭf eylen disün gören
Nesīm-i lûṭf-ı şāh ile bugün mevc urdı bu deryā

divāna iletdüm, ʿAlī Paşa merḥūm vezir-i aʿẓam idi, oḳıyu virdüm. Defter-dāra ayıtdu: Bizüm Monlā Ẕātīye bir māʾī ṣōf cübbe vir, bir yüzi ḳızıl iskerlet çuḳa olsun. Defter-dār ayıtdı: Şāʿirlere ṣōf cübbe virilmez, monlālara virürler. Ben ayıtdum: İşde Paşa Ḥażretleri Monlā Ẕātī diyu yorur, bunlaruñ şehādetiyle bir şehir almak olur, degül cübbe. Defter-dār ayıtdı: Bunlar saña monlā didükleri bir gözsüz ḥarīfe gözlüce dimek gibidür, naḳīż ile taʿbīr iderler, yoḫsa monlā degülsin Ben ayıtdum: Niçün monlā degülin, Edirneye, Bursaya, İstanbula ḳāḍī nāyibi olmaḳ elümden gelür. Defter-dār ayıtdu: Saña bir suʿāl ideyin, cevāba ḳādirseñ monlāsın. Ben ayıtdum: Ḫōş. Ferāyiżüñ bir müşkil yirinden suʾāl itdi; gördüm bildügüm yir degül, yüri büyük ḳażıyye didüm. Defter-dāra ʿAlī Paşa ayıtdı: Çelebi, monlālik muḳarrer oldı, cübbeyi vir. Bir lâṭīf ṣōf cübbe virdiler. (Çavuşoğlu, 1970: 41)

Zâtî, latifeye padişahtan gelen hediyeler hakkında bilgilendirmeyle başlar ve sonunda cübbe için yazdığı kıta ile devam eder. Ali Paşa defterdarına Zâtî için cübbe vermesini buyurur. Defterdar da Zâtî'nin molla olmadığı için cübbeyi kendisine veremeyeceğini söyler. Zâtî de bunun karşısında kendisinin molla olduğunu anlatır. Defterdar sorduğum

soruya cevap verirsen cübbeyi alırısın diyerek Zâtî'yi sınamak ister. Bunun üzerine Zâtî sinirlenerek "*Ferāyiżüñ bir müşkil yirinden suʿāl itdi; gördüm bildügüm yir degül, yüri büyük ḳażıyye didüm.*" ifadesiyle defterdarla argolu bir dille şakalaşır ve sonunda cübbeyi alır. Zâtî kullandığı dil ile ne kadar başarılı bir şair olduğunu göstermiş olur.

4.2. Edebi Sanatlar

Edebi sanatlar konusu gerek mizah gerekse Klâsik Türk şiir geleneği içinde önemli bir yere sahiptir. Klâsik Türk şiir geleneği içinde bulunan şairler, şiir dilinin ne denli incelikli bir yapıya sahip olduğunun farkındadır. Bu farkındalığı da okuyucusuna aktarmak için kullanacağı şiiri dilinin inceliklerine de oldukça hâkimdir. Şairler kullanılan temel anlamları değişik hayallerle süslemek, mazmunlar yaratmak için bir hüner olarak kabul edilen edebî sanatları aynı zamanda eserde mizah yapısını kurgulamak için kullanırlar. Edebî sanatlar, mizah eserlerinin yapısını çok katmanlı bir hâle getirerek farklı yorumların yapılabilmesini sağlar. Bu bağlamda şair karşısında bulunan kişiye aktarmak istediği duygu, düşünceyi edebî sanatlarla daha etkili şekilde kullanır. Bu nedenle de mizah için oluşturulacak küfür, cinsellik ve argo içerikli ifadelerin içerik katmanı ve ifade ediliş şeklini karşı tarafa en iyi şekilde aktarmada edebi sanatlar hayli önem arz eder. Eserde mizah unsurunun edebi sanatlar ile ne denli etkili bir şekilde ortaya koyulduğunu ifade etmek için tahlil edilen beyitlerde edebî sanatlar ile mizahın ilişkisi ortaya konulmaktadır.

4.2.1. Teşbih

Klasik Türk edebiyatında kullanılan edebi sanatlar içerisinde teşbih en önemli sanatlardan biri olarak yerini almaktadır. Tarlan, eserinde teşbihi aralarında ilgi bulunan iki kavramdan güçsüz olanın güçlü olana benzetilmesi şeklinde ifade eder (2017: 200). Dilçin de kitabında teşbih sanatını oluşturan dört ögeyi müşebbeh, müşebbehün-bih, vech-i şebeh/vech-i teşbîh ve teşbîh şeklinde ifade eder (2016: 405-406). Teşbih sanatının kullanılması latife içeriklerinin mizah yapısına uygun şekilde oluşturulmasını sağlar ve komiğin ortaya çıkışında önemli rol oynar.

Lâṭîfe *Mevlānā Keşfī evvel evlendükde bu faḳīr u ḥaḳīre buluşup evlülükden ziyāde şikâyet eykedi. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, bu evlülük ne güç olurmış, baġrumuzu ḳarardup bilümüz bükdi. Bu sözi işidicek iḫtiyārum ḳalmadı, bedīhaten bu beyti didüm Beyit:*

Ḳarardup baġruñı bükmiş bilüñi evlülük Keşfī,
Göreñler beñzedür sini iki boynuzlı bir yaya (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Zâtî, latifede Keşfî'nin evlilik hakkında anlattığı olumsuz ifadeler çerçevesinde onu iki boynuzlu bir yaya benzetmektedir. Yani evlilik sonucunda belinin eğilip bükülmesini Keşfî'yi yaya benzeterek anlatır. Bir diğer benzetme ilişkisi kurduğu şey "س" harfidir. Harfin baştaki çentiklerini boynuz, kuyruk kısmını da zorluktan eğilip bükülmüş beliyle benzetme ilişkisi mizahi bir anlatım oluşturur.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir alay nāzükler ile mey-ḫānede muṣāḥabet iderdük, içlerinde bir ẓarīf ḥarīf var; Ṭopçı-zāde dirler, muttaṣṣıl bu żaʿīf ü naḫīfe üleşür. Ben ayıtdum: Ṭopçı-zāde, epsem ol, seni ṭopnadurın Ol ayıtdı: Benüm de murādum seni söyletmekdür. Gördüm ol böyle dir, bu beyti didüm Beyit:*

Hicv ile bir ṣıḳı baṣayın Ṭopçı-zadeye
Odlar oṣurdayın bugün aña tüfek gibi (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Latifede Zâtî, bir eğlence meclisinde Topçuzade ismiyle anılan bir kişiyle muhabbeti sırasında Topçuzade'yi mesleği üzerinden argolu bir dille ateşlenecek tüfeğe benzeterek eleştirir. Teşbih sanatını kullanması eserde duygu durumunu güçlendirerek üstünlük kurmasını sağlar.

Lâṭīfe *Bir zemānda ekābīr-zādelerden biri bir nice çelebileri devlet-ḫānesine daʿvet eyledi ki ol gice bunlaru ʿālī ziyāfet eyleye. Bu duʿā-gūy-ı bī-rıyāyı daḫi gice bize gelsün diyu ḫaber göndermiş. Aḫṣam olicek vardum devlet-ḫāneleri ḳapusına, içerüden bir bī-devlet çıḳdı, ayıtdı: Ḫōş geldüñüz, ammā ṣoḥet yarın giceye ḳaldı, yarın gice gelesiz. Gerçek sandum, döndüm gitdüm. Meger faḳīrden müteʾeṩṩir olmış bir kimse var imiş, ol gelürse ben giderem dimiş, faḳīri ṣavmışlar. İrtesi, ḳazıyye maʿlūm oldı, bir ḳıṭʿa didüm gönderdüm. Ḳorḳularından ellişer aḳça cemʿ itmişler, sekiz yüz aḳça olmış göndermişler, bunuñ ötesin dimesün kerem eylesün, dimişler. Ol ḳıṭʿa budur Ḳıṭʿa:*

Bilmezin ḫikmet nedür ṣoḫbetlerinden Ẕātīyl
Ṣavdılar bir lûʿb ile dün gice bir ḳaç bed-fiʿāl
Döne döne dürlü ṣūretlerle oynarlar meğer
G.. lerine mum ṣoḳup mānend-i fānūs-ı ḫayāl (Çavuşoğlu, 1970: 33)

Latifede Zâtî kendisini eğlence meclisine çağırıp sonradan meclisten gönderen kişilere kızar ve bu yapılan uygunsuz hareket karşısındaki cevabını mecliste bulunan kişilere

küfrederek aktarır. Bu küfürlü anlatımı kurgularken teşbih sanatından da yararlanır. Bu bölümde meclisteki kişilere küfrederken kullandığı ‘’*G..lerine mum ṣoḳup mānend-i fānūs-ı ḫayāl’’* ifade ettiği durumu eski devirlerde üzerine çeşitli şekiller, resimler yapılıp ışığın yansımasıyla aydınlatma aracı olan kullanılan fenere benzetir. Yaptığı bu benzetme ile içindeki incitici dili mizahla birleştirir.

Lâṭîfe *Bir zemānda Ḳoçı Beg nām bir ʿazīz var idi, dört mülaḳḳab kimesne anuñla yār idi. Biri ża ʿīf ḥarīf idi; Naʿnā Çūbı dirlerdi, illā yavuz kimesne idi. Biri bir danḳazca ḥarīf idi; Ḳoç ṭ.. aġı dirler idi. Biri bir lep ṣ..dı ḥarīf idi; Fil B..ı dirler idi. Biri nāzük kimesine idi; be-hey ādem diyu söylerdi, ol sebebden ana Ādem dirler idi. Bir gün Fil B.. ına Ḳoç ṭ.. aġı incinmiş: bunı ben öldürin, yirin nice olursa olsun dimiş. Yārān ayıtmış: Ol bir büyük kimse, sen bir mikdārsız ḥarīf, anı nice yirsin? Ol da ayıtmış: Na ʿnā Çöpi bańa yoldaşlık ider, ikimüz yirüz. Bunı meẕkūr Ādem işitmiş, bu fiʿle incinmiş. Ḳoçı Bege daḫi bu ḳażıyye ma ʿlūm olmış. Ādeme ayıtmış: Sen neye incinürsin, anlar ne eylerlerse eylesünler? Bunı faḳīr işitdüm, bu beyti didüm, Ḳoçı Bege oḳuyi virdüm, be-ġāyet ḥaẓẓ idüp bir ḳaftān virdi Beyit:*

İncinse ʿaceb midür anuñ fiʿline Ādem
B..ı çöp ile yimege başladı ṭ..aġuñ (Çavuşoğlu, 1970: 33)

Zâtî, latifede Koçi Bey ve dört kişi hakkında tanıtma içerikli bilgiler verir. Bu bilgileri verirken benzetme sanatından yararlanarak kişileri bazı organlar ve kavramlara benzetir. “Naʿnā Çūbı” adındaki kişi “yavuz”, “Danḳazca” adındaki kişi ise “Ḳoç ṭ.. aġı”, “Lep ṣ..dı” adındaki kişi de “Fil B..ı” ve nazik birini de “Ādem ‘e benzetilmektedir. Bu benzetmelerin oluşturulmasındaki temel neden ise metinde anlam örüntüsünü oluşturup mizahi kurguyu güçlendirmektir.

Lâṭîfe *Bir zemānda İstanbulda remmāl idüm. Leb-i deryāya seyre vardum. Deryānuñ dil-i müʾmin gibi derūnı ṣāfī, ġam-gin göñülleri açmaġa bīrūnı kāfī, ḳızmış bedenlere ābı ṣāfī. Temāṣā iderken bir lâṭîfe-gūy, kelimātı dil-cūy, adı Pīrī, tekellümde yoḳ naẓīri, bir gözi sefīd ḫayālāt-ı sinīd eyler ḥarif var idi dīde-i sefīdi gibi nā-gāh çıkageldi, gördi ki deryā yüzin temāṣā iderin, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī remilden ferāġat eylemişsin gibi ṣuya baḳıcılıġa başlamışsın. Ben de ayıtdum ki remilde ādemüñ ḳızıl manḳır ile gözin bozardurlar, ola ki bunda aġ akça ele gire ve hem baḳlacılıḳ da eylesem gerekdür, müşteri bulunmaya mı? çürük baḳlanuñ kör alıcısı olur. Çün bunu işitdi, ḥarīf gülerek çavdı.* (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede Zâtî, seyretmeye gittiği denizi anlatmakta bu anlatımı oluştururken de teşbih sanatından yararlanmaktadır. Denize “*dil-i mümin gibi safi*” diyerek denizin sakinliğini

çarşafa, "*bir gözi sefīdi*" gözün körlüğünü beyaz renge benzetmektedir. Bu benzetmeler metindeki betimlemeyi kuvvetlendirmekte anlatılan duygu yoğunluğunu arttırarak metinde üstünlük kuramını ortaya çıkarmaktadır.

Lâṭīfe *Bir gün ṣoḥbetde yārān pāk-dāmānlıḳ baḫṣin itdiler. Küçük dirler bir dervīş-zāde var idi; zemānında gözleri ʿayyār ve kendü şīve-kār idi. Ṣabā gibi esdi ṣavurdı, üzerine toz kondurmadı. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī beni küçükken bilür, niçe bilürse söylesün. Ben ayıtdum: Gerçek bir ṣaḥib-i tekye dervişüñ oġlu idi. Babası yirinde bu otururdı. Tekyelerine bir muḳallaḳ müsāfir gelse ḳalḳar oturdıġı yeri aña gösterürdi. Ol müsāfir başın ṣoḳar ḫōş geçerdi. Ve daḫi ḫalḳalu sofrayı öñine getürürdi. Müsāfir burnın baturı döger idi, oḫ vāy ne lūt olur bir taḳımı bir ḳızıl deger idi. Çün yārān bu lāṭīfeyi işitdiler, ziyāde feraḥ oldılar.* (Çavuşoğlu, 1970: 36)

Latifede bir dervişzade Zâtî'den kendi gençliğinden bahsetmesini ister. Zâtî, bu kişi hakkında anlatımda bulunurken "*gözleri ʿayyār ve kendü şīve-kār, Ṣabā gibi esdi ṣavurdı*" *gibi ifadelerle* benzetme sanatını kullanarak ifade ettiği karakter özellikleriyle anlatımı güçlendirmektedir. Bunu yapmasının temel nedeni ise metinde kullanacağı mizahi dile zemin hazırlamak ve anlatının gücünü arttırmaktır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ḳızıl Aḥmed oġlı Mīrzā Beg bir cennet-miṣāl çayırda çāderle otururdı. Vardum bir ḳaṣīde iletdüm ve çāderi temāşā eyledüm. Bir güzel münaḳḳaş çāder ki hemān cennet köşkine beñzer. Ben ayıtdum: Sulṭānum hemān cennete girmiş müʾmine dönmişsin, ne güzel çāder olur, diyu arḳamı diregine ṭayamışdım. Ol ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bu çāder Hindūstāndan gelüpdür. Şol arduñdaġu direk Hindistān ḳozı aġacıdur. Döndüm diregi ḳoḳdum. Ayıtdum: Sultānum gerçek dirsiz; ıssı ot ile perverde olmuş. Ancak hemān Mīrzā Beg gülmege başladı, zīrā meṣeldür ıssı ot ile ıssı büzügine dirler. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī seni az nesne ile ṣavsam gerekdür, ammā vāfir baḫşiş ideyüm. Ben ayıtdum: Nolaydı bu lâṭīfeyi itmeyeydüm. Ol ayıtdı: Niçün? Ben ayıtdum: Sizi yoġına oturtdı. Biraz buña daḫi güldi, vāfir ʿaṭā itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede Zâtî, Mirza Bey adındaki kişinin çadırını ziyaret eder ve beğendiği çadırı kendi anlatımıyla över. Bu anlatım esnasında benzetme sanatından yararlanır. Benzetme sanatı ile ilgili olarak "*Bir güzel münaḳḳaş çāder ki hemān cennet köşkine beñzer, Sulṭānum hemān cennete girmiş müʿmine dönmişsin,*" ifadeler ile çadırı cennet köşküne, sultanı ise cennete giren kişi olarak benzetir. Bu sayede latifelerinde hayal katmanının ne kadar güçlü olduğunu göstermekte bu katmanlar sayesinde mizah ürününü oluşturmaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Muḥarrem dirlerdi, ḫalk içinde ḥörmetlü, metāʿı vaşlı ḳıymetlü, ḥüsn vilāyetinde devletlü, lebi sükkerden ṭatlu, sözi şehden leẕẕetlü bir maḥbūb var idi. Bu beyti añа oḳıyu virdüm. Beyit:*

Şol şeker leblerle ṣorsañ ḥālümi
Ben daḫi dilsem sizi ṣormaḳ gerek

Çün bunı işitdi, ne ḫōşça beyit olur didi. Gördüm şiʿrden ṣafālu, ben ayıtdum: Muḥarrem Çelebi sаña bir ġazel disem bārī. Ol ayıtdı: Ḳatma ḳarma olmasa, ḫayāl-i ḫāṣ olsa, şimdiki şāʿirlerüñ şiʿri hep ḳatma ḳarmadur. Ben ayıtdum: Be-hey begüm, nice idelüm, ḳatmayınca olmaz. Ol ġonça bu sözi işidicek bülbül gibi söylerken gül gibi ḳızardı ve ġonça gibi dem-beste oldı. (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede şair Muharrem adında bir kişiye övgüler dizerek metni oluşturur. Devamında ise "*Ol ġınça bu sözi işidecek bülbül gibi söylerken gül gibi ḳızardı ve ġonça gibi idem-beste oldı.*" benzetme sanatını kullanarak kişinin utancından kızaran yanaklarını gül rengine benzetir. Bu benzetme mizahi dilin anlatımını ve duygu durumunu güçlendirmektedir.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir simin-beden ṣīrīn-suḫen dellāk var idi, ḥüsn ü melāḥat anuñla yār idi, adın işiden ṣoyunur tırāş olurdı, nām-ı şerifi Dervīş Ḥuseyn idi, ḥammāmına varan ṣōfīleri ḫalvete ḳoyardı. Bir gün ḥammāmına vardum, kīsesini yuyup pāk eyledi, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī; ayıtdı, ne dirsin sürüşdüreyin mi? Ben ayıtdum: Kīseñle kirümüzi alмaḳ istersin, eyü dellāksin, ammā kīsen seyrek, saña ṣıḳı gerekdi, hem incerek gerekdi yoġına ṭuş gelmişsin. Çün bu lâṭīfeyi işitdi, iḫtiyārsız faḳīri ḳocdı ve tırāş itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 37-38)

Latifede Zâtî bir hamam tellağı ile arasında geçen olayı anlatır. Tellağın tasvirini yaparken "*bir simin-beden ṣīrīn-suḫen dellāk*" ifadelerle hoş özelliklerini benzetme sanatını kullanarak yansıtır. Sanatı kullanmadaki amaç kurguladığı mizahi anlatımın vuruculuğunu artırmaktır.

4.2.2. Mübalağa

Mübalağa bir sözün etkisini daha çok arttırmak ya da daha çok azaltmak anlamına gelecek şekilde kullanmaktır (Çevirici, 2006: 436). Mübalağa sanatının içinde yer alan ifadeler nükteli ve zarif olmalıdır. Dilçin kitabında mübalağa sanatının metinlerdeki kullanım derecelerine göre tebliğ, idrak ve gulüv olarak gruplandırır. Abartısı en düşük grup

için "tebliğ" en yüksek içinse de "gulüv" diye adlandırır (2016: 447-448). Şairler bir konuyu olduğu gibi anlatmaktansa daha etkili ve çarpıcı bir hâle getirmek ve yer yer gülünç olanı ortaya çıkarmak için mübalağa sanatından sık sık yararlanmışlardır. Çetinkaya da bu durumu "Bir şeyin olduğundan fazla ya da mümkün olmayacak şekilde anlatılması insanları güldürür (2011: 71) ifadeleriyle desteklemektedir. Mübalağa sanatının mizah için önemi, latifede oluşturulan anlam yoğunluğunun mizah kuramlarına hizmet etmesidir. Mübalağa ile elde edilen içerik bağlamında ortaya çıkan gülme ve komiğin etkisi değişmektedir.

Lâṭīfe *işitdüm; bir gün Keşfî ayıtmış: Bir ḫātūn aldım, şöyle māl-dārdur ki kār-bān-sarāylar, ḥammāmlar yapmaġa ḳādirdür. Hemān bu rubāʿīyi didüm Rubāʿī:*

Keşfî hātūnı yapa ˇidi iki ḥammāmı eger
Ben anı görmesine nem var ise virür idüm
Birisi çifte biri yalıñız ola idi anuñ
Hele ben varup anuñ çiftesine girür idüm (Çavuşoğlu, 1970: 28-29)

Latifede Zâtî, mübalağa sanatını araç olarak kullanır. Keşfî, beyitte eşinin mal varlığından, zenginliğinden bahseder. Latifede eşinin zenginliğini abartarak yüceltir. Zâtî ise bu anlatımı oluşturacağı mizah kurgusu için giriş olarak kurgular.

Lâṭīfe *Bir zemānda İstanbulda remmāl idüm. Leb-i deryāya seyre vardum. Deryānuñ dil-i mü'min gibi derūnı ṣāfī, ġam-gin göñülleri açmaġa bīrūnı kāfī, ḳızmış bedenlere ābı ṣāfī. Temāşā iderken bir lâṭife-gūy, kelimātı dil-cūy, adı Pīrī, tekellümde yoḳ naẓīri, bir gözi sefīd ḫayālāt-ı sinīd eyler ḥarif var idi dīde-i sefīdi gibi nā-gāh çıkageldi, gördi ki deryā yüzin temāṣā iderin, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī remilden ferāġat eylemişsin gibi ṣuya baḳıcılıġa başlamışsın. Ben de ayıtdum ki remilde ādemüñ ḳızıl manḳır ile gözin bozardurlar, ola ki bunda aġ aḳça ele gire ve hem baḳlacılıḳ da eylesem gerekdür, müşteri bulunmaya mı? çürük baḳlanuñ kör alıcısı olur. Çün bunu işitdi, ḥarīf gülerek çavdı.* (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede Zâtî'nin denizi seyretmeye gittiği anlatılır ve bu anlatımı oluştururken mübalağa sanatından yararlanır. Denizin insanda uyandırdığı duyguları, "*ġam-gin göñülleri açmaġa birūnı kâfi, ḳızmış bedenlere ābı* ṣāfī" ve Pîrî tasvir ederken "*Temāşā iderken bir lâṭife-gūy, kelimātı dil-cūt, adı Pīrī, lekellümde yoḳ naẓīri, bir gözi sefīdi*" ifadeleri kullanması mübalağa sanatına örnektir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ḳızıl Aḥmed oġlı Mīrzā Beg bir cennet-miṣāl çayırda çāderle otururdı. Vardum bir ḳaṣīde iletdüm ve çāderi temāşā eyledüm. Bir güzel münaḳḳaş çāder*

ki hemān cennet köşkine beñzer. Ben ayıtdum: Sulṭānum hemān cennete girmiş müʾmine dönmişsin, ne güzel çāder olur, diyu arḳamı diregine ṭayamışdım. Ol ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bu çāder Hindūstāndan gelüpdür. Şol arduñdaġu direk Hindistān ḳozı aġacıdur. Döndüm diregi ḳoḳdum. Ayıtdum: Sultānum gerçek dirsiz; ıssı ot ile perverde olmuş. Ancak hemān Mīrzā Beg gülmege başladı, zīrā meşeldür ıssı ot ile ıssı büzügine dirler. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī seni az nesne ile ṣavsam gerekdür, ammā vāfir baḫşiş ideyüm. Ben ayıtdum: Nolaydı bu lâṭīfeyi itmeyeydüm. Ol ayıtdı: Niçün? Ben ayıtdum: Sizi yoġına oturtdı. Biraz buña daḫi güldi, vāfir ʿaṭā itdi. (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede Zâtî, Mirza Bey adındaki kişinin çadırını ziyaret eder ve beğendiği çadırı kendi anlatımıyla över. Bu anlatım esnasında "*Bir güzel münaḳḳaş çāder ki hemān cennet köşkine beñzer*" ifadesiyle mübalağa sanatını kullanır. Buradaki amaç devamında gelecek olan güldürü ögesinin etkileyiciliğini arttırmaktır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Muḥarrem dirlerdi, ḫalk içinde ḥörmetlü, metāʿı vaşlı ḳıymetlü, ḥüsn vilāyetinde devletlü, lebi sükkerden ṭatlu, sözi şehden leẕẕetlü bir maḥbūb var idi. Bu beyti aña oḳıyu virdüm. Beyit:*

Şol şeker leblerle ṣorsañ ḥālümi
Ben daḫi dilsem sizi ṣormaḳ gerek

Çün bunı işitdi, ne ḫōşça beyit olur didi. Gördüm şiʿrden ṣafālu, ben ayıtdum: Muḥarrem Çelebi saña bir ġazel disem bārī. Ol ayıtdı: Ḳatma ḳarma olmasa, ḫayāl-i ḫāṣ olsa, şimdiki şāʿirlerüñ şiʿri hep ḳatma ḳarmadur. Ben ayıtdum: Be-hey begüm, nice idelüm, ḳatmayınca olmaz. Ol ġonça bu sözi işidicek bülbül gibi söylerken gül gibi ḳızardı ve ġonça gibi dem-beste oldı. (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede Zâtî, şair Muharrem adında bir kişiye övgüler düzerek metnini oluşturur. Bu övgülerin anlam kuvvetini arttırmak için mübalağa sanatını kullanır. Metinde "*ḫalk içinde ḥörmetlü, metāʿı vaşlı ḳıymetlü, ḥüsn vilayetinde devletlü, lebi sükkerden ṭatlu, sözi şehden leẕẕetlü bir* maḥbūb" ifadeler ile kişinin karakter özelliklerini abartarak ifade eder.

Lâṭīfe *Bir zemānda Mevlānā Viṣālī İstanbula geldi. Ben faḳīr ü ḥaḳīre bulışup ayıtdı : Cümle şiʿr diyen şuʿarānuñ eşʿārın gördüm, sende ḳābiliyyet cümleden ziyāde, kelimātuñ güşāde, yetişseñ üstāda, belāġat ḫumından içseñ bāde, eşʿār-ı dil-güşāda, elfāẓ-ı cān-fezāda naẓīrüñ olmazdı. Gel e saña feṣāḥat u belāġatı bildüreyin, didi. Ben ayıtdum: Mevlānā Viṣālī sen baña muʿallim olma, ben tek ṭurur kimse degülin, zīrā kimi olursa hicv iderin. Üstāduñuñ*

gidi g..ini s..em dirler. Viṣālī bu sözi işidicek ṣuyı çeltüge aḳıtmış gölcük gibi ḳurıyı ḳaldı. (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede Zâtî, Visâlî ile şairlik üzerinden aralarındaki konuşmanın nasıl geliştiğini ve sonuçlandığını anlatır. Latifede birçok sanat kullanılır ve bunlardan birisi de mübalağa sanatıdır. Visâlî, "*Cümle şiʿr diyen ṣuʿarānuñ eşʿārın gördüm, sende ḳābiliyyet cümleden ziyāde, kelimātuñ güşāde, yetişseñ üstāda, belāġat ḫumından içseñ bade, eşʿār-I dil-güşāda, elfāẓ-ı cān-fezāda naẓīrüñ olmazdı"* diyerek mübalağa sanatının örneklerini vererek Zâtî'ye ithaf ettiği övgülerin dozunu arttırmasıyla latifedeki gülmenin eyleminin etkisini arttırmaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir ḳaç ʿazīz yārān cemʿ olup ʿayṣ u ʿişret iderdük. Bunlaruñ biri Memi Çelebi dirler bir merdüm-zāde; müdām elinde bāde, ḫalḳ-ı cihān aña üftāde, ḳāmeti serv-i āzāde, göñli gül gibi güşade idi. Ve ol meclisde bir bī-dil yolında ölmege maḥal, ġarrā güzel var idi, adı Pīrī; cümle ʿālem esīri, cihāna gelmemiş naẓīri. Aña Memi Çelebi ziyāde üleşdi, be-ġāyet bī-ḥużūr eyledi. Ben ayıtdum: Memi Çelebi sen ziyāde yinisin, senüñ g..üñe bir aġır ṭaṣ aṣayduḳ, amma aṣacaġumuz ṭaş aḳ olaydı. Çün bunı Memi Çelebi işitdi, incinmek ṣūretin gösterdi. Ben ayıtdum: Memi Çelebi incinme, ḫaṭā itmişin, iñen yini degulsin, bir aġırca aġac aşmak da olurmış. Çün bu lâṭīfeyi işitdi, gül gibi gülmege başladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Latifede Zâtî, Memi Çelebi ile dalga geçer ve buradaki anlatım övgüyle başlar. Zâtî, ilk önce Memi Çelebi'ye daha sonra Pîrî adındaki kişiye yaptığı övgüyü mübalağa sanatını kullanarak abartılı şekilde gerçekleştirir. Metindeki "*Memi Çelebi dirler bir merdüm-zāde; müdām elinde bade, ḫalḳ-ı cihān aña üftāde, ḳāmeti serv-i āzāde, gönli gül gibi güşade idi, ol meclisde bir bī-dil yolında ölmege maḥal, ġarrā güzel var idi, adı Pīrī; cümle ʿālem esīri, cihāna gelmem'; naẓīri.*" ifadeleri bu sanat için örnek teşkil eder.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir tırāşı güzel dellāk-i bī-naẓīr, cemāli māh-ı münīr, görenler olur esīr, Yūsuf nām ġulāmī var idi. Ḳul idi ammā Mıṣr-ı ḥüsnüñ pādişāhı, güzeller anuñ sipāhı idi. Ḥammāmına varduġumuzca ṭatlu ṭatlu ṣuya düşmiş şeker gibi ezilürdük. Bir güzel siyāh perçemi var idi bil bekler yol başardı. Bende çekmiş bağlamış, başı üzeirnde ṭurur. Ben ayıtdum: Yūsufcuġum, yazuḳ, bu perçem ne ġünāh eyledi bağlarsın, benüm boyuma bendin gider, hem ne ġarrā perçem olur, ʿömri uzun olsun, didüm. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, eger begendünse saña aşlayalum. Ben ayıtdum: Yūsufcuġum eger yanuñda aşlamak cāyizse, ard*

cānibinden lûṭf eyle ben aşların. Çün bu cevābı Yūsuf işitdi, āferīn didi. (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Zâtî bu bölüme bir tellağı överek başlar. Bu övgüyü "*Bir zemānda bir tırāṣı güzel dellāk-i bī-naẓīr, cemāli māh-ı münīr, görenler olur esīr, Yūsuf nām ġulāmī var idi. Ḳul idi ammā Mıṣr-ı ḥüsnüñ pādiṣāhı, güzeller anuñ sipāhu idi.*" anlatımla gerçekleştirmektedir. Anlatımda tellağı mübalağa yaparak övmesinin nedeni oluşturacağı latifenin de tellağın güzelliği kadar etkili bir içerikte olmasını sağlamaktır.

4.2.3. Tezat

Tezat, kelime anlamı olarak *Türkçe Sözlük*'te "karşıtlık, karşıt olma, kontrast" (1998: 2213) şeklinde yer alır. Tezat, Klasik Türk şiirinde karşıt anlam sağlamak için kullanılır. Buradaki sanatsallığın içeriğini Bilgegil zıtlıktan doğan anlam kuvvetiyle ifade etmektedir (1989: 184). Şairler de şiirlerindeki anlatımı, duygu ve düşünceyi kuvvetli ve anlaşılır bir hâle getirmek istedikleri için bu sanattan yararlanır. Tezat ile mizah iki zıt kavramın ele alınması yönünden benzerlik gösterir. Tezat sanatı da mizahi gibi karşıt kavramları ele alarak içerikte bir anlam birliği oluşturur, metnin yorumlanmasında etkili rol oynar.

Lâṭīfe *Bir gün Keşfī, dünyāyı terk itdüm, ṣōfī oldum, diyu illere māl üleşdürürdi; işidüp bu ḳıṭʿayı didüm Ḳıṭʿa:*

Keşfī didükleri kişi dünyāyı terk idüp
Baḫş itdi cümle ʿāleme mecmūʿ-ı mālini
Kimi ḥalāl ü kimi ḥarām idi anlaruñ
Baña tekellüf eyledi ol dem halālini (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Zâtî, latifede Keşfî'nin sofi olup mallarını dağıttığını işitir ve aldığı bu kararla kendisinden manevi olarak üstün olacağını düşünür. Bu düşünce çerçevesinde Keşfî üstünde üstünlük kurmak için dağıttığı eşyaların helal olanların hepsinin kendisine geldiğini, böylelikle manevi yönde üstünlüğünü sürdürdüğünü ifade eder. Bu ifadeyi kuvvetlendirmek amacıyla tezat sanatını kullanarak helal-haram kavram zıtlığını metne yerleştirir.

Lâṭīfe *Boyacı Ḳara dirlerdi bir yüzi ḳara var idi, kendü nezāket meydanında cerī, ammā ṣaḳalı ḳaba idi. Nāzükler ol ṣaḳalı ona layık görmezlerdi. Bu duʿāgūya ayıtdılar: Mevlānā Zātī şu kişi ṣaḳalını uzatmaġı ḫūy idindi bir beyit diseñ ola ki ḫūyın keseydi. Ol dem bu beyti didüm Beyit:*

‘’*Boyacı Ḳaranuñ aḳ rīşi ata bindüñ ḳabadur*
Ḥadden aşup duru ayduñ aña ḳırsın üzerin’’ (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Zâtî, boyacının sakalını kesmesi için yazdığı beyitte renk tezatlığından yararlanmaktadır. Bu ifade renkler üzerinden duygu durumu oluşturulmakta ve bunun neticesinde rakibin tavsiyeyi dinlemesi amaçlanmaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda eyü mürekkeb işler Memi nām bir ḥarīf var idi. Dükkānına mürekkeb almaġa vardum, Kīr-i Ḫar dirler bir kātib var idi, ol da geldi. Hemān Memi ḳalḳup Kīr-i Ḫara ḳoyu mürekkeb virdi. İḫtiyārum kalmadı bu beyti didüm Beyit:*

Mürekkebci Memi bilsem senüñ ol Kīr-i Ḫar neñdür
Aña ṭurduñ ḳoyı virdün baña döñdüñ durı virdüñ (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede Zâtî, Mürekkepçi Memi adında kişinin başka bir müşteriye daha iyi mürekkep verdiğini görünce beyitteki eleştiri şiddetini arttırmak için “*kīr-i ḫar, ḳoyı virmek, durı* vermek” gibi argo ifadeleri kullanmaktadır. Bu ifadelerin yanında “*ḳoyı virmek, durı vermek*” ifadeleriyle tezat sanatını kullanarak metinde aktarılan anlamı güçlendirir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Yaralu-zāde Zekī Çelebi şiʿre itdi, ne kadar şiʿr dirse getürüp ben fakire ʿarż iderdi, eyüsine eyü kemine kem dirdüm. Bir gün ġarrā ġazel dilmiş, getürdi gördüm. Ben ayıtdum: Çelebi bu ġazeli Ḥassān görse istiḥsān iderdi, Selmān görse dirdi, güzel dimişsin didüm, be-ġāyet ḥaẓẓ itdi, ayıtdı: Be mevlānā Ẕātī kimerde şiʿrler dirin, Āb-ı ḥayāta benzer: kimerde b..ların, nedendür ? Ben ayıtdum Çelebi, şiʿr vilayeti ile dinür; dimişlerdür ki,’’Evliyânın yüksek kemâllerinden ilki şiir, sonuncusu kimyâdır" Vilāyetde ḳabż u basṭ vardur. Basṭ olduġuñ zemānda şiʿri Āb-ı ḥayāt bigi dirsin, ammā ḳabż olduġun vaḳıt b..lar yirsin.* (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede Zâtî ve Zeki Çelebī arasındaki konuşma anlatılır. Zeki Çelebi şiirleri için Zâtî’den yorum yapmasını ister. Zâtî’nin yaptığı yorumlara şaşıran Çelebi, neden böyle yorum yaptığını sorar ve Zâtî, Zeki Çelebi’ ye argo ifadelerle örülü bir anlatımla cevap verir. Metinde ele alınan “kabz” ve “bast” argo ifadeleriyle şiirdeki “gülünç” ve “mizah” yapılarında etkiyi arttırmak için tezatlık oluşturur.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir vāʿiz Ayaṣofyada çalıcı mehterlerin ziyāde ẕemm itdi, ṭalebe ḳısmını ve sūḫtevātı medḥ eyledi. Vaʿẓı tamam itdükden ṣoñra ol vāʿiẓe bulışdum, ayıtdum: Mevlānā, anlaruñ kim niyyeti ḫayradur, anları ẕemm idersin; şunlaruñ kim şerredür, medḥ idersin; bunun ne aṣlı var? Ayıtdı: Nice? Ben Ayıtdum: Ol mehterleri kim ẕemm eyledüñ,*

anlar Ḥaḳḳa tazarruʿ iderler; cümle ümmet-i Muḥammedüñ ḫātūnları ḥāmile olsun, oġulları ṭogsun, varalum nevbet çalalum, dirler. Ve bir oġlan ṭoġsa, nevbet çalsalar, duʿā iderler; bu oġlan büyük olsun, babası sünnet eylesün, yine gelelüm şenlik idelüm, dirler; andan ṣoñra evlensün, yine ṣādlıḳlar idelüm dirler; andan ṣoñra bunuñda oġlı ḳızı olsun dirler, ümme-ti Muḥammed artduġın isterler. Ol medḥ eyledügüñ sūḫtevāt, bir devletlü vefāt itse, meyyitine varsam, baña bir iki aḳça virseler, dirler; ümmet-i Muḥammedüñ eksildügin isterler. Çün bunı vāʿiẓ işitdi, inṣāf itdi. (Çavuşoğlu, 1970: 40-41)

Laifede Zâtî, Ayasofya'da görev yapan bir imamın verdiği vaaza tepkisini gösterir. Tepkisini gösterirken de tezat sanatını kullanarak metindeki eleştiri gücünü artırır. Metinde "*ẕemm eylemek* ve medh eylemek, *şer* ve *hayr"* kullanılan kelimeler buna örnektir.

4.2.4. Telmih

Telmih, *Türkçe Sözlük*'te "Bir mısrada veya beyitte bilinen bir olayı, bir atasözünü veya fıkrayı hatırlatma sanatı" (1998:2181) olarak ifade edilir. Genellikle peygamberlerden, mitolojik, tarihî şahsiyet ve olaylardan, efsanevi kahramanlar ve onlarla ilgili rivayetlerden bahsetmek için kullanılır. Telmih sanatı, mizah kurgusunda içeriği oluşturmada ya da sonucu bilindik bir duruma, olaya vb. bağlamada kullanılabilir.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir tırāşı güzel dellāk-i bī-naẓīr, cemāli māh-ı münīr, görenler olur esīr, Yūsuf nām ġulāmī var idi. Ḳul idi ammā Mışr-ı ḥüsnüñ pādişāhı, güzeller anuñ sipāhı idi. Ḥammāmına varduġumuzca ṭatlu ṭatlu ṣuya düşmiş şeker gibi ezilürdük. Bir güzel siyāh perçemi var idi bil bekler yol başardı. Bende çekmiş bağlamış, başı üzeirnde ṭurur. Ben ayıtdum: Yūsufcuġum, yazuḳ, bu perçem ne günāh eyledi bağlarsın, benüm boyuma bendin gider, hem ne ġarrā perçem olur, ʿömri uzun olsun, didüm. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, eger begendünse saña aşlayalum. Ben ayıtdum: Yūsufcuġum eger yanuñda aşlamak cāyizse, ard cānibinden lûṭf eyle ben aşların. Çün bu cevābı Yūsuf işitdi, āferīn didi.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Zâtî, latifeye bir tellağı överek başlar ve devam eder. Metnin devamında tellağın güzelliğini Yusuf'a benzeterek eserde telmih sanatına yer verir. Buradaki amaç karşıdaki kişiyi mizah için araç konuma getirmektir. Bu sayede oluşturacağı içerikteki yapılar birbiriyle tutarlı olur ve gülünç, kusursuz olarak ortaya çıkar.

Lâṭīfe *Babam merḥūmdan ḳalmış bir bāġum var idi, üzüminüñ her dānesi bir şīşe şekker şerbetine beñzerdi, İskender anı görse Āb-ı Ḥayāt ṭaleb itmege gitmezdi. İki ḫarīf var idi, birine İt İskender, birine Ḳuş Ḳāsım dirlerdi; yolları ol bāġa uğramış, vāfir üzüm yimişler, geldiler, benden ḫalāllıġın istediler. Ben ayıtdum: Anuñ ne ḫalāllıġın istemek gerek, anı babam meḥūm dikdügi vaḳtin it yisün, ḳuş yisün, dimişdür. Bu lāṭifeyi işidüp gülüşerek gitdiler.* (Çavuşoğlu, 1970: 40)

Latifede Zâtî, bağındaki üzümlerini izinsiz yiyenlere tepkisini anlatır. Öncelikle bağındaki üzümlerin lezzetini anlatmak için āb-ı hayat ile bağ kurarak telmih sanatını kullanır. İskender'in ölümsüzlüğü aradığı hikâyeye göndermede bulunur.

4.2.5. İrsâl-i mesel

Anlam güzelliği, derinliğini ve şairlik kabiliyetini eserlerinde göstermek isteyen şairler, çalışmalarında edebi sanatları kullanmaya özen gösterir. Bu sanatların içinde yer alan bir diğer sanat ise atasözü ve deyimler yani irsâl-i mesel sanatıdır. Metinden anlatılan duygu ya da düşüncenin anlamını güçlendirmek için kullanılmaktadır. Geçmiş dönemlerde söylenen ifadeler ya da döneminde kullanılan yaygın sözleri de içinde barındırır.

Lâṭīfe *Bir zemānda ziyāde ḳulaġum aġırdı, ḫayli zahmet çekdüm. Keşfī işitmiş, añа ḥuḳme eyüdür, diyu lâṭīfe itmiş. İllā kendünüñ başı kel idi, bu beyti didüm gönderdüm Beyit:*

Keşfī faḳīre ḥuḳne eyüdür añа dimiş
Kel nesne bilse başına olurdı çaresi (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Zâtî, latifede Keşfî ile tartıştığı bir konu hakkında üstünlük kurmak için bahsedilen konu üzerinden "*Kel nesne bilse başına olurdı çaresi*" ifadesi ile irsâl-i mesel sanatını kullanarak Keşfî'nin kendi derdinin çaresini bulamadığını ve başkalarına çare olamayacağını da ifade etmektedir. Mizahi kurguyu atasözlerine bağlayarak anlatımı güçlendirir.

Lâṭīfe *Bir zemānda İstanbulda remmāl idüm. Leb-i deryāya seyre vardum. Deryānuñ dil-i mü'min gibi derūnı ṣāfī, ġam-gin göñülleri açmaġa bīrūnı kāfī, ḳızmış bedenlere ābı ṣāfī. Temāşā iderken bir lâṭife-gūy, kelimātı dil-cūy, adı Pīrī, tekellümde yoḳ naẓīri, bir gözi sefīd ḫayālāt-ı sinīd eyler ḫarif var idi dīde-i sefīdi gibi nā-gāh çıkageldi, gördi ki deryā yüzin temāşā iderin, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī remilden ferāġat eylemişsin gibi ṣuya baḳıcılıġa başlamışsın. Ben de ayıtdum ki remilde ādemüñ ḳızıl manḳır ile gözin bozardurlar, ola ki*

bunda aġ aḳça ele gire ve hem baḳlacılıḳ da eylesem gerekdür, müşteri bulunmaya mı? çürük baḳlanuñ kör alıcısı olur. Çün bunu işitdi, ḥarīf gülerek çavdı. (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede Zâtî, seyretmeye gittiği denizi anlatmakta bu anlatımı oluştururken irsal-i mesel sanatından yararlanmaktadır. Pîrî adında kişinin kendisine işi ile ilgili laf atmasına karşılık verdiği yanıtta "*çürük baḳlanuñ kör alıcısı* olur" ifadesini kullanarak latifede irsal-i mesel sanatına yer verir. Bu sanatla karşısındakine üstünlük kurarak mizahını gerçekleştirmiş olur.

Lâṭīfe *Vefā-zādede olduğumuz zemānda, ramażānda, bayrama ḳarşu dervīşler ḫalvete girerler, muʿtekif olurlardı. Bir dervīş var idi, adı Yaḳīnī; ol daḫi muʿtekif oldı. Ammā bizümle eksüksüz lâtīfe eylerdi. Bayram olduḳda ḫalvetden çıḳdılar. Buluşdum ayıtdum ki: Mevlānā Yaḳīnī vāy ne ṣafā sürdünüz! Siz iʿtikāfda iken ben faḳīr ü ḥaḳīr, ʿAbdurrezzāḳı düşümde gördüm, ayıtdum: Bizüm dervīşler muʿtekif oldılar ḫayli gökçek ḫalleri var. ʿAbdurrezzāḳ ayıtdı? Anları bize ışmarladılar, biz güderüz gözedürüz. Ben ayıtdum: Sulṭānum: mevlānā Yaḳīnī Ḥażretleri ḫayli ḳābil kimesne, bī-naẓīr dervişdür. ʿAbdurrezzāḳ ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, gütdügüm ṭoñuzı baña mı ögredürsin?* (Çavuşoğlu, 1970: 36)

Latifede Zâtî, Ramazan ayında halvete giren dervişler arasında yaptığı ibadette samimi olmayan bir dervişi eleştirir. Aynı zamanda bu eleştiriyi irsal-i mesel sanatından yararlanarak "*gütdüğüm domuzu bana mı öğretirsin*." ifadesi ile destekler ve mizahın çarpıcılığını arttırır.

Lâṭīfe *ʿAlī Paşa merḥūm bir gün ben faḳīr ü ḥaḳīriñ bir ḳaç dāne gazelin görmiş, hōş gelmiş, niçün bize gelmez dimiş. İşitdüm, bir ḳaç dāne ġazel yazdum, divānına varup ṣundum. Şikāyet ḳāġıdı ṣandı, yazıcıya virdi. İbrāhīm Paşa oġlı ʿĪsā Beg yanında otururdı, ayıtdı: Sulṭānum bu monlā Ẕātīdür, size ġazeller getürmiş. Beni daḫi Paşa görmemişdi, yüzüme baḳdı; ayıtdı: Ẕātī güzelce degülmiş. Ammā kendüzinden çirkin-şekil yoġ idi. Ben ayıtdum: Sulṭānum, yigit yigidüñ āyinesidür. Paşa çün bunı işitdi, ḳahḳaha ile güldi. Ġazelleri aldı vāfir baḫşiş eyledi.* (Çavuşoğlu, 1970: 41)

Latifede Zâtî ile Ali Paşa arasında geçen gazel yazma hikâyesi ele alınır. Ali Paşa, yazılan gazelleri gözden kaçırır ve yardımcısının dikkati üzerine okuyup Zâtî'ye çirkin olduğunu ifade ederek alay eder. Burada Zâtî, kendisinden makam olarak yüksekte olan Ali Paşa'yla bile usulünce alay etmek için "*yigit yigidüñ āyinesidür.*" diyerek irsal-i mesel sanatını kullanır.

4.2.6. Ta'riz

Türkçe Sözlük'te "kapalı bir şekilde söz söyleme, taş" (2011: 1215) ifadeleriyle tanımı yapılmaktadır. Dilçin, asıl söylenmek istenen sözün gerçekte söylenin tam tersi yönde anlam bulunduran ifade olduğunu anlatır. Bu nedenle de mizahi eserlerde kullanımı yaygın bir sanat olma özelliği taşımaktadır. Dilçin, eserinde ta'rizin asıl amacını iğneleme ve aşağılama olarak görmektedir. (2016: 417). Ta'riz sanatının kapalı anlatımla iğneleme şeklinde gerçekleşmesi mizahi metinlerde kullanımının artmasını sağlar. Mizah metninin temelinde yatan kural yapılan eleştirinin, iğnelemenin ya da sataşmanın dolaylı yoldan gerçekleştirilmesidir. Bu bağlamda ta'riz sanatı mizah için önemli bir araç konumundadır.

Lâṭīfe *Revānī Çelebi atdan düşüp ayaġı unduġu dem bu beyt-i lâṭīfe-güne vāḳiʿ olupdur Beyit:*

Ḳażā gelmezdi nā-ehle Revānī
Saña geldi ṣıdı İblīs ayaġın (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Latifede Zâtî, Revânî Çelebi'nin attan düşüp ayağını sakatlaması üzerine oluşturduğu beyitte ta'riz içeren bir anlatım sağlar. Revânî ile dalga geçer diğer yandan da beyittin anlam gücünü ve çeşitliliğini arttırır.

Lâṭīfe *Bir gün Ferīdī ṣoḥbetde germ olup ayıtdı: Bu dehrüñ vefāsın görmiş yoḳ dirler, illā dinümçün ben gördüm. Bu sözi işidicek bu beyti didüm Beyit:*

Dīnüm içün görmişem dehrüñ vefāsın dir imiş
Ẕātīya ayduñ Ferīdī yoḳ yire and içmesün (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede Zâtî, Ferîdî'ye tariz içerikli bir anlatımla üstünlük kurar ve bu üstünlüğü din ile de bağdaştırır. Ferîdî, devrin vefasını gördüğüne yemin eder, bunu duyan Zâtî ise yok yere yemin etmemesi gerektiğini söyleyerek hem dinsiz olduğunu hem de vefasını görmediğini ta'riz sanatı ile latifede ifade eder.

Lâṭīfe *Bir zemānda Balıkesreye sancaḳ begi geldi, ġāyet ḫasīs ḫarīf idi, yanından bir manḳır çıḳsa cānı çıḳar ṣanurdı. Bir ḳaṣīde didüm cāyize virmedi. Beni ṭonatmışsın, yalan söylemişsin, didi. Ben ayıtdum: Gerçek söylense nense ḥāṣıl olur mıdı? Olurdı. Bu ḳıṭʿayı dildüm, oḳudum, ziyāde ḥaẓẓ itdi, vāfir cāyize virdi Ḳıṭʿa:*

Geldi bir server-i kerem kānı
Kereminden cihānı itdi ġanī
Lûṭfı şöyle lâṭīfdür kim anuñ
Kimse görmez leṭāfetinden anı (Çavuşoğlu, 1970: 33-34)

Zâtî, latifeye bir Sancak Beyi hakkında bilgi vererek başlar ve kişinin özelliklerinden bahsederek devam eder. Yazdığı kıta bölümünde ise kişinin cimriliğini ta'riz içerikli bir anlatımla kişiyi tam tersi cömert biri gibi yansıtarak aslında ne kadar cimri olduğunu ifade eder. Kullandığı bu sanatla hem metindeki anlatıma renk katar hem de şairin üslup zekâsının ne kadar ince olduğunu gösterir.

Lâṭīfe *Şehr-i İznīḳ'de Ḳuyumcı-zāde dirler bir ẓarīf ḫarīf var idi; yüzinde çıbanlar çıḳardı, ṣūreti çirkīn idi. İznīḳde olan çelebiler aña üleşürler idi. Kimisi, yüri be cüdām gökcekler, dirdi; kimisi, koy a şu miskīni, dirdi. Bir gün çelebilerüñ biri bunı gökçeklere ḳatmak gerekdür diyu üleşdi, bedīhī bu beyiti okudum ziyāde ḥaẓẓ itdiler Beyit:*

Ḳuyumcı-zādedür gökceklerinden birisi şehrüñ
İñen seçme bu miskīni yā illerden cüdā mı olsun (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Zâtî, latifesinde ta'riz sanatını kullanarak bahsedilen kişi hakkında tam tersi bir anlatımla dalga geçer. Yüzü çirkin olan birini, güzel yüzlü biri anlamına gelecek şekilde anlatır ve bu anlatımla metindeki mizah kurgusunu pekiştirir.

Lâṭīfe *Vefā-zādede olduğumuz zemānda, ramażānda, bayrama ḳarşu dervīşler ḫalvete girerler, muʿtekif olurlardı. Bir dervīş var idi, adı Yaḳīnī; ol daḫi muʿtekif oldı. Ammā bizümle eksüksüz lâtīfe eylerdi. Bayram olduḳda ḫalvetden çıḳdılar. Buluşdum ayıtdum ki: Mevlānā Yaḳīnī vāy ne ṣafā sürdünüz! Siz iʿtikāfda iken ben faḳīr ü ḥaḳīr, ʿAbdurrezzāḳı düşümde gördüm, ayıtdum: Bizüm dervīşler muʿtekif oldılar ḫayli gökçek ḥalleri var. ʿAbdurrezzāḳ ayıtdı? Anları bize ışmarladılar, biz güderüz gözedürüz. Ben ayıtdum: Sulṭānum: mevlānā Yaḳīnī Ḥażretleri ḫayli ḳābil kimesne, bī-naẓīr dervişdür. ʿAbdurrezzāḳ ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, gütdügüm ṭoñuzı bana mı ögredürsin?* (Çavuşoğlu, 1970: 36)

Latifede Zâtî, Ramazan ayında halvete giren dervişler arasında samimi olmayan bir dervişi eleştirmektedir. Bu eleştiriyi yaparken samimi olmayan kişiyle ta'riz sanatı üzerinden kendisini derviş ehli gibi gösterir ve oluşturduğu bu anlatımla dalga geçer.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ferruḫī ile Vefā-zādede olurduk. Gündüzin ṣāyim olur, gice ekābir evine varurdı. Ben ayıtdum: Ey Ferruḫī, ḫōş ḫasīs ḥarīfsin, aḳça ḫarcanmamaġ içün gündüz*

oruç ṭutarsın, gice ekābir evine gidersin. Ferruḫī ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, çün oruç ṭutduġumı ḫıssetümden ṭutarsın; giceler ṣabāḥa degin namāz ḳılurın, benüm namāzumdan ġayrı babamuñ oġlancuḳdan beri yüz yigirmi yaşına dek ḳılacaġı namazı bile ḳıldum, añа ne dirsin? didi. Ben ayıtdum: Ol da ziyāde ḫıssetüñdendür ki; babañ ölicek kimseye ısḳāṭ-ı ṣalāt virmeyeyin, mālı bañа ḳalsun dirsin. Bunı Ferruḫī işitdi, ṣol ḳadar güldi ki vaṣfa ḳābil degül. (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Latifede Zâtî, Ferruhî adındaki kişinin cimriliğinden bahseder. Bölümde bu cimriliği ta'riz sanatı içeren bir anlatımla ele alır. Önce gündüz oruç tuttuğunu, daha sonra gece yemeğini ekâbir evlerinde yediğini, hiç para harcamadığını anlatır. Ferruhî bunu dinin gereği için yaptığını, ibadetini hiç eksik olmadığını, babasının namazlarını bile kıldığını ifade eder. Bunun üzerine Zâtî, bu anlamdan olumsuzu kastetmek için karşısındakine babasının kalan namaz borçlarını fidye vererek ödemek istemediği için o kadar namaz kıldığını ifade ederek eserde ta'riz sanatına yer verir.

4.2.7. Nida

Hissedilen duygu ve heyecan durumları sonrasında kişilere ya da varlıklara seslenme sanatı olarak adlandırılır. *Türkçe Sözlük*'te "çağırma, bağırma, seslenme, ünlem" (1998:1652) şeklinde ifade edilir. Nida sanatı mizah konusunda ele alındığında diğer sanatlar kadar geniş yer tutmasa da belirli bir yerinin olduğu bilinir. İncelenen metinlerde mizah kurgusu, kişilerin birbirine seslenerek atışmaya başlamasıyla gerçekleşir. Nida, mizah kurgusunun oluşturulmasında etkili olan bir sanattır.

Lâṭīfe *Ḫarāccı, Ḥüsām dirlerdi, Edrinede bir mütevellī vardı, şāʿirdi, maḫlaṣı Ferīdī idi; bir güñ anuñla bir bāġçede seyrān iderdük, ittifāḳ yaġmur geldi, ol bāġda bir güzel çār-ṭāḳ vār idi, bāġ-bān geldi, Ferīdīye; çār-ṭāḳ altına gel, şıġın efendi, didi; işidüp bu beyti bedīhaten didüm Beyit:*

Ferīdī miskīni bostāncılar yaġmurda gördükçe
Yüri ṣol çār-ṭāḳ altına hey miskīn ṣıġın dirler (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede Zâtî "Hey miskin" ifadesiyle konuşma arasındaki seslenişi, nida sanatıyla ifade etmekte ve böylelikle latifedeki diyalog yapısını pekiştirmektedir. Bu pekiştirme mizah kurgusunun oluşumu için önemli rol oynamaktadır.

4.2.8. Tenasüp

Tenasüp kelimesi *Tükçe Sözlük*'te "Birbirine uyma, yakışma, aralarında uygunluk bulunma, oran, orantı…Birbirleriyle ilgili söz veya kavramların dizelerde toplama sanatı" (1998: 2189) olarak açıklanmaktadır. Anlamca birbiriyle ilgili olan kelimeleri bir arada kullanmak, metnin anlam yoğunluğunu artırmak, şairin kelime haznesini ve şiir planlamasını ne kadar titizlikle oluşturduğunu göstermesine imkân vermektedir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ṣaṣa Beg merḥūm, İstanbulda ṣubaṣı idi. Bir gice bir ʿālī meclis eyledi, ẓurefā cem ʿitdi. Kebīrī dirlerdi bir nāzük yār var idi; anuñ üzerine bir masḫara ḥarīf geçüp oturdı. Bī-iḫtiyār ol meclisde bu ḳıṭʿayı didüm, oḳudum, Masḫara bī-edebligine peşīmān oldı, Kebīrī merḥūmı reʿāyet idüp ṣadra geçürdiler, faḳīre Ṣaṣa Beg vāfir bahṣiṣ itdi, ol ḳıṭʿa budur Ḳıṭʿa:*

Yere geçse yeridür döne döne çarḫ-ı felek
Eyledi ehl-i kemālüñ yerini ṣaff-ı niʿāl
G..ine mum ṣoḳuban döne döne oynayanı
Dürlü ṣūretler ile niteki fānūs-ı ḫayāl
Getürüp ṣadra vü altında ḳalur kâmil olan
ʿAcabā yoḫsa eşek s..i midür ehl-i kemāl (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Latifede Zâtî, meclis ortamında kendini bilmez bir adamın kendisinden her alanda üstün bir adamı çiğneyip saygısızlık ettiğini görünce aşağıdaki kıtayı yazar. "Kemal ve kâmil" kelimeleri ile tenasüp sanatı örneklerine yer vererek latifedeki anlam birlikteliğini pekiştirir.

4.2.9. Tevriye

Tevriye kelimesi *Türkçe Sözlük'*te "Bir anlatım inceliği elde etmek için birden çok anlamı olan bir sözün yakın anlamının değil de uzak anlamının kullanılması sanatı" (1998: 2211) olarak ifade edilir. Sanatın Klasik Türk şiirinde kullanılması hem mizah açısından hem de şiirdeki anlam zenginliği açısından önem arz etmektedir.

Lâṭīfe: *Bir gün Ferīdī bir aḳ ḳaftān geymiş, ard etegi balçıḳ olmış; yaġmurlu gündi, gördüm, bu beyti didüm:*

Üç ḳarış yer ardı kir olmış Ferīdīnüñ temam
Yoḳ mecāli dāmenin divşürmege rencūr imiş (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede Zâtî, rakibi Ferîdî'nin çamur olan kaftanından hareketle aşağıdaki beyti oluşturur. Oluşturulan beyitte hemcinsleriyle ilişki içinde olduğuna dair anlatım içermekte ve Ferîdî'ye oğlancılık atfetmektedir. Bu atfedişinde "*rencur*" kelimesini tevriye sanatı aracılığıyla anlamlandırarak oluşturmaktadır. Bu sanatla karşısındaki kişiyi aşağılayarak rahatlama kuramını ortaya koymaktadır.

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī ʿavreti canibinden ṭonatdugumı işidüp, güç gelüp ayıtmış: Hüneri var ise ṣanʿatumdan ṭonatsun. Ol vaḳit maʿcūncı idi, hemān bu beyti didüm Beyit:*

Maʿcuncı Keşfīye ne var ol ḥoḳḳada didüm
Ḳalmadı nesne ṣutdum anı beng idi didi (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Zâtî latifede kullandığı "*ḥoḳḳa*" kelimesi ile eserinde tevriye sanatına yer verir. Latifede hokka kelimesini içine mürekkep konulan eşya, esrar konulan kutu ya da yapılan macunların yerleştirildiği yer anlamlarına gelecek şekilde kullanarak imalı bir anlatım oluşturur. Tevriye sanatının bu şekilde kullanılması metinde mizah dilinin rahatça yer almasını sağlar.

Lâṭīfe *Bir gün Keşfī, dünyāyı terk itdüm, ṣōfī oldum, diyu illere māl üleşdürürdi; işidüp bu ḳıṭʿayı didüm Ḳıṭʿa:*

Keşfī didükleri kişi dünyāyı terk idüp
Baḫş itdi cümle ʿāleme mecmūʿ-ı mālini
Kimi ḥalāl ü kimi ḥarām idi anlaruñ
Baña tekellüf eyledi ol dem halālini (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Şair latifede kullandığı "ḥalāl" kelimesi ile tevriye sanatını kullanır. Bu kullanım sonucunda "ḥalāl" kelimesiyle Keşfî'nin hem mal varlığının helal kısmı hem şairin eşini kasteden bir anlam katmanı oluşturur. Bu sayede eserinde mizah dilinin eğlenceli ve imalı örneğine yer verir.

4.2.10. Kinaye

Türkçe Sözlük'te "düşünüleni, dolaylı olarak anlatan söz, üstü kapalı sitemli dokunaklı söz" olarak ifade edilmektedir (1998: 1327). Klasik Türk şiirinde anlam örüntüsü oluşturmak için kullanılan sanat, mizahi içerikler için bir araç olarak kullanılmaktadır. Saraç, genelde mecaz olanı anlatmak için kullanılan kinaye sanatının gerçek anlamı için de kullanılabileceğini aktarmaktadır (2011: 144).

Lâṭîfe *Bir gün ʿAlī Paşa merḥūm ḳapucı göndermiş, ben faḳīr ü ḥaḳīri istemiş. Vardum gördüm; Paşa B..ı dirler bir ḥarīf var idi, anuñla ṣaṭranc oynar. Paşa beni gördügi gibi ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, benüm ḥālümden senüñ ḫaberüñ yoḳdur, bunadum b..'umla oynarın. Ben ayıtdum: Sultānım, b..uñuzla oynaduġuñuz ḳayırmaz, tek önegülük itmen, taʿlīm idenlerüñ taʿlimin ṭutuñ, sizi Paşa B..ı yenmesüñ, önegüyi b..'lı yeñer dirler. Paşa bu lāṭīfeyi işidicek ziyāde güldi.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Latifede Zâtî ile Ali Paşa arasındaki konuşma anlatılır. Metnin geneline yayılan "b..." kelimesi kinaye sanatıyla gerek kişi gerekse dışkı gibi çeşitli anlamlara gelecek şekilde kullanılarak mizah kurgusunu güçlendirmek amacıyla kullanılmaktadır.

Lâṭîfe *Bir şāʿir var idi, Beñli Ḥasan dirlerdi, maḫlaṣı Āhī idi. Ḫüsrev ü Ṣirīne naẓīre ḳaṣd itmiş. Bir gün bir nāzük ol didügi kitābdan bir ḫaber getürdi, gördüm, ben ayıtdum: Söz yoḳ. Ol yār varup Āhīye ayıtmış: Senüñ didügüñ kitābı Ẕātī beğenmedi. Āhī daḫi bize selām virmez oldı. Bu ḳıṭʿayı didüm, gönderdüm Ḳıṭʿa:*

Bize iller sözi ile şive vü nāz eyleme Āhī
Götürme sözlerinden anlaruñ ʿālemde nāzük çoḳ
Banā bir cüz getürdiler kitabundañ anı gördüm
Didiler nice şu billāhi Ẕātī ben didüm söz yoḳ (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Latifede halkın doldurmasına gelen Âhî ile Zâtî'nin arasında geçen mesele ele alınır. Zâtî' ye kitabını incelemesi için bir bölümünü gönderen Âhî'ye halkın gelip Zâtî'nin, eserini beğenmediğini söylemesi üzerine Âhî, Zâtî'ye selam vermemektedir. Bunun üzerine Zâtî, gerçekte olanı bir kıtayla anlatmaktadır. Bu anlatımı oluştururken "Söz" kelimesini farklı anlamlara gelecek şekilde kullanarak kinaye sanatıyla eserdeki anlam zenginliğini arttırır.

4.2.11. İktibas

İktibas *Türkçe Sözlük'*te "ödünç alma, alıntı" (1998: 1063) şeklinde ifade edilmektedir. Külekçi ise "ateşten köz almak" (2003: 177) anlamına gelen anlatımla açıklamaktadır. İktibas sanatı eserde anlatılan duygu, durum veya düşünceyi her yönde kuvvetlendirmek için eserde ayet, hadis vb. alıntılara yer vermektedir.

Lâṭīfe *Ḳādī-ʿasker-zāde Meḥemmed Şāh Çelebi dābbe dimekle maʿrūf, şemāniyyede müderris idi. Bir gün bu faḳīr ü ḥaḳīrüñ vefḳ eyledügin işitmiş; ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bize bir vefḳ idi virseñ. Ayıtdum: Sulṭanum dünyevi mi yoḫsa uḫrevī mi olsun? Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdum: Bir āyet vardur, anı vefḳ ideyin. Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdım:* وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللهِ رِزْقُهَا *çün bunı işitdi, gülmege başladı; ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bana Dābbe diyeni bulsam depelerdüm, amma senüñ diyişüñden ziyāde ḥaẓẓ eyledüm.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Latifede Zâtî ile Mehmed Şah Çelebi arasında geçen hadise anlatılır. Çelebi lakabı "dabbe" üzerinden, Zâtî'den bir ayet vefk etmesini ister. Bunun üzerine Zâtî ''وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللهِ رِزْقُهَا'' söyleyerek hem Çelebi'nin isteğini yerine getirmekte hem de anlatımı güzelleştirmek için iktibas sanatını kullanmaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir ḳāḍī-zāde var idi. Emrullah Çelebi dirlerdi. Bir gün bir ṣoḥbetde babasınuñ fazlın söyledi, ṣol ḳadar medḥ eyledi ki vasfa ḳābil degül. Ben ayıtdum: Emrullah Çelebi, senüñ baban ziyāde nādān imiş; eger nādān olmayaydı senüñ aduñı Emrullah ḳomazdı. Ol āyeti bilmez midi? Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdum:* وَكَانَ أَمْرُ اللهِ مَفْعُولاً *saña mefʿūl dimiş yoḫsa mefʿūl olacaġuñ bilür midi? Çün bunı Emrullah işitdi bī-iḫtiyār olup gülmege başladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 42-43)

Latifede Emrullah Çelebi ile Zâtî arasından geçen diyalog anlatılır. Sohbette çok konuşan Emrullah Çelebiyle dalga geçen Zâtî, eserde ismi üzerinden ayet '' ًأَمْرُ اللهِ مَفْعُولا'' söyleyerek hem eserin mizah kurgusunu güçlendirmekte hem de eserde iktibas sanatına yer vermektedir.

4.2.12. İstifham

İstifham, eserde okuyucuya anlatılmak istenen duygu ve düşüncelere dikkati çekmek ya da eserde aktarılmak isteneni daha etkili kılmak için kullanılan soru sorma sanatıdır.

*Türkçe Sözlük*te "soru" (1998:1106) şeklinde ifade edilmektedir. Soru sormak karşılıklı başlayacak bir diyalogun başlangıcını oluşturur ve aynı zamanda eserin kurgusal yapısını hazırlamada araç konumunda bulunur.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir ḳāḍī-zāde var idi. Emrullah Çelebi dirlerdi. Bir gün bir ṣoḥbetde babasınuñ fazlın söyledi, şol ḳadar medḥ eyledi ki vasfa ḳābil degül. Ben ayıtdum: Emrullah Çelebi, senüñ baban ziyāde nādān imiş; eger nādān olmayaydı senüñ aduñı Emrullah ḳomazdı. Ol āyeti bilmez midi? Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdum:* مَفْعُولاً اللهِ أَمْرُ وَكَانَ *saña mefʿūl dimiş yoḫsa mefʿūl olacaġuñ bilür midi? Çün bunı Emrullah işitdi bī-iḫtiyār olup gülmege başladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 42-43)

Latifede Emrullah Çelebi ile Zâtî arasında geçen diyalog anlatılmaktadır. Sohbette çok konuşan Emrullah Çelebiyle dalga geçen Zâtî, mizahi yapıyı kurgularken "*Ol āyeti bilmez midi? Ayıtdı: Nice āyetdür?*" soru sorarak mizahını gerçekleştirmek için zemin hazırlamakta istifham sanatını mizah yapma aracı olarak kullanmaktadır.

Lâṭīfe *Bir gün Bursada bir ġarrā dil-berle ḳablucaya giderken bir nice ʿavretlere uġraduḳ. Ol dil-ber zen-bāre idi. ʿavretleri göricek ayıtdı: ṣatuluḳ yarma yaḳalu gönlegüñüz var mı? ziyāde murādumdur. Aralarından bir mütekellime ayıtdı: Sizüñ oyma yaḳa çıḳalı bizüm yarma yaḳalarumuza kimse baḳmaz oldı.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Latifede Zâtî'nin kaplıcaya giderken karşılaştığı kadınlarla olan diyaloğu anlatılmaktadır. Mizah kurgusunu oluşturmak için Zâtî "*ṣatuluḳ yarma yaḳalu gönlegüñüz var mı?*" diyerek kadına soru sormaktadır. Kadın ise "*Sizüñ oyma yaka çıkalı bizüm yarma yaḳalarumuza kimse bakmaz oldı.*" diyerek cevap vermektedir. Bu bölümde Zâtî, mizahi bir eseri ortaya koymak için tamamen planlı hareket etmektedir. İstifham sanatını mizah kurgusunu yönlendirebilmek için kullanmaktadır.

4.3. Atışma

Atışma konusu ele alınacağı zaman genellikle akla birine laf atmak, taş atmak ve taşı gediğine oturtmak gibi çeşitli varyasyonlarda deyimler gelmektedir. Bu deyimlerin oluşum tarihi de insanlık tarihi kadar eski ve derindir. Düşüncelerini aktarma şeklinde insanlar zaman zaman farklı yöntemlere başvurmuşlardır. Bu yöntemler Türk edebiyatı dönemlerinde farklı farklı adlandırılmaktadır. İğneleyici ya da atışma şeklinde kendini ifade eden kişi Halk edebiyatında "atışma, taşlama" gibi türlerle anılmakta Klasik Türk

edebiyatında "hicviye" ve daha farklı isimlerle de anlatılmaktadır. Bu konu üzerine "Şairler, duygu ve düşüncelerini şiirle ifade edebilme yeteneklerini şair olmayan kişilere karşı bir silah gibi kullanırken çoğu zaman rakipleri olan şairlere de yöneltmişlerdir. Böylece Klasik Türk edebiyatında hiciv, latife, mülâtefe, nükte, tariz, tehzil gibi değişik türler ortaya çıkmıştır" (Aydın, 2014: 2). Düşünüş ve dili kullanış biçimiyle genel toplumdan ayrılan şairler düşüncelerini şiirlerle aktarmakta, bu yol Klasik Türk edebiyatı döneminde ise şaire seçkin bir yaşam fırsatı sunmaktadır. Atışma başlığında Zâtî'nin *Letâyif*'inde bulunan metinler üzerinden atışma içeriğinin nasıl oluşturulduğu, hangi konular üzerinden atışmanın ortaya koyulduğu incelenmektedir.

Atışma konusu üzerinden Türk edebiyatının geçmiş dönemlerine bakıldığında Halk edebiyatı ile Klasik Türk edebiyatında ele alınan atışmaların birbiriyle ortak noktaları olduğu görülür. Letâyifnâmelerde ve aşık atışmalarında bulunan kurgu icra edilen ortam olarak incelendiğinde ikisinin de meclislerde, herkesin buluştuğu toplantı alanları gibi eğlence merkezlerinde oluşturulduğu görülür (Eke,2010:2-7). Bir diğer görülen ortaklık atışmaların kurgusal düzenidir. Letâyifnâmelerde bulunan atışma düzeninin aşıklık geleneğinde bulunan tanışma, atışma, taşlama ve gönül alma gibi yapılarla benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Şair, mizah için latifeyi oluşturacağı zaman önce konuya giriş için betimlemelerde bulunur. Daha sonra karşısında bulunan kişiyi eleştirmek, yermek için laf atar ve sonrasında da kişi karşısında başarıya ulaşır. Eserin sonunda da yazdıklarından dolayı yer verdiği af dileme bölümüyle eseri bitirir. Bu bağlamda incelendiğinde letâyifnâmelerin kurgusu ve içeriğinin Halk edebiyatındaki atışmalarla benzerlik gösterdiği görülür. Ayrıca Letâyifnâmeler ve âşık atışmaları halkın yaşam tarzları, dönemin düşünce yapısı ve duygu yoğunluğu bakımından bilgi verme konusunda ortaklık gösterdiği belirlenmiştir (Artun, 2013: 75-78).

Klasik Türk edebiyatında şairlerin bir ortamda ya da durum karşısında düşmanlık, kıskançlık gibi sadece şakalaşma ve hoş vakit geçirme düşüncesiyle atıştıkları görülmektedir. Bu atışmalar oluşturulurken şair zekâsının ve üslubunun inceliğinden de yararlanmakta ortaya çıkan metinleri sistematize edilmiş plan dahilinde hazırlamaktadır. İlk olarak şair oluşturacağı mizah ve güldürü metni için araç olarak daha çok şiir kullanırken bazen de düzyazı tercih etmektedir. Oluşturulan türün devamında mizah ve güldürü unsurunun ortaya konduğu ana metin öncesinde konuya giriş amaçlı bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümde şair, güldürü ögesi olan durum hakkında bilgi vermekte metni güldürüye hazırlamak için ön hazırlık mahiyetinde okuyucuyu metnin içine almaya çalışmaktadır. Her şeyin normal seyirde gerçekleştiğini düşünen okuyucu, girişten sonra ana

metin ile karşılaşarak hazırlık bölümündeki durum ile tezatlık yaşamaktadır. Bu esnada devreye şairin üslubu ve metinde kullandığı kelimeleri ele alış tarzı girmektedir. Zâtî, eserde yer alan ifadelerde kelimeleri çoğunlukla iki anlama gelecek şekilde kullanarak metne anlam derinliği kazandırmaktadır. Bu durum '' Her lâtifede şâirin psikolojisi, zekâ yapısı açıkça belirmekte, nüktenin ağırlığını kelimeye veya tâ'bire verirken onları bütün ma'nâ zenginliğiyle kullanışı ve yeni ma'nâlar kazandırışı dikkati çekmektedir.'' (Çavuşoğlu, 1970: 26) şeklinde açıklanmaktadır. Zâtî, latifelerini oluştururken bu yapı içine bir karşı kişi yerleştirir. Daha çok kendisinin başrol oynadığı atışmalarda, başka iki kişi veya grubun da atıştığı görülmektedir. Bu durum sonucunda mizah ve gülme eylemi gerçekleşmektedir. Aşağıda verilen latifelerle, eserde atışmanın kimler tarafından nasıl gerçekleştiğine örnek gösterilmektedir:

Lâṭīfe *Bir zemānda Muḥarrem dirlerdi, ḫalk içinde ḥörmetlü, metāʿı vaşlı ḳıymetlü, ḥüsn vilāyetinde devletlü, lebi sükkerden ṭatlu, sözi şehden leẕẕetlü bir maḥbūb var idi. Bu beyti aña oḳıyu virdüm. Beyit:*

Şol şeker leblerle ṣorsañ ḥālümi
Ben daḫi dilsem sizi ṣormaḳ gerek

Çün bunı işitdi, ne ḫōşça beyit olur didi. Gördüm şiʿrden ṣafālu, ben ayıtdum: Muḥarrem Çelebi saña bir ġazel disem bārī. Ol ayıtdı: Ḳatma ḳarma olmasa, ḫayāl-i ḫāṣ olsa, şimdiki şāʿirlerüñ şiʿri hep ḳatma ḳarmadur. Ben ayıtdum: Be-hey begüm, nice idelüm, ḳatmayınca olmaz. Ol ġonça bu sözi işidicek bülbül gibi söylerken gül gibi ḳızardı ve ġonça gibi dem-beste oldı. (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī bu żaʿīf ü naḥīfi hicv eylemiş, çoḳ beyitler dimiş, uzun uzak yārānuñ birine oḳıyu virmiş. Ol yārān ayıtmış: Ne çoḳ dimişsin? ol saña bir beyitdir ancak. Keşfī ayıtmış: Anuñ didügi neye yarar, benüm beytümüñ ehli çoḳdur. Bunı işidicek bu beyti didüm Beyit:*

Keşfī çoḳdur beytümüñ ehli dimiş
Vāy ben anuñ ehl-i beytini s. .em (Çavuşoğlu, 1970: 28)

4.3.1. Atışma aracı olarak ele alınan konular

Mizahi ögenin ortaya çıkması için bir durum veya olay üzerine kişilerin düşünce veya sözlerini paylaşmaları gerekmektedir. Ortaya konacak olan durum ya da olay ise konuları

bakımından farklılık göstermektedir. Aşağıdaki bölümlerde ise mizah yapma aracı olan atışmanın ele aldığı konular ve bu konulara ait eserden örneklere yer verilmektedir.

4.3.1.1. Dost tavsiyesi

Şairler, şiir aracılığıyla genellikle birbirlerini ya da bir konuyu eleştirmektedir. Bunların yanında nadir de olsa birbirlerine tavsiye verdikleri görülmektedir. Verilen bu tavsiyelerde de ilginç bir nokta bulunmaktadır. Tavsiye verilen metinler genellikle iki anlamlı olmakta ilk okuyuşta iyi niyet göstergesi gibi duran dost tavsiyesi metinlerinde genellikle dost olan şairin ta'rizde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Lâṭîfe *Bir zemānda Merḥūm Revānī Çelebi ḫarāca gitmek istedi, bu beyit ol vaḳtin vāḳiʿ oldı Beyit:*

Harāca gitmek isterseñ yarar yoldaşlarla git

Revānī b.. yedi çoḳdur ṣaḳın yolda seni yirler (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Latifede Revânî Çelebi adındaki kişinin haraca gitme isteği üzerine hem tavsiye verme hem de alay etme niyetine örnek teşkil etmektedir.

Lâṭîfe *Bir zemānda Balıkesirde Mustanṣır-zāde sancaḳ begi idi. Anlarla muṣāḥabet iderdiük. Masḫara Ḥasan dirlerdi bir nāzük, söz meydānında çābük kimse var idi. Balıkesir ovasında Kesek nām ḳaryenüñ sipāhisi idi. Seferden bī-ḥużūr olmış, ayıtdı? Bu sefer ne belādur, ḥuṣūṣā ki cānum derde mübtelādur, şimdengirü baña bir oturaḳ olaydı, ḥużūr ideydüm didi. Ben ayıtdum: Ḥasan Beg şimdiye dek sipāhī idüñ, Kesegi yirdüñ; şimden girü mütevellī ol; oturak düş ḳaplucayı, murāduñ bul. Mustanṣır-zāde bu lâṭîfeyi işidicek ġāyet ṣafā sürdi, fakire bir ḳaftān baġışladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 36-37)

Latifede artık savaşmak istemeyen Hasan'a, Zâtî'nin verdiği tavsiye ifade edilmektedir. Zâtî, kendisine ne yapmasını gerektiği hakkında tavsiye vererek karşılığında kaftan kazanmaktadır.

Lâṭîfe *Bir zemānda bir vāʿiz Ayaṣofyada çalıcı mehterlerin ziyāde ẕemm itdi, ṭalebe ḳısmını ve sūḫtevātı medḥ eyledi. Vaʿẓı tamam itdükden ṣoñra ol vāʿiẓe bulışdum, ayıtdum: Mevlānā, anlaruñ kim niyyeti ḫayradur, anları ẕemm idersin; şunlaruñ kim şerredür, medḥ idersin; bunun ne aṣlı var? Ayıtdı: Nice? Ben Ayıtdum: Ol mehterleri kim ẕemm eyledüñ, anlar Ḥaḳḳa tazarruʿ iderler; cümle ümmet-i Muḥammedüñ ḫātūnları ḥāmile olsun, oġulları*

ṭogsun, varalum nevbet çalalum, dirler. Ve bir oġlan ṭoġsa, nevbet çalsalar, duʿā iderler; bu oġlan büyük olsun, babası sünnet eylesün, yine gelelüm şenlik idelüm, dirler; andan ṣoñra evlensün, yine ṣādlıḳlar idelüm dirler; andan ṣoñra bunuñda oġlı ḳızı olsun dirler, ümme-ti Muḥammed artduġın isterler. Ol medḥ eyledügüñ sūḫtevāt, bir devletlü vefāt itse, meyyitine varsam, baña bir iki aḳça virseler, dirler; ümmet-i Muḥammedüñ eksildügin isterler. Çün bunı vāʿiẓ işitdi, inṣāf itdi. (Çavuşoğlu, 1970: 40-41)

Latifede vaizin mehterler hakkında yanlış vaaz vermesi üzerine şair neden böyle yaptığını sormakta ve davranışını tam tersi yönde değiştirmesi için tavsiyelerde bulunmaktadır. Bunu yaparken de mehterin toplum ve devlet için öneminden bahsetmektedir.

4.3.1.2. Rekabet ve kıskançlık

Malzemeleri dil ve şiir olan şairlerin birbirleriyle yaşadığı rekabet tüm edebiyat hayatı boyunca süregelmektedir. Osmanlı Dönemi'nde eserleri aracılığıyla elde edecek olduğu şöhret, zenginlik ve saray tarafından kabul görme durumu şairleri birbirleriyle rekabet hâline sokmakta ve elde edilen başarılar neticesinde kıskançlık ortaya çıkmaktadır. Bu duygular latifeler aracılığıyla aktarılarak mizah içerikli anlatımları oluşturmaktadır. Tüm bunların yanında da şairin kendi fiziksel ve duygusal eksikliklerinden kaynaklanarak ortaya çıkan kıskançlıkla ilgili metinler eserde yer almaktadır.

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī bu żaʿīf ü naḥīfī hicv eylemiş, çoḳ beyitler dimiş, uzun uzak yārānuñ birine oḳıyu virmiş. Ol yārān ayıtmış: Ne çoḳ dimişsin? ol saña bir beyitdir ancak. Keşfī ayıtmış: Anuñ didügi neye yarar, benüm beytümüñ ehli çoḳdur. Bunı işidicek bu beyti didüm Beyit:*

Keşfī çoḳdur beytümüñ ehli dimiş
Vāy ben anuñ ehl-i beytini s. .em (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Latifede Keşfî, beyitleri ve sanatının takipçisinin çok olduğunu ifade eder. Bu durumu rekabet anlayışında karşılıksız bırakmayan Zâtî ise "ehlibeyt" kavramını kullanarak rakibinin hem şiirine hem de takipçilerine ağır ifadeler kullanır. Burada ehlibeyt kelimesiyle rakibini kutsallaştırıp rekabet konusunda kutsallığını tanımayacak kadar kıskanç olduğunu göstermektedir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Mevlānā Viṣālī İstanbula geldi. Ben faḳīr ü ḥaḳīre bulışup ayıtdı : Cümle şiʿr diyen şuʿarānuñ eşʿārın gördüm, sende ḳābiliyyet cümleden ziyāde, kelimātuñ güşāde, yetişseñ üstāda, belāġat ḫumından içseñ bāde, eşʿār-ı dil-güşāda, elfāẓ-ı cān-fezāda naẓīrüñ olmazdı. Gel e saña feṣāḥat u belāġatı bildüreyin, didi. Ben ayıtdum: Mevlānā Viṣālī sen baña muʿallim olma, ben tek ṭurur kimse degülin, zīrā kimi olursa hicv iderin. Üstāduñuñ gidi g..ini s..em dirler. Viṣālī bu sözi işidicek ṣuyı çeltüge aḳıtmış gölcük gibi ḳurıyı ḳaldı.* (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede şair kendisine akıl vermeye kalkan Visâlî'ye yanıtını aktarır. Verdiği yanıtta rakibine küfürlü bir dille laf atmakta ve sonucunda ise kendisini rakibinden üstün tutmaktadır.

Lâṭīfe *Merḥūm ve maġfūr Sulṭān Bāyezīd zemānında yılda üç ḳaṣīde virürdüm; birin nev-rūzda, ikisin iki bayramda. Bahārda iki biñ aḳça, bayramlarda bir yüzi çuka ḳaftānlar virürlerdi. Geymezdüm kemḫā oldıġıçün, ṣatardum. Ṣōf cübbe ṭaleb itdüm, bu ḳıṭʿayı didüm*

Ḳıṭʿa:
Ben ey erkân-ı devlet ḳulzum-i dürr-i maʿānīyem
Sipāh-ı ceng-cūya yaraşur yaşıl ḳızıl kemḫā
Baña pür-mevc māʾī ṣōf lûṭf eylen disün gören
Nesīm-i lûṭf-ı şāh ile bugün mevc urdı bu deryā

divāna iletdüm, ʿAlī Paşa merḥūm vezir-i aʿẓam idi, oḳıyu virdüm. Defter-dāra ayıtdu: Bizüm Monlā Ẕātīye bir māʾī ṣōf cübbe vir, bir yüzi ḳızıl iskerlet çuḳa olsun. Defter-dār ayıtdı: Şāʿirlere ṣōf cübbe virilmez, monlālara virürler. Ben ayıtdum: İşde Paşa Ḥażretleri Monlā Ẕātī diyu yorur, bunlaruñ şehādetiyle bir şehir almak olur, degül cübbe. Defter-dār ayıtdı: Bunlar saña monlā didükleri bir gözsüz ḥarīfe gözlüce dimek gibidür, naḳīż ile taʿbīr iderler, yoḫsa monlā degülsin Ben ayıtdum: Niçün monlā degülin, Edirneye, Bursaya, İstanbula ḳāḍī nāyibi olmaḳ elümden gelür. Defter-dār ayıtdu: Saña bir suʾāl ideyin, cevāba ḳādirseñ monlāsın. Ben ayıtdum: Ḫōş. Ferāyiżüñ bir müşkil yirinden suʾāl itdi; gördüm bildügüm yir degül, yüri büyük ḳażıyye didüm. Defter-dāra ʿAlī Paşa ayıtdı: Çelebi, monlālik muḳarrer oldı, cübbeyi vir. Bir lâṭīf ṣōf cübbe virdiler. (Çavuşoğlu, 1970: 41)

Latifede şair atışma eylemini defterdar ile gerçekleştirmektedir. İlk olarak şairliğinin büyüklüğünden bahsetmek için sultanlardan aldığı hediyelerden bahsetmekte daha sonra büyüklüğünün sınırlarını arttırmak için kendi mensup olmadığı grubun kaftanını

istemektedir. Bunun uygun olmadığını ileten defterdar ile atışma kısmına geçer ve sonucunda ise rekabet hırsıyla defterdarı alt ederek cübbeye sahip olduğunu anlatır.

Lâṭîfe *Bir şāʿir var idi, Beñli Ḥasan dirlerdi, maḫlaṣı Āhī idi. Ḫüsrev ü Ṣirīne naẓīre ḳaṣd itmiş. Bir gün bir nāzük ol didügi kitābdan bir ḫaber getürdi, gördüm, ben ayıtdum: Söz yoḳ. Ol yār varup Āhīye ayıtmış: Senüñ didügüñ kitābı Ẕātī beğenmedi. Āhī daḫi bize selām virmez oldı. Bu ḳıṭʿayı didüm, gönderdüm Ḳıṭʿa:*

Bize iller sözi ile şive vü nāz eyleme Āhī
Götürme sözlerinden anlaruñ ʿālemde nāzük çoḳ
Banā bir cüz getürdiler kitabundañ anı gördüm
Didiler nice şu billāhi Ẕātī ben didüm söz yoḳ (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Latifede Zâtî ve Ahî Hasan denen şairin arasındaki rekabet ve atışma ortamının nasıl şekillendiği anlatılır.

4.3.1.3. Duruma uygun söz söyleme

Bu tür durumlarda şair genellikle dinleyici, izleyici ya da danışılan konumunda bulunmaktadır. Toplumla beraber yaşayan ve toplumun sorunlarına ortak olan şair, içinde bulunduğu durum hakkında kendi görüşlerini belirtmektedir.

Lâṭîfe *Bir gün Ferīdī ṣoḥbetde germ olup ayıtdı: Bu dehrüñ vefāsın görmiş yoḳ dirler, illā dinümçün ben gördüm. Bu sözi işidicek bu beyti didüm Beyit:*

Dīnüm içün görmişem dehrüñ vefāsın dir imiş
Ẕātīya ayduñ Ferīdī yoḳ yire and içmesün (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Zâtî ile Ferîdî sohbet esnasında "Dünyanın vefasını gören yok derler, ama dinim için ben gördüm." der. Bu ifade üzerine Zâtî, latife yoluyla Ferîdî'yle atışmaktadır:

Lâṭîfe *Bir gün Ferīdī ayıtmış, bu Ẕātī ya remmallıḳ itse, yā şāʿirliḳ itse; noḫūd bigi ḳangı aşda olursa çıḳar. İşitdüm bu beyti didüm Beyit:*

Şāʿir ola remmāl ola Ẕātī be Ferīdī
Tut aġzuñı saña ne sen onuñ yaḫısısın (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Latifede Ferîdî, çizmeciliğin yanında remil falıyla da uğraşan Zâtî'ye ya falcılık ya da çizmecilik yap diyerek atışma başlatmaktadır. Bunun üzerine Zâtî yukarıdaki beyitle atışmasına karşılık vermektedir.

Lâṭīfe *Amasiyyelü bir şāʿire var idi, Mihrī Ḫātūn dirlerdi, İstanbulda olurdı, ḳarımış gitmiş ere varmamışdı, bākire idi. Paşa Çelebi bir ʿaziz var idi; Ebū Eyyūb-ı Enṣārī medresesinüñ müderrisi idi, bir gün Mihrī Ḫātūnı istemiş ki ala, ḫatun idine. Ol daḫi ḳāyil olmamış. Ben daḫi işitdüm, bu ḳıṭʿayı didüm. Ḳıṭ'a:*

İşitdük istemiş Mihrīyi Paşa;
O pīre kendüyi rām eylesün mi
O miskīn bunca yıl oruç ṭutupdur
Eşek s..iyle bayram eylesün mi

Bu ḳıṭʿayı işidüp, Mihrī Ḫātūn merḥūme ziyāde ṣafā sürüp, nolaydı bu ḳıṭʿayı ben dimiş olaydum, dimiş. (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Latifede, Amasyalı kadın şairlerimizden Mihrî ile Paşa Çelebi arasındaki evlilik durumu anlatılmaktadır. Mihrî hiç evlenmemesiyle bilinmektedir. İstanbul'da yaşayan ve müderrislik yapan Paşa Çelebi, Mihrî'yle evlenmek istemektedir. Bu evlilik teklifine Mihrî'nin olumsuz cevap verdiğini duyan Zâtî, hemen duruma uygun aşağıdaki kıtayı söylemektedir:

Lâṭīfe *Bir zemānda ziyāde ḳulaġum aġırdı, ḫayli zahmet çekdüm. Keşfī işitmiş, añа ḥuḳme eyüdür, diyu lâṭīfe itmiş. İllā kendüniñ başı kel idi, bu beyti didüm gönderdüm Beyit:*

Keşfī faḳīre ḥuḳne eyüdür añа dimiş
Kel nesne bilse başına olurdı çaresi (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Latifede Zâtî'nin kulağı ağrımaktadır. Bunun üzerine Keşfî de tavsiyede bulunmak istemektedir. Zâtî, bu durumdan hareketle aşağıdaki latifeyi söylemektedir:

Lâṭīfe *Revānī Çelebi atdan düşüp ayaġı unduġu dem bu beyt-i lâṭīfe-güne vāḳiʿ olupdur Beyit:*

Ḳażā gelmezdi nā-ehle Revānī
Saña geldi ṣıdı İblīs ayaġın (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Şair, Revânî Çelebi'nin atın üstünden düşüp ayağını kırması üzerine latifeyi yazar. Şair, latifede rakibine kendisi sataşarak var olan bir durum üzerinden atışma oluşturmaya çalışır.

Lâṭīfe *Bir gün Çaḳşırcı Şeyḫī ile kaplucaya giderdük. Biz çıḳduḳ, ol çıḳmaz, yüzüp yorur. Bir oġlancuġa ayıtduḳ: Şeyḫīyi bilür misin? Ayıtdı: Bilürin. Biz ayıtduḳ: Saña bir beyit öğretsek aña oḳıyı virseñ?.. Nola? didi. Bu beyti ögretdük, vardı oḳıdı. Gördük, Şeyḫī gülerek çıḳa geldi. Beyit budur Beyit:*

Sever ḳaplucayı Şeyḫī ziyāde
İçinden çıḳduġına rāżī olmaz (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Zâtî latifede Şeyhî ile gittiği kaplıcada yaşanılan durumu anlatmaktadır. Şeyhî'nin kaplıcada herkesten çok durup çıkmak istememesi üzerine Zâtî aşağıdaki oluşturduğu latife ile anlam katmanları oluşturarak cinsel seçilim üzerinden Şeyhî'yi gülünç duruma düşürmek istemektedir.

Lâṭīfe *Bir gün Çaḳşırcı Şeyḫīnüñ dükkānına varduḳ üç kişi, bir ṭar dükkânı var, güc ile ṣıġduḳ, ol demde bu beyti didüm Beyit:*

Büzük deñlüce yire otursın
Güc ile ṣıġdı ey Şeyḫī üçümüz (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Şair, latifede içinde bulunduğu mekân ve ruh hâlini argo ifadeler ile anlatarak durumu ve Şeyhî'nin dükkanını anlatmaktadır:

Lâṭīfe *Bir zemānda ekâbir-zādelerden bir ġarrā dil-berle Ġalaṭada ṣoḥbet iderdük. Muṣāḥabet arasında çoḳ dürlü leṭāyif geçdi. Bu lāṭīfelere ol çerāġ-ı bezm-i cān germ oldı, egninde bir duḫānī firengī ḳaftān geyerdi, ayıtdı: Mevlâna Ẕātī şu ḳaftān senüñ olsun, yarın gel, odadan al, git. ʿAle'ṣ-ṣabaḥ vardum, ayıtdı: Ṣanduḳda senüñçün ṣaḳlanupdur, evde kimse yoḳ, anaḫtar anamdadur, sen gelmek lazım degül, ben saña oġlan ile gönderürin, didi. Ḫōş, didüm, gitdüm. Bir ay miḳdārı mā-beynde geçdi, gördüm göndermez, bu beyti didüm, gönderdüm; göricek ḳaftānuñ bahasın göndermiş, ol beyit budur Beyit:*

Bize ol ḫılʿati virmekde ne içün deprenürsin süst
Eğer bir kīr-i ḫar ola idi ḳalḳar geydürürdüñ çüst (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede kendisine söz verilen kaftanın bir türlü gelmeyip kendisinin de geçiştirildiğini anlayan Zâtî, karşısındakinin utanmasını sağlayacak şekilde aşağıdaki latifeyi oluşturur.

Lâṭīfe *Bir aḳ atum var idi, çoḳ zemān idi benümle yār idi. Bir kelimātı ṣīrīn, suḫan-āferīn, ẓarīf ḥarīf ayıtdı ki; mevlānā Ẕātī senüñ ṭavaruñ ne ḫūlı ne ṭavardur? Umardı ki aḳdur, mülāyimdür diyem. Bu mıṣrāʿla cevāb virdüm Mıṣrāʿ;*

Ḳatı aḳdur başı bek ḳışduġuñ yire girer ṭarp ṭarp (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Zâtî latifede kendisine ait at üzerinden bir kişinin atışmak istemesini anlatır. Atını eleştiren kişi karşısında Zâtî, aşağıdaki latifeyi oluşturarak rakibinin atışma isteğini kabul etmekte ve sonunda üstünlük kurmaktadır.

Lâṭīfe *Ḫarāccı, Ḥüsām dirlerdi, Edrinede bir mütevellī vardı, şāʿirdi, maḫlaşı Ferīdī idi; bir güñ anuñla bir bāġçede seyrān iderdük, ittifāḳ yaġmur geldi, ol bāġda bir güzel çār-ṭāḳ vār idi, bāġ-bān geldi, Ferīdīye; çār-ṭāḳ altına gel, şıġın efendi, didi; işidüp bu beyti bedīhaten didüm Beyit:*

Ferīdī miskīni bostāncılar yaġmurda gördükçe
Yüri şol çār-ṭāḳ altına hey miskīn şıġın dirler (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede Ferîdî ile yağmur altında kalan Zâtî anlatılır. Bostan sahibi kişiler sadece Ferîdî'yi çardak altına davet eder. Kendinin davet edilmemesi durumuna alınan şair bu durumu Ferîdî'yi küçük düşürücü ifadelerle aktarmaktadır.

Lâṭīfe: *Bir zemānda ekābīr-zādelerden biri bir nice çelebileri devlet-ḫānesine daʿvet eyledi ki ol gice bunlaru ʿālī ziyāfet eyleye. Bu duʿā-gūy-ı bī-riyāyı daḫi gice bize gelsün diyu ḫaber göndermiş. Aḫşam olicek vardum devlet-ḫāneleri ḳapusına, içerüden bir bī-devlet çıḳdı, ayıtdı: Ḫōş geldüñüz, ammā ṣoḥet yarın giceye ḳaldı, yarın gice gelesiz. Gerçek sandum, döndüm gitdüm. Meger faḳīrden müteʿessir olmış bir kimse var imiş, ol gelürse ben giderem dimiş, faḳīri ṣavmışlar. İrtesi, ḳazıyye ma'lūm oldı, bir ḳıṭʿa didüm gönderdüm. Ḳorḳularından ellişer aḳça cemʿitmişler, sekiz yüz aḳça olmış göndermişler, bunuñ ötesin dimesün kerem eylesün, dimişler. Ol ḳıṭʿa budur Ḳıṭʿa:*

Bilmezin ḫikmet nedür ṣoḫbetlerinden Ẕātīyl
Ṣavdılar bir lûʿb ile dün gice bir ḳaç bed-fiʿāl
Döne döne dürlü ṣūretlerle oynarlar meger
G.. lerine mum ṣoḳup mānend-i fānūs-ı ḫayāl (Çavuşoğlu, 1970: 33)

Zâtî, latifede davet edildiği bir meclis ortamından başka birinin isteği üzerine, yalan söylenerek çıkarılmasını anlatmaktadır. Kendisine karşı oluşturulan bu tutum karşısında ağır ifadelerle dolu kıtayı yazarak mecliste bulunan kişileri aşağılamaktadır.

Lâṭîfe *Bir zemānda Balıkesreye sancaḳ begi geldi, ġāyet ḫasīs ḥarīf idi, yanından bir manḳır çıḳsa cānı çıḳar ṣanurdı. Bir ḳaṣīde didüm cāyize virmedi. Beni ṭonatmışsın, yalan söylemişsin, didi. Ben ayıtdum: Gerçek söylense nense ḥāṣıl olur mıdı? Olurdı. Bu ḳıṭʿayı dildüm, oḳudum, ziyāde ḥaẓẓ itdi, vāfir cāyize virdi Ḳıṭ ʿa:*

Geldi bir server-i kerem kānı
Kereminden cihānı itdi ġanī
Lûṭfi şöyle lâṭīfdür kim anuñ
Kimse görmez leṭāfetinden anı (Çavuşoğlu, 1970: 33-34)

Latifede Balıkesir Sancak Beyi olan bir adamın cimriliği anlatılmaktadır. Yazdığı kasidenin bile karşılığını vermediğini söyleyip, adamın durumunu imalı bir dille anlatarak hem durumu açıklamakta hem de bahşişini almaktadır:

Lâṭîfe *Bir zemānda Ṣaṣa Beg merḥūm, İstanbulda ṣubaṣı idi. Bir gice bir ʿālī meclis eyledi, ẓurefā cem ʿitdi. Kebīrī dirlerdi bir nāzük yār var idi; anuñ üzerine bir masḫara ḥarīf geçüp oturdı. Bī-iḫtiyār ol meclisde bu ḳıṭʿayı didüm, oḳudum, Masḫara bī-edebligine peşīmān oldı, Kebīrī merḥūmı reʿāyet idüp ṣadra geçürdiler, faḳīre Ṣaṣa Beg vāfir bahṣiṣ itdi, ol ḳıṭʿa budur Ḳıṭʿa:*

Yere geçse yeridür döne döne çarḫ-ı felek
Eyledi ehl-i kemālüñ yerini ṣaff-ı niʿāl
G..ine mum ṣoḳuban döne döne oynayanı
Dürlü ṣūretler ile niteki fānūs-ı ḫayāl
Getürüp ṣadra vü altında ḳalur kâmil olan
ʿAcabā yoḫsa eşek s..i midür ehl-i kemāl (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Latifede makam olarak daha aşağıda olan bir insanın hak etmediği bir makama oturtulması durumundan rahatsız olan Zâtî, bu durumu kapalı ve küfürlü bir dille aktarmaktadır.

Lâṭîfe: *Bir gün Ferīdī bir aḳ ḳaftān geymiş, ard etegi balçıḳ olmış; yaġmurlu gündi, gördüm, bu beyti didüm:*

Üç ḳarış yer ardı kir olmış Ferīdīnüñ temam
Yoḳ mecāli dāmenin divşürmege rencūr imiş (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede Ferîdî'nin giydiği beyaz kaftana çamur bulaşmasını fırsat bilen Zâtî'nin durum hakkındaki küçük düşürücü ifadeleri yer almaktadır.

Lâṭīfe *Vefā-zādede olduğumuz zemānda, ramażānda, bayrama ḳarşu dervīşler ḫalvete girerler, muʿtekif olurlardı. Bir dervīş var idi, adı Yaḳīnī; ol daḫi muʿtekif oldı. Ammā bizümle eksüksüz lâtīfe eylerdi. Bayram olduḳda ḫalvetden çıḳdılar. Buluşdum ayıtdum ki: Mevlānā Yaḳīnī vāy ne ṣafā sürdünüz! Siz iʿtikāfda iken ben faḳīr ü ḥaḳīr, ʿAbdurrezzāḳı düşümde gördüm, ayıtdum: Bizüm dervīşler muʿtekif oldılar ḫayli gökçek ḥalleri var. ʿAbdurrezzāḳ ayıtdı? Anları bize ışmarladılar, biz güderüz gözedürüz. Ben ayıtdum: Sulṭānum: mevlānā Yaḳīnī Ḥażretleri ḫayli ḳābil kimesne, bī-naẓīr dervişdür. ʿAbdurrezzāḳ ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, gütdügüm ṭoñuzı baña mı ögredürsin?* (Çavuşoğlu, 1970: 36)

Zâtî, latifede Ramazan ayında halvete giren dervişlerden birini anlatmaktadır. Halvete girmiş numarası yapan dervişi eleştirmek için metni sofi olduğunu ima eden alaycı bir anlatımla oluşturmaktadır.

Lâṭīfe *Bir gün ṣoḥbetde yārān pāk-dāmānlıḳ baḫsin itdiler. Küçük dirler bir dervīş-zāde var idi; zemānında gözleri ʿayyār ve kendü şīve-kār idi. Ṣabā gibi esdi ṣavurdı, üzerine toz kondurmadı. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī beni küçükken bilür, niçe bilürse söylesün. Ben ayıtdum: Gerçek bir ṣaḥib-i tekye dervişüñ oġlu idi. Babası yirinde bu otururdı. Tekyelerine bir muḳallaḳ müsāfir gelse ḳalḳar oturdığı yeri aña gösterürdi. Ol müsāfir başın ṣoḳar ḫōş geçerdi. Ve daḫi ḫalḳalu sofrayı öñine getürürdi. Müsāfir burnın baturı döger idi, oḫ vāy ne lūt olur bir taḳımı bir ḳızıl deger idi. Çün yārān bu lāṭīfeyi işitdiler, ziyāde feraḥ oldılar.* (Çavuşoğlu, 1970: 36)

Zâtî, latifede kendisi hakkında yorum yapılmasını isteyen bir derviş ile ilgili düşüncelerine yer vermektedir. Şairin metinde kullandığı çift katmanlı anlam yapısı, eserde hem mizahın hem de kişiler arası ilişkilerin sağlıklı şekilde yürütülmesini sağlamaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ḳızıl Aḥmed oġlı Mīrzā Beg bir cennet-miṣāl çayırda çāderle otururdı. Vardum bir ḳaṣīde iletdüm ve çāderi temāşā eyledüm. Bir güzel münaḳḳaş çāder ki hemān cennet köşkine beñzer. Ben ayıtdum: Sulṭānum hemān cennete girmiş müʾmine dönmişsin, ne güzel çāder olur, diyu arḳamı diregine ṭayamışdım. OI ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bu çāder Hindūstāndan gelüpdür. Şol arduñdaġu direk Hindistān ḳozı aġacıdur. Döndüm diregi ḳoḳdum. Ayıtdum: Sultānum gerçek dirsiz; ıssı ot ile perverde olmuş. Ancak hemān Mīrzā Beg gülmege başladı, zīrā meṣeldür ıssı ot ile ıssı büzügine dirler. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī seni az nesne ile ṣavsam gerekdür, ammā vāfir baḫşiş ideyüm. Ben ayıtdum: Nolaydı*

bu lâṭīfeyi itmeyeydüm. Ol ayıtdı: Niçün? Ben ayıtdum: Sizi yoġına oturtdı. Biraz buña daḫi güldi, vāfir ʿaṭā itdi. (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede Zâtî bir çadıra davet edilir. Buradaki durumu oluşturan konu davet edildiği çadırdır. Burada çadır sahibi ile arasında geçen konuşmalar anlatılır. Latife "çadır" sözcüğüne yüklenen argo anlamlardan hareketle atışma şeklinde ilerler.

Lâṭīfe *Bir zemānda Muḥarrem dirlerdi, ḫalk içinde ḥörmetlü, metāʿı vaşlı ḳıymetlü, ḥüsn vilāyetinde devletlü, lebi sükkerden ṭatlu, sözi şehden leẕẕetlü bir maḥbūb var idi. Bu beyti aña oḳıyu virdüm. Beyit:*

Şol şeker leblerle ṣorsañ ḥālümi
Ben daḫi dilsem sizi ṣormaḳ gerek

Çün bunı işitdi, ne ḫōşça beyit olur didi. Gördüm şiʿrden ṣafālu, ben ayıtdum: Muḥarrem Çelebi saña bir ġazel disem bārī. Ol ayıtdı: Ḳatma ḳarma olmasa, ḫayāl-i ḫāṣ olsa, şimdiki şāʿirlerüñ şiʿri hep ḳatma ḳarmadur. Ben ayıtdum: Be-hey begüm, nice idelüm, ḳatmayınca olmaz. Ol ġonça bu sözi işidicek bülbül gibi söylerken gül gibi ḳızardı ve ġonça gibi dem-beste oldı. (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede şair, hayran olduğu bir kişiyi betimlemek ve kendisine laf atmak için şu ifadeleri kullanır:

Lâṭīfe *Bir zemānda bir simin-beden şīrīn-suḫen dellāk var idi, ḥüsn ü melāḥat anuñla yār idi, adın işiden ṣoyunur tıraş olurdı, nām-ı şerifi Dervīş Ḥuseyn idi, ḫammāmına varan ṣōfīleri ḫalvete ḳoyardı. Bir gün ḫammāmına vardum, kīsesini yuyup pāk eyledi, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī; ayıtdı, ne dirsin sürüşdüreyin mi? Ben ayıtdum: Kīseñle kirümüzi almaḳ istersin, eyü dellāksin, ammā kīsen seyrek, saña ṣıḳı gerekdi, hem incerek gerekdi yoġına ṭuş gelmişsin. Çün bu lâṭīfeyi işitdi, iḫtiyārsız faḳīri ḳocdı ve tıraş itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 37-38)

Latifede, herkesin bildiği bir tellak ile şair arasında geçen atışma anlatılır. Şairin yaşadığı dönem, hamam kültürü ile ünlüdür. Dolayısıyla tellaklar da herkes tarafından tanınmaktadır. Bölümde bu kültürün bir yansıması ve şairin tellak ile atışması görülür. Aralarında geçen üstü kapalı konuşma ve kullanılan argo kelimeler ile durum üzerinden mizah oluşturulur.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir bostāncı oġlı var idi. Kendüsi bāġ-ı cemāle tezerv, lâḳabı ırġañur serv idi. Bir gün dest-mālin şeftālū ile ṭoldurmış, alup gider. Ben ayıtdum: Ey serv-i*

bāġ-ı cinān, şeftālū umar senden cān, bir şeftālū virseñ olmaz mı? Ayıtdı: Çiçegi burnunda ḫıyarum var, yemez misin? Ben ayıtdum: Bu senüñ ḫıyaruñuñ dibi ne yoġın, depesi gök ala, dibi ḳızıl ala; ṭorusı arṣlan başına beñzer, dibi eşek s..ine. Çün oġlan bunu işitdi bir ḳaç şeftālū virdi. (Çavuşoğlu, 1970: 38-39)

Latifede Zâtî ile bostancının oğlu arasındaki diyalog ele alınır. Karşılıklı konuşma sırasında kullandıkları kelimeler bostan ile ilgili olmakla birlikte cinsel imalarla süslü ve kişilerin üstünlük sağlama çabalarını yansıtır niteliktedir.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir ḳaç ʿazīz yārān cemʿ olup ʿayş u ʿişret iderdük. Bunlaruñ biri Memi Çelebi dirler bir merdüm-zāde; müdām elinde bāde, ḫalḳ-ı cihān aña üftāde, ḳāmeti serv-i āzāde, göñli gül gibi güşade idi. Ve ol meclisde bir bī-dil yolında ölmege maḥal, ġarrā güzel var idi, adı Pīrī; cümle ʿālem esīri, cihāna gelmemiş naẓīri. Aña Memi Çelebi ziyāde üleşdi, be-ġāyet bī-ḥużūr eyledi. Ben ayıtdum: Memi Çelebi sen ziyāde yinisin, senüñ g..üñe bir aġır ṭaş aṣayduḳ, amma aṣacaġumuz ṭaş aḳ olaydı. Çün bunı Memi Çelebi işitdi, incinmek ṣūretin gösterdi. Ben ayıtdum: Memi Çelebi incinme, ḫaṭā itmişin, iñen yini degulsin, bir aġırca aġac aşmak da olurmış. Çün bu lâṭīfeyi işitdi, gül gibi gülmege başladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Latifede Zâtî, bir eğlence ortamındadır. Şair, latifede, bu eğlence ortamının verdiği hazzı ve Memi Çelebi adındaki kişiyle arasında geçen diyaloğu yansıtır. Metnin dili argolu ve tariz içeren bir yapıya sahiptir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ferruḫī ile Vefā-zādede olurduk. Gündüzin ṣāyim olur, gice ekābir evine varurdı. Ben ayıtdum: Ey Ferruḫī, ḫōş ḫasīs ḥarīfsin, aḳça ḫarcanmamaġ içün gündüz oruç ṭutarsın, gice ekābir evine gidersin. Ferruḫī ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, çün oruç ṭutduġumı ḫıssetümden ṭutarsın; giceler ṣabāḥa degin namāz ḳılurın, benüm namāzumdan ġayrı babamuñ oġlancuḳdan beri yüz yigirmi yaşına dek ḳılacaġı namazı bile ḳıldum, aña ne dirsin? didi. Ben ayıtdum: Ol da ziyāde ḫıssetüñdendür ki; babañ ölicek kimseye ısḳāṭ-ı ṣalāt virmeyeyin, mālı baña ḳalsun dirsin. Bunı Ferruḫī işitdi, şol ḳadar güldi ki vaṣfa ḳābil degül.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Latifede Zâtî ile Ferruhî arasında geçen diyalog anlatılır. Zâtî, karşısındakine sataşmak için onu cimrilikle suçlar, onun her yaptığı eylemi cimriliğin bir sonucu olarak gördüğünü anlatarak Ferruhî'yi kızdırır ve eğlenir.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir tırāṣı güzel dellāk-i bī-naẓīr, cemāli māh-ı münīr, görenler olur esīr, Yūsuf nām ġulāmī var idi. Ḳul idi ammā Mıṣr-ı ḥüsnüñ pādiṣāhı, güzeller anuñ sipāhı idi. Ḥammāmına varduġumuzca ṭatlu ṭatlu ṣuya düşmiş şeker gibi ezilürdük. Bir güzel siyāh perçemi var idi bil bekler yol başardı. Bende çekmiş bağlamış, başı üzeirnde ṭurur. Ben ayıtdum: Yūsufcuġum, yazuḳ, bu perçem ne günāh eyledi bağlarsın, benüm boyuma bendin gider, hem ne ġarrā perçem olur, ʿömri uzun olsun, didüm. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, eger begendünse saña aşlayalum. Ben ayıtdum: Yūsufcuġum eger yanuñda aşlamak cāyizse, ard cānibinden lûṭf eyle ben aşların. Çün bu cevābı Yūsuf işitdi, āferīn didi.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Latifede şair yine bir tellak ile arasında geçen atışmayı aktarır. Şair, betimlemeyle başlayan bölümün devamında tellak ile atışmaya girerek üstünlük savaşı verir.

Lâṭīfe *Bir gün Bursada bir ġarrā dil-berle ḳablucaya giderken bir nice ʿavretlere uġraduḳ. Ol dil-ber zen-bāre idi. ʿavretleri göricek ayıtdı: ṣatuluḳ yarma yaḳalu gönlegüñüz var mı? ziyāde murādumdur. Aralarından bir mütekellime ayıtdı: Sizüñ oyma yaḳa çıḳalı bizüm yarma yaḳalarumuza kimse baḳmaz oldı.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Şair, bu latifede kaplıcaya giderken karşılaştığı kadınlarla arasında geçen atışmayı ele alır. Atışma, kişilerin cinsiyet rolleri üzerinden yapılmış ve birbirlerini küçük düşürme çabalarına yönelik oluşturulmuştur.

4.3.1.4. İsim, lakap

İsim ve lakap kullanımı, metinde mizah ve güldürü unsurlarını oluşturmak için kullanılacak en elverişli yapılar arasında yer alır. Genellikle karşısındaki ile yarış ve atılma hâlinde olan şair, rakibini değersizleştirmek ve aşağılamak için isim ya da lakap kullanır. Bu konu üzerine sıkça beyitler söyler veya düzyazılardan oluşan bölümler ele alır.

Lâṭīfe: *Bir zemānda bir alay nāzükler ile mey-ḫānede muṣāḥabet iderdük, içlerinde bir ẓarīf ḥarīf var; Ṭopçı-zāde dirler, muttaṣṣıl bu ża ʿīf ü naḫīfe üleşür. Ben ayıtdum: Ṭopçı-zāde, epsem ol, seni ṭopnadurın Ol ayıtdı: Benüm de murādum seni söyletmekdür. Gördüm ol böyle dir, bu beyti didüm Beyit:*

''Hicv ile bir ṣıḳı başayın Ṭopçı-zadeye
Odlar oşurdayın bugün aña tüfek gibi'' (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Zâtî, latifeyi oluştururken dikkat ettiği en önemli özellik rakibinin lakabıdır. Şair, beyitteki ikili anlam katmanını, karşısındaki kişinin lakabı üzerinden oluşturarak gülme eylemini ortaya çıkarır.

Lâṭîfe *Bir zemānda Ḳoçı Beg nām bir ʿazīz var idi, dört mülaḳḳab kimesne anuñla yār idi. Biri żaʿīf ḥarīf idi; Naʿnā Çūbı dirlerdi, illā yavuz kimesne idi. Biri bir danḳazca ḥarīf idi; Ḳoç ṭ.. aġı dirler idi. Biri bir lep ṣ..dı ḥarīf idi; Fil B..ı dirler idi. Biri nāzük kimesine idi; be-hey ādem diyu söylerdi, ol sebebden ana Ādem dirler idi. Bir gün Fil B.. ına Ḳoç ṭ.. aġı incinmiş: bunı ben öldürin, yirin nice olursa olsun dimiş. Yārān ayıtmış: Ol bir büyük kimse, sen bir mikdārsız ḥarīf, anı nice yirsin? Ol da ayıtmış: Na ʿnā Çöpi baña yoldaşlık ider, ikimüz yirüz. Bunı meẕkūr Ādem işitmiş, bu fiʿle incinmiş. Ḳoçı Bege daḫi bu ḳażıyye ma ʿlūm olmış. Ādeme ayıtmış: Sen neye incinürsin, anlar ne eylerlerse eylesünler? Bunı faḳīr işitdüm, bu beyti didüm, Ḳoçı Bege oḳuyi virdüm, be-ġāyet ḥaẓẓ idüp bir ḳaftān virdi Beyit:*

İncinse ʿaceb midür anuñ fiʿline Ādem
B..ı çöp ile yimege başladı ṭ..aġuñ (Çavuşoğlu, 1970: 33)

Latifede Zâtî, kişilerin isim ve lakaplarını güldürü ögesi olarak kullanmıştır. Metni, karşısındaki kişiler üzerinden alaycı bir dil kullanarak oluşturmuştur.

Lâṭîfe *Bir zemānda Leglek Seyyid dirler bir emīr var idi, manṣıbına Ḳāḍī ʿarż virmiş. Bir kimse daḫi var idi, Aḫı Hasan dirlerdi, anuñ mansıbına daḫi ʿarż virmişler. ʿArz getürenler Ḳāḍī-ʿaskere ṣunmışlar. Ḳāḍī -ʿasker efendi faḳīre adam göndermiş, vardum, duʿā eyledüm. Ayıtdı: Bir ḳaç kimsenün manṣıbına ḳāḍīları ʿarż virmiş, birini sen al. Ben daḫi meẕkūr Ḥasanla Leglegin mansıbın ṭalep itdüm. Efendi ayıtdı: Yā Ḥasan ne yisün? Ben ayıtdum: Ḥasan aġu yisün. Güldi, ayıtdı: Anı ḳoy a, ben ayıtdum: Leglegüñ yirin virüñ. Efendi ayıtdı: Yā Leglek ne yisün? Ben ayıtdum: Leglek yılanı yisün. Efendi ayıtdı: İki suʾāle iki cevāb virdüñ, manṣıb degül dünyā deger. Leglegüñ yiri iki ḳarye idi, on bin biñ beş yüz altmış aḳça yazardı. Efendi Sulṭān Selīm Ḥażretlerine ʿarż itdi; bu lâṭifeyi bile. Ḫōş gelmiş, ol köylüleri bana ṣadaḳa eyledi.* (Çavuşoğlu, 1970: 36)

Latifede Zâtî'nin verilen armağan ve yetkileri kendisine istemesi anlatılır. Şair, bu anlatımı, diğer kişilerin lakapları üzerinden, onları kendinden mevki olarak küçük düşürecek şekilde kurgular.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ṣarmaşıḳ dirler bir ẓarīf ḥarif var idi, ziyāde nāzük yār idi, ben faḳīr ü ḥaḳīre üleşür ṭolaşur idi. Bir gün ayıtdı: Be mevlānā Ẕātī, senüñle lâṭīfe itmeyüp saña ṭolaşmamaġa iḫtiyārum yoḳ, bilmezüz ḫikmet nedür, didi. Hemān bu beyti didüm Beyit:*

Bize ṭolaşduġuñ bu ṣarmaşıḳsın
Aġacsızduñ aġaca ṭolaşursın (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Latifede "Sarmaşık" diye anılan birinin Zâtî ile atışması ele alınır. Kişi, Zâtî'ye "Seninle uğraşmayıp kiminle uğraşacağım?" diyerek kendi lakabından hareketle laf atar, bunun üzerine Zâtî, aşağıdaki beyti oluşturur:

Lâṭīfe *Bir zemānda bir yaycı ẓarīf ḥarīf var idi, yüzinden baş ve bart eksük olmazdı, gören gökçekler ṣanurdı. Bir gün ben faḳīr u ḥaḳīre ayıtdı: Seni kitāb açar dirler, varsam açıversen, görsem. Ben ayıtdum: Seni eyi yaycı dirler, yayı virseñ, bir ḳuş ursam. Yine ol ayıtdı: Kitābı açıcaḳ benleyin seçer misin; seçme misin? Ben ayıtdum: Hep illerüñ żamīrin ṣeçerin, sen illerden cüda mı olsan gerek? Ḫuşūṣā sen a miskin şehrüñ gökceklerinden birisin. Hem bana geçende yolda kitāb açdurduñ, sen ol yoldaġılardan degül misin? didüm. Ḫarīf ḥacil olup gitdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Zâtî, latifede karşısındaki kişinin lakabı üzerinden anlatım kurar ve atışmaları lakaplar üzerinden devam ettirir:

Lâṭīfe *Bir gün ʿAlī Paşa merḥūm ḳapucı göndermiş, ben faḳīr ü ḥaḳīri istemiş. Vardum gördüm; Paşa B..ı dirler bir ḥarīf var idi, anuñla ṣaṭranc oynar. Paşa beni gördügi gibi ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, benüm ḥālümden senüñ ḫaberüñ yoḳdur, bunadum b..'umla oynarın. Ben ayıtdum: Sultānım, b..uñuzla oynaduġuñuz ḳayırmaz, tek önegülük itmen, taʿlīm idenlerüñ taʿlimin ṭutuñ, sizi Paşa B..ı yenmesüñ, önegüyi b..'lı yeñer dirler. Paşa bu lāṭīfeyi işidicek ziyāde güldi.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Latifede, Zâtî ile Ali Paşa arasında geçen bir diyalog anlatılır. Metin oluşturulurken komiklik ve ikili anlatımı yakalamak için ortamda bulunan kişilerden birinin lakabı kullanılır.

Lâṭīfe *Ḳādī-ʿasker-zāde Meḥemmed Şāh Çelebi dābbe dimekle maʿrūf, ṣemāniyyede müderris idi. Bir gün bu faḳīr ü ḥaḳīrüñ vefḳ eyledügin işitmiş; ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bize bir vefḳ idi virseñ. Ayıtdum: Sulṭanum dünyevi mi yoḫsa uḫrevī mi olsun? Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdum: Bir āyet vardur, anı vefḳ ideyin. Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdım:* وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللهِ رِزْقُهَا *çün bunı işitdi, gülmege başladı; ayıtdı: Mevlānā Ẕātī*

bana Dābbe diyeni bulsam depelerdüm, amma senüñ diyişüñden ziyāde ḥaẓẓ eyledüm. (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Latifede, şair ile Şah Çelebi arasında geçen atışma ele alınır. İçerik, Çelebi'nin lakaplarından biri olan "dabbe" den hareketle kurgulanır. Metinde güldürücü öge ve ikili anlam, gülme eylemini ortaya çıkarmak üzere işlenir.

Lâṭīfe: *Bir zemānda bir ḳāḍī-zāde var idi. Emrullah Çelebi dirlerdi. Bir gün bir ṣoḥbetde babasınuñ fazlın söyledi, şol ḳadar medḥ eyledi ki vasfa ḳābil degül. Ben ayıtdum: Emrullah Çelebi, senüñ baban ziyāde nādān imiş; eger nādān olmayaydı senüñ aduñı Emrullah ḳomazdı. Ol āyeti bilmez midi? Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdum:* مَفْعُولاً اللهِ أَمْرُ وَكَانَ *saña mefʿūl dimiş yoḫsa mefʿūl olacaġuñ bilür midi? Çün bunı Emrullah işitdi bī-iḫtiyār olup gülmege başladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 42-43)

Latifede, Zâtî ile Kadızade Emrullah arasında geçen atışma ele alınır. Emrullah Çelebi'nin gereğinden fazla övgü içerikli konuşmasından rahatsız olan Zâtî, Kadızade Emrullah'ın adının anlam içeriğini ele alarak onunla dalga geçer ve ironik bir anlatımla eğlenir.

Lâṭīfe *Babam merḥūmdan ḳalmış bir bāġum var idi, üzüminüñ her dānesi bir şīşe şekker şerbetine beñzerdi, İskender anı görse Āb-ı Ḥayāt ṭaleb itmege gitmezdi. İki ḫarīf var idi, birine İt İskender, birine Ḳuş Ḳāsım dirlerdi; yolları ol bāġa uğramış, vāfir üzüm yimişler, geldiler, benden ḥalāllıġın istediler. Ben ayıtdum: Anuñ ne ḥalāllıġın istemek gerek, anı babam meḥūm dikdügi vaḳtin it yisün, ḳuş yisün, dimişdür. Bu lāṭifeyi işidüp gülüşerek gitdiler.* (Çavuşoğlu, 1970: 40)

Latifede atışma unsuru yine lakaplar üzerinden oluşturulur. İzinsiz bağına giren kişileri küçük düşürmek isteyen şair, bunu kişilerin lakaplarını kullanarak yapar.

4.3.1.5. Fiziksel özellikler

Şair, kendisinde gördüğü eksik ve zayıf yönlerini gizlemek için rakibinin fiziksel olumsuzluklarından bahseder. Bu yöntem karşısında bulunan kişiyi değersizleştirmek ve küçümsemek için kullanılan basit yöntemlerden olsa da şair bu yöntemi kullanmaktan vazgeçmez.

Lâṭīfe *Bursada, Çaḳşırcı Şeyḫī dirlerdi, bir nāzük yār var idi. Bir uzun ṣaḳalı var idi, inüp ṭ..ġına irişmiş idi. Bir gün başçı dükkānında paça yimiş, artan yaġını saḳalına sürmiş, çerāġ fetīli gibi par par yanar, anı görüp bu beyti didüm Beyit:*

Ṣaḳaluña yine yaġ değmiş ancaḳ
Ṣaḳın billāhi ey Şeyḫī sıçandan (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Latifede atışma durumu, fiziksel özelliklerle ilgili lâtifeleriyle ünlü Zâtî ile en az onun kadar ünlü çağdaşı şairlerinden Çakşırcı Şeyhî arasında geçer. Çakşırcı Şeyhî'nin sakalının uzunluğu herkes tarafından konuşulur. Şeyhî bir gün çorba içerken sakalı da çorbanın yağına bulaşır. O hâlde gezdiğini gören Zâtî, şaire aşağıdaki beyitle sataşır:

Lâṭīfe: *Boyacı Ḳara dirlerdi bir yüzi ḳara var idi, kendü nezāket meydanında cerī, ammā ṣaḳalı ḳaba idi. Nāzükler ol ṣaḳalı ona layık görmezlerdi. Bu duʿāgūya ayıtdılar: Mevlānā Ẕātī şu kişi ṣaḳalını uzatmaġı ḫūy idindi bir beyit diseñ ola ki ḫūyın keseydi. Ol dem bu beyti didüm Beyit:*

''Boyacı Ḳaranuñ aḳ rīşi ata bindüñ ḳabadur
Ḥadden aşup duru ayduñ aña ḳırsın üzerin'' (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Zâtî, latifede Boyacı Kara'nın fiziksel özellikleri ile alay eder ve bu konu hakkında eleştiride bulunur. Şair, önce kişiyi betimleme yaparak anlatır. Sonra Boyacı Kara'nın metnin odak noktası olan "temel fiziksel kusuru" nu şu şekilde işleyerek eleştiride bulunur:

Lâṭīfe: *Çaḳşırcı Şeyḫīnüñ ṣaḳalı uzun oldıġı içün her kişi ṣaḳalından ṭolaşırdı. Bir gün yārān ayıtdılar: Mevlānā Ẕātī sen de Şeyḫīnüñ ṣaḳalına bir nesne di e. Ol dem bu beyti bedīhaten didüm Beyit:*

''Bir nev-cuvān görüp didi kim rīşi beñzemiş
Çaḳşırcı Şeyḫīnüñ yine atam ṣaḳalına'' (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Latifede mizahi anlatım, Şeyhî'nin sakalı üzerinden oluşturulur. Sakalının uzunluğundan rahatsız olan insanlar, Zâtî'nin sakal için bir şeyler söylemesini ister. Şair bu istek üzerine, Şeyhî'nin dış görünüşünü anlam katmanı derin olan, ağır bir dille eleştirerek fiziksel gülünçlüğü ortaya çıkarır.

Lâṭīfe *Şehr-i İznīḳ'de Ḳuyumcı-zāde dirler bir ẓarīf ḫarīf var idi; yüzinde çıbanlar çıḳardı, ṣūreti çirkīn idi. İznīḳde olan çelebiler aña üleşürler idi. Kimisi, yüri be cüdām*

gökcekler, dirdi; kimisi, koy a şu miskīni, dirdi. Bir gün çelebilerüñ biri bunı gökçeklere ḳatmak gerekdür diyu üleşdi, bedīhī bu beyiti okudum ziyāde ḥaẓẓ itdiler Beyit:

Ḳuyumcı-zādedür gökceklerinden birisi şehrüñ
İñen seçme bu miskīni yā illerden cüdā mı olsun (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Latifede yüzündeki çıbanlardan dolayı sürekli alay konusu olan bir adam anlatılır. Zâtî de karşısındaki kişinin içinde bulunduğu durumu, beytinde tam tersi anlama gelecek şekilde kullanarak onunla imalı bir yolla alay eder.

Lâṭīfe *ʿAlī Paşa merḥūm bir gün ben faḳīr ü ḥaḳīriñ bir ḳaç dāne gazelin görmiş, hōş gelmiş, niçün bize gelmez dimiş. İşitdüm, bir ḳaç dāne ġazel yazdum, divānına varup şundum. Şikāyet ḳāġıdı şandı, yazıcıya virdi. İbrāhīm Paşa oġlı ʿĪsā Beg yanında otururdı, ayıtdı: Sulṭānum bu monlā Ẕātīdür, size ġazeller getürmiş. Beni daḫi Paşa görmemişdi, yüzüme baḳdı; ayıtdı: Ẕātī güzelce degülmiş. Ammā kendüzinden çirkin-şekil yoġ idi. Ben ayıtdum: Sulṭānum, yigit yigidüñ āyinesidür. Paşa çün bunı işitdi, ḳahḳaha ile güldi. Ġazelleri aldı vāfir baḫşiş eyledi.* (Çavuşoğlu, 1970: 41)

Latifede Zâtî'nin yazdığı gazelleri çirkin bulan Ali Paşa'nın bu çirkinliği şairin fiziksel görünüşüne bağladığı ifade edilir. Zâtî, bu görüşe karşılığı bir atasözüyle vererek Ali Paşa'ya kendisinin de çirkin olduğunu esprili bir dille aktarır.

4.3.1.6. Aile kurumuna yönelik ifadeler

Şairin rakibini aşağılamak ve küçük düşürmek için başvurduğu diğer yöntemlerden biri de rakibin ailesine karşı kullanılan aşağılayıcı ifadelerdir. Rakibin eşine yönelik müstehcen içerikli ifadeler, aynı zamanda latife içerikli ve ince bir üsluba da dayanır. Buradaki diğer önemli nokta, eserde mizah kurgusunu sağlayan rakibin anlayışıdır. Rakip, söylenen onca söze karşı anlayışlı davranarak şairle dostluğunu devam ettirir.

Lâṭīfe *işitdüm; bir gün Keşfī ayıtmış: Bir ḫātūn aldım, şöyle māl-dārdur ki kār-bān-sarāylar, ḥammāmlar yapmaġa ḳādirdür. Hemān bu rubāʿīyi didüm Rubāʿī:*

Keşfī hātūnı yapa ˇidi iki ḥammāmı eger
Ben anı görmesine nem var ise virür idüm
Birisi çifte biri yalıñız ola idi anuñ
Hele ben varup anuñ çiftesine girür idüm (Çavuşoğlu, 1970: 28-29)

Zâtî'nin çağdaşı Keşfî ile arasında geçen olayda Keşfî, eşinin zenginliğini, mal varlığını her yerde anlatarak övünür. Tüm bu sözleri duyan Zâtî ise eserinde, Keşfî ile olan atışmasında eşini hedef alan bir latife yazar:

Lâṭīfe *Bir gün Keşfî ayıtmış: Ḫātūnum devletümdür. Bu sözi işidicek hemān bu beyti didüm Beyit:*

Keşfī didükleri oġlan anıcaḳ ʿavretini
Devletümdür dir imiş vāy s..eyin devletini (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Aile üzerinden atışmalarına son vermeyen Zâtî, latifede Keşfî'nin eşi hakkında küfür içerikli sözlere yer verir.

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī evvel evlendükde bu faḳīr u ḥaḳīre buluşup evlülükden ziyāde şikâyet eykedi. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, bu evlülük ne güç olurmış, baġrumuzu ḳarardup bilümüz bükdi. Bu sözi işidicek iḫtiyārum ḳalmadı, bedīhaten bu beyti didüm Beyit:*

''Ḳarardup baġruñı bükmiş bilüñi evlülük Keşfī
Göreñler beñzedür sini iki boynuzlı bir yaya'' (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Latifede evlilik yükünden şikâyet eden Keşfî'nin durumunu fırsat bilen Zâtî, onun eşi ile ilgili aşağıdaki beyti söyleyerek aile kurumu üzerinden atışma gerçekleştirir.

Lâṭīfe *Bir gün Keşfī, dünyāyı terk itdüm, ṣōfī oldum, diyu illere māl üleşdürürdi; işidüp bu ḳıṭʿayı didüm Ḳıṭʿa:*

Keşfī didükleri kişi dünyāyı terk idüp
Baḫş itdi cümle ʿāleme mecmūʿ-ı mālini
Kimi ḥalāl ü kimi ḥarām idi anlaruñ
Baña tekellüf eyledi ol dem halālini (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Latifede Keşfî, etrafındaki insanlara sofi olduğunu söyler, dünya malını terk ederek sahip olduğu şeyleri herkese dağıttığını anlatır. Zâtî, dağıttığı malların helal kısmından kendisinin de istediğini söyler. Aslında helal kelimesini helali şeklinde kullanarak Keşfî'nin hanımını kasteder ve böylece aşağıdaki latife ortaya çıkar.

Lâṭīfe *Bir gün Mevlānā Keşfī elinde bir dest-māl ṭutar, lāṭīf maḳş olmış, bu duʿāguyuñuza aydur: Mevlānā Ẕātī, şu dest-māli temāşā eyle ye, ol alduġum ḫātūn naḳş eyledi. Bu sözi işidicek hemān bu beyti didüm Beyit:*

Dest-māle naḳş işinde Keşfīnüñ
Rospılıḳlar ider imiş ʿavreti (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Zâtî, latifede Keşfî'nin eşi üzerinden beyit söyleyerek rakibini ailesi üzerinden gülünç duruma düşürmeye çalışır. Şair, bu beyitte, nakış işleme ve mendil gibi kültür yapılarından hareketle Keşfî'nin eşine müstehcen yakıştırmalarda bulunur.

Lâṭīfe: *Bir zemānda gözleri şaşı bir ḥarīf var idi, Şaşı Bali dirlerdi. Balıkesrede İne Beg Ṣubaşı ʿimāretine kim mütevellī olsa anı yirine nāyib ider, kendü maṣlaḥatına giderdi. Bir gün mütevelli degişildi, āḫar mütevellī geldi. Dervīş Ḥasan dirlerdi bir nāzük, lâṭīfe meydanında çāpük yār var idi. Anuñ dükkânında kelimāt iderken nā-gāh Şaşı Bali çıka geldi. Ben ayıtdum: ʿAceb yeñi mütevelli daḫi yirine Bali nāyibdür mi ki? Dervīş Ḥasan ayıtdı: Ol müstaḳīm kişi ister bunuñ iki gözine ṭoġrulugı yoḳdur ilmen. Bali bu sözi işidicek incindi. Ben ayıtdum: İncinmek ne lāzım, bir kişi şaşa geldi, bir söz söyledi. Bali işidicek gülmege başladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 39-40)

Şair latifede güldürü unsurunun gözleri şaşı olan birinin bu fiziksel özelliğini temel alarak ortaya çıkarır. Metinde izleyici konumunda olan şair, ortada bulunan mütevelli sorununa kendi ifadeleriyle açıklama getirmeye çalışır. Bu işi de kişinin şaşılığını kullanıp eğlendirerek yapar.

4.3.1.7. Yeteneksiz şairler

Şair, rakibinin eserlerine yönelik yorumlarını ele alır. Bu güldürü unsurunda şair, rakibinin eserlerinin değersiz ve kalitesiz oluşundan bahseder. Karşısındaki kişi ile onun eseri üzerinden atışarak mizahi yapıyı kurgular.

Lâṭīfe *Bir zemānda Yaralu-zāde Zekī Çelebi şiʿre itdi, ne kadar şiʿr dirse getürüp ben fakire ʿarẓ iderdi, eyüsine eyü kemine kem dirdüm. Bir gün ġarrā ġazel dilmiş, getürdi gördüm. Ben ayıtdum: Çelebi bu ġazeli Ḥassān görse istiḥsān iderdi, Selmān görse dirdi, güzel dimişsin didüm, be-ġāyet ḥaẓẓ itdi, ayıtdı: Be mevlānā Ẕātī kimerde şiʿrler dirin, Āb-ı ḥayāta benzer: kimerde b..ların, nedendür ? Ben ayıtdum Çelebi, şiʿr vilayeti ile dinür; dimişlerdür ki,''Evliyânın yüksek kemâllerinden ilki şiir, sonuncusu kimyâdır" Vilāyetde ḳabż u basṭ vardur. Basṭ olduġuñ zemānda şiʿri Āb-ı ḥayāt bigi dirsin, ammā ḳabż olduġun vaḳit b..lar yirsin.* (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede Zekî Çelebi'nin şiirlerinin yorumu üzerinden atışma eylemi gerçekleşir. Şiirleri için Zâtî'den güzel yorumlar alan şair Zâtî'nin şairliğine laf ederek karşılık verir. Bunun üzerine Zâtî, aşağıdaki anlatımla atışmaya son noktayı koyar:

Lâṭīfe: *Keşfî germ oldı, dört yüz bī-naẓīr ġazelüm var didi. Ben ayıtdum: Dört yüz ġazelüm didügüñ, kim bilür ne yigrenci nesnelerdür, baña on dāne ser-āmed ġazel getür ṣ..ayın dört yüzüñe.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

Zâtî latifede Keşfî'nin övündüğü gazellerin kalitesiz olduğunu söyler ve bunu söylerken aynı zamanda Keşfî'ye laf atarak onun başarısız bir şair olduğunu ima eder.

4.3.1.8. Meslek üzerine atışmalar

Lâṭīfe *Bir zemānda eyü mürekkeb işler Memi nām bir ḥarīf var idi. Dükkānına mürekkeb almaġa vardum, Kīr-i Ḫar dirler bir kātib var idi, ol da geldi. Hemān Memi ḳalḳup Kīr-i Ḫara ḳoyu mürekkeb virdi. İḫtiyārum kalmadı bu beyti didüm Beyit:*

Mürekkebci Memi bilsem senüñ ol Kīr-i Ḫar neñdür
Aña ṭurduñ ḳoyı virdün baña döñdüñ durı virdüñ (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede Zâtî ile Mürekkepçi Memi arasındaki atışma ele alınır. Zâtî, Mürekkepçi Memi'nin dükkânına mürekkep almaya gider, o esnada Kîr-i Har adında genç bir kâtip de mürekkep almak için dükkândadır. Mürekkepçi Memi'nin müşteriler arasında ayrımcılık yaptığını gören Zâtî, Memi'ye şöyle söyler:

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī ʿavreti canibinden ṭonatduġumı işidüp, güç gelüp ayıtmış: Hüneri var ise ṣanʿatumdan ṭonatsun. Ol vaḳit maʿcūncı idi, hemān bu beyti didüm Beyit:*

Maʿcuncı Keşfīye ne var ol ḥoḳḳada didüm
Ḳalmadı nesne ṣutdum anı beng idi didi (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Zâtî'nin latifelerinden haberi olan Keşfî, yetenekliysen mesleğim hakkında latife söyle diyerek Zâtî'yi atışmaya davet eder. Latife konusunda hünerli olan Zâtî, macunculuk yapan Keşfî'nin mesleğine yukarıdaki latifeyi söyler. Zâtî, bu ifadeyle Keşfî'nin sadece macun değil afyon, esrar gibi maddeler de sattığını ileri sürer.

Lâṭīfe *Bir at can-bāzı oġlı var idi, Melek dirler idi, ḳarşu görürdüm: gāh alaca, gāh aḳ ata binerdi. Bir gün ben faḳire bulışı geldi: bir al ata binmiş, bir iki lâṭīfe eyledi, ayıtdı: Mevlānā Zātī, beni beyit diyüp ṭonatmalu olsañ ne dirdüñ? Hemān dem bu beyti didüm*

Aḳ ṭavar ile yeter al ata bindüñ ey Melek
Şimdiden girü bunuñ ṭorusına binmeñ gerek (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Zâtî, latifede rakibinin mesleği ilgili kavramlardan yararlanarak müstehcen, kapalı bir anlatım oluşturur ve atışmayı kendi lehine sonuçlandırır.

Lâṭīfe *Bir zemānda İstanbulda remmāl idüm. Leb-i deryāya seyre vardum. Deryānuñ dil-i mü'min gibi derūnı ṣāfī, ġam-gin göñülleri açmaġa bīrūnı kāfī, ḳızmış bedenlere ābı ṣāfī. Temāşā iderken bir lâṭife-gūy, kelimātı dil-cūy, adı Pīrī, tekellümde yoḳ naẓīri, bir gözi sefīd ḫayālāt-ı sinīd eyler ḥarif var idi dīde-i sefīdi gibi nā-gāh çıkageldi, gördi ki deryā yüzin temāṣā iderin, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī remilden ferāġat eylemişsin gibi ṣuya baḳıcılıġa başlamışsın. Ben de ayıtdum ki remilde ādemüñ ḳızıl manḳır ile gözin bozardurlar, ola ki bunda aġ aḳça ele gire ve hem baḳlacılıḳ da eylesem gerekdür, müşteri bulunmaya mı? çürük baḳlanuñ kör alıcısı olur. Çün bunu işitdi, ḥarīf gülerek çavdı.* (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede denizi seyretmeye giden Zâtî ile Pîrî arasındaki atışma anlatılır. Bu atışma, şairin mesleği üzerinden yapılır. Pîrî, Zâtî'nin kum falı bakma işini bırakıp artık su falı baktığını ima ederek dalga geçer. Bunun üzerine Zâtî de onunla argo ifadeler kullanarak aşağılar.

4.3.2. Atışma Kurgusunda Rol Alan Kişiler

Zâtî'nin Letâyif'i adlı eserde atışmanın gerçekleşmesi için içinde bulunulan durum kadar önemli olan diğer konu ise eserdeki kişi kadrosudur. Eserde atışmanın gerçekleştirildiği kişiler genelde şairler olsa da belli başlı meslek ya da topluluk gruplarına ait kişilere de yer verilir. Bu kişi ve atışmalar aşağıdaki başlıklar altında listelenmektedir.

4.3.3. Zâtî ile şairler arasında geçen atışmalar:

4.3.3.1. Keşfî

Keşfî, Germiyan (Kütahya) ilinin Gedüs kasabasındandır. Eserin genelinde, atışmalarda şairin Keşfî ve eşi hakkında mizah içerikli çokça yazısı bulunur. Kınalızâde'de bu durum şöyle anlatılır:

> *'' merhûm İbrâhîm Paşa zuhûr itdükde evvelâ Keşfînün karındâşı Hasbî vakı'a-i 'uzmâ ve dâhiye-i dehyâda bulunmagla tîr-i pür-te'sîr-i gazabına nişâne oldukda derdmendi ol keşâkeşden halâs itmek bahânesiyle birâderinün ibrâmı ile Kandî vü Basîrî ve sâ'ir-i şu'arâ cem' olup vardugımuzdan dilgîr ü mütekedder olup''* (Çelebi, 2017: 371)

bölüm bulunmaktadır. Bu anlatım ve Zâtî'nin Keşfî hakkındaki ifadeleri, aynı zamanda ikisinin dost olduğunu gösterir niteliktedir. Aşağıda eserde Keşfi ile ilgili ele alınan tüm atışma örnekleri yer almaktadır.

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī evvel evlendükde bu faḳīr u ḥaḳīre buluşup evlülükden ziyāde şikâyet eykedi. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, bu evlülük ne güç olurmış, baġrumuzu ḳarardup bilümüz bükdi. Bu sözi işidicek iḫtiyārum ḳalmadı, bedīhaten bu beyti didüm Beyit:*

> *''Ḳarardup baġruñı bükmiş bilüñi evlülük Keşfī*
> *Göreñler beñzedür sini iki boynuzlı bir yaya''* (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Lâṭīfe *Bir gün Mevlānā Keşfī elinde bir dest-māl ṭutar, lāṭīf maḳş olmış, bu duʿāguyuñuza aydur: Mevlānā Ẕātī, şu dest-māli temāşā eyle ye, ol alduġum ḫātūn naḳş eyledi. Bu sözi işidicek hemān bu beyti didüm Beyit:*

> *Dest-māle naḳş işinde Keşfīnüñ*
> *Rospılıḳlar ider imiş ʿavreti* (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī bu żaʿīf ü naḥīfī hicv eylemiş, çoḳ beyitler dimiş, uzun uzak yārānuñ birine oḳıyu virmiş. Ol yārān ayıtmış: Ne çoḳ dimişsin? ol saña bir beyitdir ancak. Keşfī ayıtmış: Anuñ didügi neye yarar, benüm beytümüñ ehli çoḳdur. Bunı işidicek bu beyti didüm Beyit:*

> *Keşfī çoḳdur beytümüñ ehli dimiş*
> *Vāy ben anuñ ehl-i beytini s. .em* (Çavuşoğlu, 1970: 28)

Lâṭīfe *işitdüm; bir gün Keşfī ayıtmış: Bir ḫātūn aldım, şöyle māl-dārdur ki kār-bān-sarāylar, ḥammāmlar yapmaġa ḳādirdür. Hemān bu rubāʿīyi didüm Rubāʿī:*

Keşfī hātūnı yapa ˇidi iki ḥammāmı eger
Ben anı görmesine nem var ise virür idüm
Birisi çifte biri yalıñız ola idi anuñ
Hele ben varup anuñ çiftesine girür idüm (Çavuşoğlu, 1970: 28-29)

Lâṭīfe *Bir gün Keşfī, dünyāyı terk itdüm, ṣōfī oldum, diyu illere māl üleşdürürdi; işidüp bu ḳıṭʿayı didüm Ḳıṭʿa:*

Keşfī didükleri kişi dünyāyı terk idüp
Baḫş itdi cümle ʿāleme mecmūʿ-ı mālini
Kimi ḥalāl ü kimi ḥarām idi anlaruñ
Baña tekellüf eyledi ol dem halālini (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Lâṭīfe *Bir gün Keşfī ayıtmış: Ḫātūnum devletümdür. Bu sözi işidicek hemān bu beyti didüm Beyit:*

Keşfī didükleri oġlan anıcaḳ ʿavretini
Devletümdür dir imiş vāy s..eyin devletini (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Lâṭīfe *Mevlānā Keşfī ʿavreti canibinden ṭonatdugumı işidüp, güç gelüp ayıtmış: Hüneri var ise ṣanʿatumdan ṭonatsun. Ol vaḳit maʿcūncı idi, hemān bu beyti didüm Beyit:*

Maʿcuncı Keşfīye ne var ol ḥoḳḳada didüm
Ḳalmadı nesne ṣutdum anı beng idi didi (Çavuşoğlu, 1970: 29)

Lâṭīfe *Bir gün yārān ile Ġalata canibine seyre gitmelü olduk, Keşfī daḫi bile idi, ayıtdı: Havā ıssı, ancak, gidecegümüz cānibde bir yārumuzuñ ḳarlıġı vardır, tekellüfümüz yoḳdur, hemān benümdür, ol canibe varalum ki ḥarāret deʿi içün ḳarluca şu içelüm, didi. Faḳīr işidicek hemān bu beyti didüm Beyit:*

"Öte yaḳada ḳarlıġuñ var imiş
Varalum Keşfīyā ḳaruñ dögelüm"(Çavuşoğlu, 1970: 29)

Lâṭīfe *Bir zemānda ziyāde ḳulaġum aġırdı, ḫayli zahmet çekdüm. Keşfī işitmiş, aña ḥuḳme eyüdür, diyu lâṭīfe itmiş. İllā kendünüñ başı kel idi, bu beyti didüm gönderdüm Beyit:*

Keşfî faḳīre ḥuḳne eyüdür añа dimiş
Kel nesne bilse başına olurdı çaresi (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Lâṭīfe *Bir gün Keşfî germ oldı, dört yüz bī-naẓīr ġazelüm var didi. Ben ayıtdum: Dört yüz ġazelüm didügüñ, kim bilür ne yigrenci nesnelerdür, bаña on dāne ser-āmed ġazel getür ṣ..ayın dört yüzüñe.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

4.3.3.2. Revânî

Edirneli olup Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'e hizmet etmiştir. Zâtî ile aralarındaki ilişkiye bakıldığında ikisinin de nükteli bir dile sahip olduğu görülür. Latifi ʻʻ *Ṣanâyiʿ-i şiʿriyyeden baʿżı maʿnîler Ẓâtî ile merḳûm Revânî beyninde tevârüd vâḳiʿolup bâʿiå-i nizâʿ u ḫuṣûmet olduḳda zümre-i şuʿarâdan bir şâʿir-i nüktedân u kâmil ikisinüñ daḫî sirḳasını şâmil bu ḳıṭʿayı diyüp ḫuṣûmetlerin ḳatʿ itdi.*

Ḳıṭʿa:
"Maʿnîlerümi göz göre bаġlar yürür diyü
Ẓâtî ile Revânî yine ḳan bıçaḳ durur
Ẓâtiye niçün eyle idersün didüm didi
Uġrıdan ise bâri ḥarâmîye ḥaḳ durur" (Canım, 2017: 248)

ifadesiyle aralarındaki ilişki hakkında bilgi verir. Aşağıda, eserde Revânî ile ilgili ele alınan tüm atışma örnekleri yer almaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Merḥūm Revānī Çelebi ḫarāca gitmek istedi, bu beyit ol vaḳtin vāḳiʿ oldı Beyit:*

Harāca gitmek isterseñ yarar yoldaşlarla git
Revānī b.. yedi çoḳdur ṣaḳın yolda seni yirler (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Lâṭīfe *Revānī Çelebi atdan düşüp ayaġı unduġu dem bu beyt-i lâṭīfe-güne vāḳiʿolupdur Beyit:*

Ḳażā gelmezdi nā-ehle Revānī
Saña geldi ṣıdı İblīs ayaġın (Çavuşoğlu, 1970: 31)

4.3.3.3. Çakşırcı Şeyhî

Kınalızâde'den elde edilen bilgilere göre Bursalı olduğu bilinir. Eserde Keşfî gibi Şeyhî'nin de atışmaları geniş yer tutar. Atışma şekli daha çok Şeyhî' nin kendisine ve cinsel seçimine yönelik gerçekleşir. Aynı zamanda beraber vakit geçirmeleri, aralarında bir dostluk olduğunu da gösterir. Aşağıda, eserde Şeyhî ile ilgili ele alınan tüm atışma örnekleri yer almaktadır.

Lâṭīfe *Bursada, Çaḳşırcı Şeyḫī dirlerdi, bir nāzük yār var idi. Bir uzun ṣaḳalı var idi, inüp ṭ..ġına irişmiş idi. Bir gün başçı dükkānında paça yimiş, artan yaġını saḳalına sürmiş, çerāġ fetīli gibi par par yanar, anı görüp bu beyti didüm Beyit:*

Ṣaḳaluña yine yaġ değmiş ancaḳ
Ṣaḳın billāhi ey Şeyḫī sıçandan (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Lâṭīfe *Bir gün Çaḳşırcı Şeyḫī ile kaplucaya giderdük. Biz çıḳduḳ, ol çıḳmaz, yüzüp yorur. Bir oġlancuġa ayıtduḳ: Şeyḫīyi bilür misin? Ayıtdı: Bilürin. Biz ayıtduḳ: Saña bir beyit öğretsek aña oḳıyı virseñ?.. Nola? didi. Bu beyti ögretdük, vardı oḳıdı. Gördük, Şeyḫī gülerek çıḳa geldi. Beyit budur Beyit:*

Sever ḳaplucayı Şeyḫī ziyāde
İçinden çıḳduġına rāżī olmaz (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Lâṭīfe *Bir gün Çaḳşırcı Şeyḫīnüñ dükkānına varduḳ üç kişi, bir ṭar dükkânı var, güc ile ṣıġduḳ, ol demde bu beyti didüm Beyit:*

Büzük deñlüce yire otursın
Güc ile ṣıġdı ey Şeyḫī üçümüz (Çavuşoğlu, 1970: 31)

Lâṭīfe *Çaḳşırcı Şeyḫīnüñ ṣaḳalı uzun olduġı içün her kişi ṣaḳalından ṭolaşırdı. Bir gün yārān ayıtdılar: Mevlānā Ẕātī sen de Şeyḫīnüñ ṣaḳalına bir nesne di e. Ol dem bu beyti bedīhaten didüm Beyit:*

"Bir nev-cuvān görüp didi kim rīşi beñzemiş
Çaḳşırcı Şeyḫīnüñ yine atam ṣaḳalına" (Çavuşoğlu, 1970: 31)

4.3.3.4. Ferîdî

Kınalızâde'de aslen Üsküplü olduğu, Yavuz Sultan Selim zamanında vefat ettiği belirtilir. Adının Haraççı Hüsâm olduğu bilinir. Şairliğinin yanında Edirne'de Dârüʿül – Hadis mütevelliliği görevinde bulunmuştur. Aşağıda, eserde Ferîdî ile ilgili ele alınan tüm atışma örnekleri yer almaktadır.

Lâṭîfe *Ḫarāccı, Ḥüsām dirlerdi, Edrinede bir mütevellī vardı, şāʿirdi, maḫlaṣı Ferīdī idi; bir güñ anuñla bir bāġçede seyrān iderdük, ittifāḳ yaġmur geldi, ol bāġda bir güzel çār-ṭāḳ vār idi, bāġ-bān geldi, Ferīdīye; çār-ṭāḳ altına gel, şıġın efendi, didi; işidüp bu beyti bedīhaten didüm Beyit:*

Ferīdī miskīni bostāncılar yaġmurda gördükçe
Yüri şol çār-ṭāḳ altına hey miskīn ṣıġın dirler (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Lâṭîfe *Bir gün Ferīdī ṣoḥbetde germ olup ayıtdı: Bu dehrüñ vefāsın görmiş yoḳ dirler, illā dinümçün ben gördüm. Bu sözi işidicek bu beyti didüm Beyit:*

Dīnüm içün görmişem dehrüñ vefāsın dir imiş
Ẕātīya ayduñ Ferīdī yoḳ yire and içmesün (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Lâṭîfe *Bir gün Ferīdī ayıtmış, bu Ẕātī ya remmallıḳ itse, yā şāʿirliḳ itse; noḫūd bigi ḳanġı aşda olursa çıḳar. İşitdüm bu beyti didüm Beyit:*

Şāʿir ola remmāl ola Ẕātī be Ferīdī
Tut aġzuñı saña ne sen onuñ yaḫısısın (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Lâṭîfe: *Bir gün Ferīdī bir aḳ ḳaftān geymiş, ard etegi balçıḳ olmış; yaġmurlu gündi, gördüm, bu beyti didüm:*

Üç ḳarış yer ardı kir olmış Ferīdīnüñ temam
Yoḳ mecāli dāmenin divşürmege rencūr imiş (Çavuşoğlu, 1970: 35)

4.3.3.5. Visâlî

Aydınlı olup Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında görevlerde bulunmuştur. Latifi tezkiresinde "*Müdevven ebyâtı ve esâmî-i meḥâbîb içün her ismde dinilmiş bir ġazeli ve her ʿilmden ḫaberi ve her fende eli vardı.*" (Canım, 2018: 551) diyerek onun her işte hocalık taslama telaşında olduğu aktarılır. Bu durum Zâtî ile arasındaki

atışmanın nedenini de oluşturur. Aşağıda, eserde Visâlî ile ilgili ele alınan tüm atışma örnekleri yer almaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Mevlānā Viṣālī İstanbula geldi. Ben faḳīr ü ḥaḳīre bulışup ayıtdı: Cümle şiʿr diyen şuʿarānuñ eşʿārın gördüm, sende ḳābiliyyet cümleden ziyāde, kelimātuñ güşāde, yetişseñ üstāda, belāġat ḫumından içseñ bāde, eşʿār-ı dil-güşāda, elfāẓ-ı cān-fezāda naẓīrüñ olmazdı. Gel e saña feṣāḥat u belāġatı bildüreyin, didi. Ben ayıtdum: Mevlānā Viṣālī sen baña muʿallim olma, ben tek ṭurur kimse degülin, zīrā kimi olursa hicv iderin. Üstāduñuñ gidi g..ini s..em dirler. Viṣālī bu sözi işidicek ṣuyı çeltüge aḳıtmış gölcük gibi ḳurıyı ḳaldı.* (Çavuşoğlu, 1970: 37)

4.3.3.6. Mihrî Hatun

Mihri Hatun dönemin kadın şairleri arasında yer almaktadır. Eserde, Zâtî'nin şairle doğrudan bir bağlantısı bulunmaz. Mihrî'nin Paşa Çelebi ile içinde bulunduğu duruma ithafen, dolaylı yoldan bir atışma ortaya koyulur. Aşağıda eserde Mihrî ile ilgili ele alınan atışma örneği yer almaktadır.

Lâṭīfe *Amasiyyelü bir şāʿire var idi, Mihrī Ḫātūn dirlerdi, İstanbulda olurdı, ḳarımış gitmiş ere varmamışdı, bākire idi. Paşa Çelebi bir ʿaziz var idi; Ebū Eyyūb-ı Enṣārī medresesinüñ müderrisi idi, bir gün Mihrī Ḫātūnı istemiş ki ala, ḫatun idine. Ol daḫi ḳāyil olmamış. Ben daḫi işitdüm, bu ḳıṭʿayı didüm. Ḳıṭʿa:*

İşitdük istemiş Mihrīyi Paşa;
O pīre kendüyi rām eylesün mi
O miskīn bunca yıl oruç ṭutupdur
Eşek s..iyle bayram eylesün mi

Bu ḳıṭʿayı işidüp, Mihrī Ḫātūn merḥūme ziyāde ṣafā sürüp, nolaydı bu ḳıṭʿayı ben dimiş olaydum, dimiş. (Çavuşoğlu, 1970: 38)

4.3.3.7. Ferruhî

İncelenen tezkireler sonucunda iki farklı Ferruhî olduğu görülür. Zâtî'nin yaşadığı yıllar göz önüne alındığında memleketi Akhisar olan Ferruhî'nin eserde bahsedilen kişi olduğu düşünülür. Aşağıda, eserde Ferruhî ile ilgili ele alınan atışma örneği yer almaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ferruḫī ile Vefā-zādede olurduk. Gündüzin ṣāyim olur, gice ekābir evine varurdı. Ben ayıtdum: Ey Ferruḫī, ḫōş ḫasīs ḥarīfsin, aḳça ḫarcanmamaġ içün gündüz oruç ṭutarsın, gice ekābir evine gidersin. Ferruḫī ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, çün oruç ṭutduġumı ḫıssetümden ṭutarsın; giceler ṣabāḥa degin namāz ḳılurın, benüm namāzumdan ġayrı babamuñ oġlancuḳdan beri yüz yigirmi yaşına dek ḳılacaġı namazı bile ḳıldum, aña ne dirsin? didi. Ben ayıtdum: Ol da ziyāde ḫıssetüñdendür ki; babañ ölicek kimseye ısḳāṭ-ı ṣalāt virmeyeyin, mālı baña ḳalsun dirsin. Bunı Ferruḫī işitdi, şol ḳadar güldi ki vaṣfa ḳābil degül.* (Çavuşoğlu, 1970: 39)

4.3.3.8. Ali Paşa

Ali Paşa'yı şair ile şair atışması bölümünde ele almamızın nedenlerinden biri devrin tanınmış devlet adamlarından biri olmasının yanı sıra şiire ve sanata düşkün olmasıdır. Nitekim eserde de bahsedildiği üzere Zâtî' den gazel yazmasını ister. Aşağıda, eserde Ali Paşa ile ilgili ele alınan atışma örneği yer almaktadır.

Lâṭīfe *Merḥūm ve maġfūr Sulṭān Bāyezīd zemānında yılda üç ḳaṣīde virürdüm; birin nev-rūzda, ikisin iki bayramda. Bahārda iki biñ aḳça, bayramlarda bir yüzi çuka ḳaftānlar virürlerdi. Geymezdüm kemḫā olduġıçün, ṣatardum. Ṣōf cübbe ṭaleb itdüm, bu ḳıṭʿayı didüm*

Ḳıṭʿa:
Ben ey erkân-ı devlet ḳulzum-i dürr-i maʿānīyem
Sipāh-ı ceng-cūya yaraşur yaşıl ḳızıl kemḫā
Baña pür-mevc māʿī ṣōf lûṭf eylen disün gören
Nesīm-i lûṭf-ı şāh ile bugün mevc urdı bu deryā

divāna iletdüm, ʿAlī Paşa merḥūm vezir-i aʿẓam idi, oḳıyu virdüm. Defter-dāra ayıtdu: Bizüm Monlā Ẕātīye bir māʾī ṣōf cübbe vir, bir yüzi ḳızıl iskerlet çuḳa olsun. Defter-dār ayıtdı: Şāʿirlere ṣōf cübbe virilmez, monlālara virürler. Ben ayıtdum: İşde Paşa Ḥażretleri Monlā Ẕātī diyu yorur, bunlaruñ şehādetiyle bir şehir almak olur, degül cübbe. Defter-dār ayıtdı: Bunlar saña monlā didükleri bir gözsüz ḥarīfe gözlüce dimek gibidür, naḳīż ile taʿbīr iderler, yoḫsa monlā degülsin Ben ayıtdum: Niçün monlā degülin, Edirneye, Bursaya, İstanbula ḳāḍī nāyibi olmaḳ elümden gelür. Defter-dār ayıtdu: Saña bir suʿāl ideyin, cevāba ḳādirseñ monlāsın. Ben ayıtdum: Ḫōş. Ferāyiżüñ bir müşkil yirinden suʾāl itdi; gördüm

bildügüm yir degül, yüri büyük ḳażıyye didüm. Defter-dāra ʿAlī Paşa ayıtdı: Çelebi, monlālik muḳarrer oldı, cübbeyi vir. Bir lâṭīf ṣōf cübbe virdiler. (Çavuşoğlu, 1970: 41)

Lâṭīfe *ʿAlī Paşa merḥūm bir gün ben faḳīr ü ḥaḳīriñ bir ḳaç dāne gazelin görmiş, hōş gelmiş, niçün bize gelmez dimiş. İşitdüm, bir ḳaç dāne ġazel yazdum, divānına varup ṣundum. Şikāyet ḳāġıdı ṣandı, yazıcıya virdi. İbrāhīm Paşa oġlı ʿĪsā Beg yanında otururdı, ayıtdı: Sulṭānum bu monlā Ẕātīdür, size ġazeller getürmiş. Beni daḫi Paşa görmemişdi, yüzüme baḳdı; ayıtdı: Ẕātī güzelce degülmiş. Ammā kendüzinden çirkin-şekil yoġ idi. Ben ayıtdum: Sulṭānum, yigit yigidüñ āyinesidür. Paşa çün bunı işitdi, ḳahḳaha ile güldi. Ġazelleri aldı vāfir baḫşiş eyledi.* (Çavuşoğlu, 1970: 41)

Lâṭīfe *Bir gün ʿAlī Paşa merḥūm ḳapucı göndermiş, ben faḳīr ü ḥaḳīri istemiş. Vardum gördüm; Paşa B..ı dirler bir ḥarīf var idi, anuñla ṣaṭranc oynar. Paşa beni gördügi gibi ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, benüm ḥālümden senüñ ḫaberüñ yoḳdur, bunadum b..'umla oynarın. Ben ayıtdum: Sultānım, b..uñuzla oynaduġuñuz ḳayırmaz, tek önegülük itmen, taʿlīm idenlerüñ taʿlimin ṭutuñ, sizi Paşa B..ı yenmesüñ, önegüyi b..'lı yeñer dirler. Paşa bu lāṭīfeyi işidicek ziyāde güldi.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

4.3.3.9. Mehmed Şah Çelebi

Eserden hareketle kendisinin müderris olduğu ve lakabının da "dabbe" olduğu bilinir. Döneminin güçlü ilim adamlarından biridir. Davut Paşa medresesi ve Edirne'de bulunan çifte minare medresesinde müderrislik yapmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde Bursa ve İstanbul kadılığı yapmıştır. Aşağıda, latifede Mehmed Şah Çelebi ile ilgili ele alınan atışma örneği yer almaktadır.

Lâṭīfe *Ḳādī-ʿasker-zāde Meḥemmed Şāh Çelebi dābbe dimekle maʿrūf, ṣemāniyyede müderris idi. Bir gün bu faḳīr ü ḥaḳīrüñ vefḳ eyledügin işitmiş; ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bize bir vefḳ idi virseñ. Ayıtdum: Sulṭanum dünyevi mi yoḫsa uḫrevī mi olsun? Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdum: Bir āyet vardur, anı vefḳ ideyin. Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdım:* رِزْقُهَا اللهِ عَلَى اِلَّا الْاَرْض فِي دَّابَّةٍ مِنْ وَمَا *çün bunı işitdi, gülmege başladı; ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bana Dābbe diyeni bulsam depelerdüm, amma senüñ diyişüñden ziyāde ḥaẓẓ eyledüm.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

4.3.3.10. Ahî

Niğbolu'da Tirsinik'te doğmuş sessiz karaktere sahip bir şairdir. Yavuz Sultan Selim zamanında padişah tarafından şiirlerinin beğenilmesi sonucu adını duyurmuştur.

Yazdığı en önemli eser, *Hüsn ü Dil* adlı mesnevidir. Zâtî ile eserde atışmaya neden olan olay ise *Hüsn ü Dil*'in içinde yer alan *Hüsrev ü Şirin* adlı eserdir. İki şair burada sanatlarını yarıştırıp birbirine karşı üstünlük kurmak amacıyla bir atışma ortamı hazırlar. Aşağıda eserde Ahî ile ilgili ele alınan atışma örneği yer almaktadır.

Lâṭīfe *Bir şāʿir var idi, Beñli Ḥasan dirlerdi, maḫlaṣı Āhī idi. Ḫüsrev ü Ṣirīne naẓīre ḳaṣd itmiş. Bir gün bir nāzük ol didügi kitābdan bir ḫaber getürdi, gördüm, ben ayıtdum: Söz yoḳ. Ol yār varup Āhīye ayıtmış: Senüñ didügüñ kitābı Ẕātī beğenmedi. Āhī daḫi bize selām virmez oldı. Bu ḳıṭʿayı didüm, gönderdüm Ḳıṭʿa:*

Bize iller sözi ile şive vü nāz eyleme Āhī
Götürme sözlerinden anlaruñ ʿālemde nāzük çoḳ
Banā bir cüz getürdiler kitabundañ anı gördüm
Didiler nice şu billāhi Ẕātī ben didüm söz yoḳ (Çavuşoğlu, 1970: 42)

4.3.4. Zâtî ile sosyal yaşamdan kişiler arasında geçen atışmalar

Bu bölümde Zâtî'nin şairler dışında toplumun diğer insan, meslek ve sosyal gruplarından kişilerle atışmaları ele alınır. Eserde şairin atışma içinde bulunduğu tüm kişi veya grupların isimleri verilmiş, ardından durumla ilgili atışma örneklerine yer verilmiştir. Eserde at cambazı, Boyacı Kara, ekabirzadeler, Mürekkepçi Memi, zarif insan, Balıkesir Sancak Beyi, Kuyumcu, Çıkrıkçı, Vaiz, Yakînî (Derviş), Mashara Hasan (Sancak Beyi), Mirza Bey (Zengin), Dellak, Sarmaşık (Lakap sahibi), Yaycı, Bostancı, Şaşı Bali (Gözleri şaşı bir kişi), Kazasker ve Kadızade gibi toplumun hemen her kesiminden karakterler bulunur. Bu durum, mizahın toplumla, sosyal yaşamla ve günlük hayatla ilişkisinin ne kadar güçlü olduğunu; hayatın doğal bir parçası, yaşamdan bir kesit olduğunu gösterir. Aşağıdaki bölümde ise yukarıda bahsedilen kişiler ve meslek gruplarının yer aldığı atışma örneklerine yer verilmektedir.

Lâṭīfe *Bir at can-bāzı oġlı var idi, Melek dirler idi, ḳarşu görürdüm: gāh alaca, gāh aḳ ata binerdi. Bir gün ben faḳire bulışı geldi: bir al ata binmiş, bir iki lâṭīfe eyledi, ayıtdı: Mevlānā Zātī, beni beyit diyüp ṭonatmalu olsañ ne dirdüñ? Hemān dem bu beyti didüm*

Aḳ ṭavar ile yeter al ata bindüñ ey Melek
Şimdiden girü bunuñ ṭorusına binmeñ gerek (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Yukarıda verilen latife Zâtî ile at cambazı arasında geçmektedir. Kişinin günlük yaşamındaki uğraşlar üzerinden atışma oluşturulmaktadır. Şairin cevabı ile gülme eylemi gerçekleşmektedir.

Lâṭīfe *Boyacı Ḳara dirlerdi bir yüzi ḳara var idi, kendü nezāket meydanında cerī, ammā ṣaḳalı ḳaba idi. Nāzükler ol ṣaḳalı ona layık görmezlerdi. Bu duʿāgūya ayıtdılar: Mevlānā Ẓātī şu kişi ṣaḳalını uzatmaġı ḫūy idindi bir beyit diseñ ola ki ḫūyın keseydi. Ol dem bu beyti didüm Beyit:*

"Boyacı Ḳaranuñ aḳ rīşi ata bindüñ ḳabadur
Ḥadden aşup duru ayduñ aña ḳırsın üzerin" (Çavuşoğlu, 1970: 30)

Latifede toplumun başka bir kesiminden olan Boyacı Kara lakaplı kişi ile Zâtî arasındaki mesele ele alınmaktadır. Kişinin boyacı olması hitap ettiği kesimin genişliğini artırmaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda eyü mürekkeb işler Memi nām bir ḥarīf var idi. Dükkānına mürekkeb almaġa vardum, Kīr-i Ḫar dirler bir kātib var idi, ol da geldi. Hemān Memi ḳalḳup Kīr-i Ḫara ḳoyu mürekkeb virdi. İḫtiyārum kalmadı bu beyti didüm Beyit:*

Mürekkebci Memi bilsem senüñ ol Kīr-i Ḫar neñdür
Aña ṭurduñ ḳoyı virdün baña döñdüñ durı virdüñ (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede Zâtî ile mürekkepçi arasında geçen atışma anlatılmaktadır. Mürekkepçinin kişiye göre muamele yapması latifede eleştiri konusu olmanın yanında dönemin sosyal hayatından kesitler sunmaktadır.

Lâṭīfe *Bir aḳ atum var idi, çoḳ zemān idi benümle yār idi. Bir kelimātı ṣīrīn, suḫan-āferīn, ẓarīf ḥarīf ayıtdı ki; mevlānā Ẓātī senüñ ṭavaruñ ne ḫūlı ne ṭavardur? Umardı ki aḳdur, mülāyimdür diyem. Bu mıṣrāʿla cevāb virdüm Mıṣrāʿ;*

Ḳatı aḳdur başı bek ḳışduġuñ yire girer ṭarp ṭarp (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Latifede Zâtî ile günlük yaşamda karşılaştığı bir kişi arasında geçen atışma ele alınmaktadır. Atışma Zâtî'nin atı üzerinden başlayıp son bulmaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda ekâbir-zādelerden bir ġarrā dil-berle Ġalaṭada ṣoḥbet iderdük. Muṣāḥabet arasında çoḳ dürlü leṭāyif geçdi. Bu lâṭīfelere ol çerāġ-ı bezm-I cān germ oldı, egninde bir duḫānī firengī ḳaftān geyerdi, ayıtdı: Mevlâna Ẕātī şu ḳaftān senüñ olsun, yarın gel, odadan al, git. ʿAle'ṣ-ṣabaḥ vardum, ayıtdı: Ṣanduḳda senüñçün ṣaḳlanupdur, evde kimse yoḳ, anahtar anamdadur, sen gelmek lazım degül, ben saña oġlan ile gönderürin, didi. Ḫōş, didüm, gitdüm. Bir ay miḳdārı mā-beynde geçdi, gördüm göndermez, bu beyti didüm, gönderdüm; göricek ḳaftñnuñ bahasın göndermiş, ol beyit budur Ḳıṭʿa:*

Bize ol ḫılʿati virmekde ne içün deprenürsin süst
Eğer bir kīr-i ḫar ola idi ḳalḳar geydürürdüñ çüst (Çavuşoğlu, 1970: 32)

Lâtife ekâbirzade biri ile Zâtî arasından geçmektedir. Zâtî'ye verilen kaftan sözünü tutmayan kişiye karşılık imalı bir dil kullanılmaktadır. Kullanılan dil karşıdaki kişinin mevkisine, iş alanına göre değişmektedir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Balıkesreye sancaḳ begi geldi, ġāyet ḫasīs ḥarīf idi, yanından bir manḳır çıḳsa cānı çıḳar ṣanurdı. Bir ḳaṣīde didüm cāyize virmedi. Beni ṭonatmışsın, yalan söylemişsin, didi. Ben ayıtdum: Gerçek söylense nense ḥāṣıl olur mıdı? Olurdı. Bu ḳıṭʿayı dildüm, oḳudum, ziyāde ḥaẓẓ itdi, vāfir cāyize virdi Ḳıṭ ʿa:*

Geldi bir server-i kerem kānı
Kereminden cihānı itdi ġanī
Lûṭfı şöyle lâṭīfdür kim anuñ
Kimse görmez leṭāfetinden anı (Çavuşoğlu, 1970: 33-34)

Lâṭīfe *Bir zemānda Ṣaṣa Beg merḥūm, İstanbulda ṣubaşı idi. Bir gice bir ʿālī meclis eyledi, ẓurefā cem ʿitdi. Kebīrī dirlerdi bir nāzük yār var idi; anuñ üzerine bir masḫara ḥarīf geçüp oturdı. Bī-iḫtiyār ol meclisde bu ḳıṭʿayı didüm, oḳudum, Masḫara bī-edebligine peşīmān oldı, Kebīrī merḥūmı reʿāyet idüp ṣadra geçürdiler, faḳīre Ṣaṣa Beg vāfir bahṣiṣ itdi, ol ḳıṭʿa budur Ḳıṭʿa:*

Yere geçse yeridür döne döne çarḫ-ı felek
Eyledi ehl-i kemālüñ yerini ṣaff-ı niʿāl
G..ine mum ṣoḳuban döne döne oynayanı
Dürlü ṣūretler ile niteki fānūs-ı ḫayāl
Getürüp ṣadra vü altında ḳalur kâmil olan
ʿAcabā yoḫsa eşek s..i midür ehl-i kemāl (Çavuşoğlu, 1970: 34)

Latife meclis ortamında bulunan Zâtî'nin gördüğü bir yanlış üzerine dile getirdiği eleştiriyi içermektedir. Burada dilin kullanımı ve sözcüklerin anlam kuvveti mecliste bulunan kişilerin niteliklerine göre şekillenmektedir. Latifede haksızlığa karşı oluşturulan dil imalı ve keskindir.

Lâṭîfe *Bir zemānda İstanbulda remmāl idüm. Leb-i deryāya seyre vardum. Deryānuñ dil-i müʾmin gibi derūnı ṣāfī, ġam-gin göñülleri açmaġa bīrūnı kāfī, ḳızmış bedenlere ābı ṣāfī. Temāşā iderken bir lâṭife-gūy, kelimātı dil-cūy, adı Pīrī, tekellümde yoḳ naẓīri, bir gözi sefīd ḫayālāt-ı sinīd eyler ḥarif var idi dīde-i sefīdi gibi nā-gāh çıkageldi, gördi ki deryā yüzin temāşā iderin, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī remilden ferāġat eylemişsin gibi ṣuya baḳıcılıġa başlamışsın. Ben de ayıtdum ki remilde ādemüñ ḳızıl manḳır ile gözin bozardurlar, ola ki bunda aġ aḳça ele gire ve hem baḳlacılıḳ da eylesem gerekdür, müşteri bulunmaya mı? çürük baḳlanuñ kör alıcısı olur. Çün bunu işitdi, ḥarīf gülerek çavdı.* (Çavuşoğlu, 1970: 35)

Latifede Zâtî ile Pîrî arasındaki falcılık içerikli diyaloga yer verilmektedir. Pîrî'nin atışması ile başlayan mizah kurgusu Zâtî'nin karşılık vermesiyle son bulmaktadır.

Lâṭîfe *Vefā-zādede olduğumuz zemānda, ramażānda, bayrama ḳarşu dervīşler ḫalvete girerler, muʿtekif olurlardı. Bir dervīş var idi, adı Yaḳīnī; ol daḫi muʿtekif oldı. Ammā bizümle eksüksüz lâtīfe eylerdi. Bayram olduḳda ḫalvetden çıḳdılar. Buluşdum ayıtdum ki: Mevlānā Yaḳīnī vāy ne ṣafā sürdünüz! Siz iʿtikāfda iken ben faḳīr ü ḥaḳīr, ʿAbdurrezzāḳı düşümde gördüm, ayıtdum: Bizüm dervīşler muʿtekif oldılar ḫayli gökçek ḥalleri var. ʿAbdurrezzāḳ ayıtdı? Anları bize ışmarladılar, biz güderüz gözedürüz. Ben ayıtdum: Sulṭānum: mevlānā Yaḳīnī Ḥażretleri ḫayli ḳābil kimesne, bī-naẓīr dervişdür. ʿAbdurrezzāḳ ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, gütdügüm ṭoñuzı baña mı ögredürsin?* (Çavuşoğlu, 1970: 36)

Latife Zâtî'nin eserde kullandığı dilin kişiden kişiye farklılığını göstermede önemlidir. Zâtî ile derviş arasında geçen latifenin dili diğer latifelere göre daha yumuşak ve küfürden arınmış şekildedir. Karşısında hitap ettiği kişinin derviş olması komiği oluştururken kullandığı dili etkilemektedir.

Lâṭîfe *Bir zemānda Balıkesirde Mustanṣır-zāde sancaḳ begi idi. Anlarla muṣāḥabet iderdiük. Masḫara Ḥasan dirlerdi bir nāzük, söz meydānında çābük kimse var idi. Balıkesir ovasında Kesek nām ḳaryenüñ sipāhisi idi. Seferden bī-ḥużūr olmış, ayıtdı? Bu sefer ne belādur, ḥuṣūṣā ki cānum derde mübtelādur, şimdengirü baña bir oturaḳ olaydı, ḥużūr ideydüm didi. Ben ayıtdum: Ḥasan Beg şimdiye dek sipāhī idüñ, Kesegi yirdüñ; şimden girü*

mütevellī ol; oturak düş ḳaplucayı, murāduñ bul. Mustanṣır-zāde bu lâṭīfeyi işidicek ġāyet ṣafā sürdi, fakire bir ḳaftān bağışladı. (Çavuşoğlu, 1970: 36-37)

Latifede Sancak Beyi ile Zâtî arasındaki atışma ele alınmaktadır. Zâtî'nin latifeyi oluştururken küfürden ziyade kapalı ve imalı bir dil kullanmaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ḳızıl Ahmed oġlı Mīrzā Beg bir cennet-miṣāl çayırda çāderle otururdı. Vardum bir ḳaṣīde iletdüm ve çāderi temāşā eyledüm. Bir güzel münaḳḳaş çāder ki hemān cennet köşkine beñzer. Ben ayıtdum: Sulṭānum hemān cennete girmiş mü'mine dönmişsin, ne güzel çāder olur, diyu arḳamı diregine ṭayamışdım. Ol ayıtdı: Mevlānā Ẕātī bu çāder Hindūstāndan gelüpdür. Şol arduñdaġu direk Hindistān ḳozı aġacıdur. Döndüm diregi ḳoḳdum. Ayıtdum: Sultānum gerçek dirsiz; ıssı ot ile perverde olmuş. Ancak hemān Mīrzā Beg gülmege başladı, zīrā meṣeldür ıssı ot ile ıssı büzügine dirler. Ayıtdı: Mevlānā Ẕātī seni az nesne ile ṣavsam gerekdür, ammā vāfir baḫşiş ideyüm. Ben ayıtdum: Nolaydı bu lâṭīfeyi itmeyeydüm. Ol ayıtdı: Niçün? Ben ayıtdum: Sizi yoġına oturtdı. Biraz buña daḫi güldi, vāfir ʿaṭā itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 37)

Latifede Zâtî ile varlıklı biri olan Mirza Bey arasında geçen konuşma şakalaşma, eğlenme havasında ilerleyip sonuçlanmaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir simin-beden ṣīrīn-suḫen dellāk var idi, ḥüsn ü melāḥat anuñla yār idi, adın işiden ṣoyunur tırāş olurdı, nām-ı şerifi Dervīş Ḥuseyn idi, ḥammāmına varan ṣōfīleri ḫalvete ḳoyardı. Bir gün ḥammāmına vardum, kīsesini yuyup pāk eyledi, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī; ayıtdı, ne dirsin sürüşdüreyin mi? Ben ayıtdum: Kīseñle kirümüzi almaḳ istersin, eyü dellāksin, ammā kīsen seyrek, saña ṣıḳı gerekdi, hem incerek gerekdi yoġına ṭuş gelmişsin. Çün bu lâṭīfeyi işitdi, iḫtiyārsız faḳīri ḳocdı ve tırāş itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 37-38)

Yukarıda verilen latifede ise Zâtî ile tellak arasında geçen konuşma aktarılmaktadır. Konuşmanın üslubu, içeriği Zâtî'nin karşısındaki kişiye göre şekillenmektedir. Bir hamamın içinde tellağa karşı cinsellik imalı bir konuşma gerçekleşmektedir.

Lâṭīfe *Bir zemānda Ṣarmaşıḳ dirler bir ẓarīf ḥarif var idi, ziyāde nāzük yār idi, ben faḳīr ü ḥaḳīre üleşür ṭolaşur idi. Bir gün ayıtdı: Be mevlānā Ẕātī, senüñle lâṭīfe itmeyüp saña ṭolaşmamaġa iḫtiyārum yoḳ, bilmezüz ḫikmet nedür, didi. Hemān bu beyti didüm Beyit:*

Bize ṭolaşduġuñ bu şarmaşıḳsın
Aġacsızduñ aġaca ṭolaşursın (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Latifede ise Zâtî, Sarmaşık lakaplı bir kişinin kendisine laf atması üzerine kişinin kendisi gibi rahat bir üslup kullanmasıyla eserde mizahı ortaya çıkarmakadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir yaycı ẓarīf ḥarīf var idi, yüzinden baş ve bart eksük olmazdı, gören gökçekler ṣanurdı. Bir gün ben faḳīr u ḥaḳīre ayıtdı: Seni kitāb açar dirler, varsam açıversen, görsem. Ben ayıtdum: Seni eyi yaycı dirler, yayı virseñ, bir ḳuş ursam. Yine ol ayıtdı: Kitābı açıcaḳ benleyin seçer misin; seçme misin? Ben ayıtdum: Hep illerüñ żamīrin ṣeçerin, sen illerden cüda mı olsan gerek? Ḫuşūṣā sen a miskin şehrüñ gökceklerinden birisin. Hem bana geçende yolda kitāb açdurduñ, sen ol yoldaġılardan degül misin? didüm. Ḥarīf ḥacil olup gitdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 38)

Latifede ise Zâtî okçuluk yapan bir adamla atışmaktadır. Latifeyi karşısındaki kişinin mesleği üzerinden ilerletmekte bu bağlamda metnin dilini imalı bir şekilde oluşturmaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir bostāncı oġlı var idi. Kendüsi bāġ-ı cemāle tezerv, lâḳabı ırġañur serv idi. Bir gün dest-mālin şeftālū ile ṭoldurmış, alup gider. Ben ayıtdum: Ey serv-i bāġ-ı cinān, şeftālū umar senden cān, bir şeftālū virseñ olmaz mı? Ayıtdı: Çiçegi burnunda ḫıyarum var, yemez misin? Ben ayıtdum: Bu senüñ ḫıyaruñuñ dibi ne yoġın, depesi gök ala, dibi ḳızıl ala; ṭorusı arşlan başına beñzer, dibi eşek s..ine. Çün oġlan bunu işitdi bir ḳaç şeftālū virdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 38-39)

Latifede Zâtî, bostancı bir kişiyle atışmaktadır. Latifenin dilini bostancının anlayabileceği şekilde meyveler üzerinden argolu anlatımlardan oluşturur.

Lâṭīfe *Bir zemānda gözleri şaşı bir ḥarīf var idi, Şaşı Bali dirlerdi. Balıkesrede İne Beg Ṣubaşı ʿimāretine kim mütevellī olsa anı yirine nāyib ider, kendü maṣlaḥatına giderdi. Bir gün mütevelli degişildi, āḫar mütevellī geldi. Dervīş Ḥasan dirlerdi bir nāzük, lâṭīfe meydanında çāpük yār var idi. Anuñ dükkânında kelimāt iderken nā-gāh Şaşı Bali çıka geldi. Ben ayıtdum: ʿAceb yeñi mütevelli daḫı yirine Bali nāyibdür mi ki? Dervīş Ḥasan ayıtdı: Ol müstaḳīm kişi ister bunuñ iki gözine ṭoġrulugı yoḳdur ilmen. Bali bu sözi işidicek incindi. Ben ayıtdum: İncinmek ne lāzım, bir kişi şaşa geldi, bir söz söyledi. Bali işidicek gülmege başladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 39-40)

Latifede Zâtî, Derviş Hasan ve Şaşı Bali adındaki kişilerle bir dükkânda sohbet etmektedir. Zâtî'nin burada atışmadan ziyade kişilerin arasını şakalaşmayla bulma konumunda bulunduğu görülmektedir.

Lâṭīfe *Bir zemānda yārān bir yirde cemʿ olup ṣoḥbet iderdük. Keşfī bir risāle yazmış, cümle ehl-i ṣanāyiʿi ẕemm eylemiş ol añıldı. Bir maḥbūb u maṭlūb u mergūb çıḳrıḳcı-zāde var idi, Pīrī Çelebi dirlerdi, Ol ayıtdı: Billāhī mevlānā Ẕātī, çıḳrıḳcılara ne didi ki? Ben ayıtdum: Ṣaḳalluları iñli köfte-ḫārlardur yalıñ yüzlüleriñüñ aġcalığı ġarrādur dimiş, ve hem bir gün çarşularından geçerken, ṣarmsak dögeci çevürürlermiş, tezgāhlarından çıḳardılar bāña gösterdiler; çevürüñ çevürüñ g..üñüze ṣoḳuñ didüm, dimiş. Çün dil-ber bunı işitdi, ayıtdı: Mevlānā Ẕātī, ol Keşfī dükkān öñine uġrasa, ṣarmsak dögecini anuñ g..ine ṣoḳarduḳ, ḳıyāmete degin acısı içinden çıḳmazdı.* (Çavuşoğlu, 1970: 40)

Latifede Zâtî sanayi esnafıyla Keşfî hakkında konuşmaktadır. Konuşma üslubunun sanayi ortamında bulunan kişilere göre şekillendiği görülmektedir.

Lâṭīfe *Babam merḥūmdan ḳalmış bir bāġum var idi, üzüminüñ her dānesi bir şīşe şekker şerbetine beñzerdi, İskender anı görse Āb-ı Ḥayāt ṭaleb itmege gitmezdi. İki ḫarīf var idi, birine İt İskender, birine Ḳuş Ḳāsım dirlerdi; yolları ol bāġa uğramış, vāfir üzüm yimişler, geldiler, benden ḥalāllıġın istediler. Ben ayıtdum: Anuñ ne ḥalāllıġın istemek gerek, anı babam meḥūm dikdügi vaḳtin it yisün, ḳuş yisün, dimişdür. Bu lāṭifeyi işidüp gülüşerek gitdiler.* (Çavuşoğlu, 1970: 40)

Latifede Zâtî yoldan geçerken izinsiz bağına girip üzümlerini yiyen iki kişiyi aşağılamaktadır. Latifenin dili de yine karşısındaki kişilere göre şekillenmektedir.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir vāʿiz Ayaṣofyada çalıcı mehterlerin ziyāde ẕemm itdi, ṭalebe ḳısmını ve sūḫtevātı medḥ eyledi. Vaʿẓı tamam itdükden ṣoñra ol vāʿiẓe bulışdum, ayıtdum: Mevlānā, anlaruñ kim niyyeti ḫayradur, anları ẕemm idersin; şunlaruñ kim şerredür, medḥ idersin; bunun ne aṣlı var? Ayıtdı: Nice? Ben Ayıtdum: Ol mehterleri kim ẕemm eyledüñ, anlar Ḥaḳḳa tazarruʿ iderler; cümle ümmet-i Muḥammedüñ ḫātūnları ḫāmile olsun, oġulları ṭogsun, varalum nevbet çalalum, dirler. Ve bir oġlan ṭoġsa, nevbet çalsalar, duʿā iderler; bu oġlan büyük olsun, babası sünnet eylesün, yine gelelüm şenlik idelüm, dirler; andan ṣoñra evlensün, yine ṣādlıḳlar idelüm dirler; andan ṣoñra bunuñda oġlı ḳızı olsun dirler, ümme-ti Muḥammed artduġın isterler. Ol medḥ eyledügüñ sūḫtevāt, bir devletlü vefāt itse, meyyitine varsam, bāña bir iki aḳça virseler, dirler; ümmet-i Muḥammedüñ eksildügin isterler. Çün bunı vāʿiẓ işitdi, inṣāf itdi.* (Çavuşoğlu, 1970: 40-41)

Latifede Zâtî ile vaiz arasında geçen konuşma anlatılmaktadır. Zâtî vaizin mehter eleştirisini yanlış bulmakta ve vaizi uyarmaktadır. Bunu da karşısındaki kişinin mesleği ve konumuna göre yumuşak ve olumlu bir dille gerçekleştirmektedir.

Lâṭīfe *Bir gün Bursada bir ġarrā dil-berle ḳablucaya giderken bir nice ʿavretlere uġraduḳ. Ol dil-ber zen-bāre idi. ʿavretleri göricek ayıtdı: ṣatuluḳ yarma yaḳalu gönlegüñüz var mı? ziyāde murādumdur. Aralarından bir mütekellime ayıtdı: Sizüñ oyma yaḳa çıḳalı bizüm yarma yaḳalarumuza kimse baḳmaz oldı.* (Çavuşoğlu, 1970: 42)

Lâtifede Zâtî ile dilber arasında geçen konuşma anlatılmaktadır. Konuşmanın içeriğini imalı bir dille anlatılan cinsellik oluşturmaktadır.

Lâṭīfe *Bir zemānda bir ḳāḍī-zāde var idi. Emrullah Çelebi dirlerdi. Bir gün bir ṣoḥbetde babasınuñ fazlın söyledi, şol ḳadar medḥ eyledi ki vasfa ḳābil degül. Ben ayıtdum: Emrullah Çelebi, senüñ baban ziyāde nādān imiş; eger nādān olmayaydı senüñ aduñı Emrullah ḳomazdı. Ol āyeti bilmez midi? Ayıtdı: Nice āyetdür? Ben ayıtdum:* وَكَانَ أَمْرُ اللهِ مَفْعُولاً *saña mefʿūl dimiş yoḫsa mefʿūl olacaġuñ bilür midi? Çün bunı Emrullah işitdi bī-iḫtiyār olup gülmege başladı.* (Çavuşoğlu, 1970: 42-43)

Latifede Zâtî ile Emrullah Çelebi arasında geçen atışma ele alınmaktadır. Burada Zâtî kişinin ismi üzerinden imalı bir dille eleştirmektedir. Zâtî ve toplumdaki kişiler arasında oluşan latifelerde atışmalar genellikle rakip tarafından başlatılmaktadır. Şair ise latifenin içerik ve üslup tarzını karşısındaki kişiye göre oluşturmaktadır. Bu bağlamda da mizah yapma araçlarından olan atışma, mizah kuramlarının latifelerle birlikte yorumlanmasına olanak sağlamaktadır.

SONUÇ

"Zâtî'nin *Letâyif*'inin Mizah Kuramları Bağlamında Tahlili" adlı bu çalışmada öncelikle mizahın tanımı yapılmıştır. Bu bağlamda mizahın kökenine, bu konuda literatürde geçen tanımlamalara ve hangi eserlerde kimler tarafından kullanıldığına yer verilmiştir. Klasik Türk şiirinde mizah ve gülmenin kuramlardan bağımsız eğlence, iğneleme ve yerme amaçlı ele alındığı görülmüştür. Mizah ve gülme arasındaki ilişki değerlendirilmiş ve her mizah sonucunda gülmenin olmayacağı gibi her gülmede de mizah etkisinin bulunmayacağı belirtilmiştir. Mizah ve gülme kavramları incelendikten sonra mizahla ilgili başlıca kavramlar değerlendirilmiştir. Bu kavramlar latife, hezel, ironi, nükte, satir, parodi ve kara mizah başlıkları altında incelenmiştir. İnceleme yapılırken bu kavramların tanımlarına, eserlere kattıkları anlamlara ve birbirinden ayrılan özelliklerine değinilmiştir. Kavramların ne kadar ayrılan özellikleri olsa da kesin bir çizgi ile birbirinden ayrılan noktaları olmadığı ve mizah bağlamında değerlendirildiğinde birbirine yakın kavramlar olduğu fark edilmiştir. Bu kavramların gülünç, yergi gibi yapılar etrafında ortaklıklar oluşturduğu tespit edilmiştir.

Mizah, gülme ve mizahı oluşturan başlıca kavramlar incelendikten sonra çalışmanın asıl konusunu oluşturan letâyifnâmelere değinilmiştir. Bir tür olarak letâyifnâmelerin özellikleri ele alınmış, mizah ve letâyifnâmeler arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Burada belirtilmesi gereken en önemli noktalardan biri letâyifnâmelerin fıkra türü ile ilişkilendirilmesidir. *Letâyif* dilinin ve karşı tarafa ilettiği mesajın fıkra türünden farklı olduğu saptanmış bu sebeple *letâyif*'in fıkra türünün karşılığı olmadığı anlaşılmıştır. Fıkra, güldürme ve eğlenceyi öncelerken letâyifnâmeler daha çok eleştiri temellidir. Eserden hareketle literatürde Nasrettin Hoca fıkralarına kadar birçok eserin letâyifnâme olarak adlandırılmasına rağmen tam anlamıyla letâyifnâme olarak ele alınamayacağı görülmüştür.

Çalışmada letâyifnâmelerin en başarılı örneklerinden olan Zati'nin *Letâyif*'i tür ve içerik açısından ele alınmış, eserin şair tarafından nasıl oluşturulduğu açıklanmıştır. Eserdeki latifelerde gizli bir dilin varlığı tespit edilmiş eserin kendine özgü bir dili olduğu anlaşılmıştır. Bu özgünlüğün oluşumunda Zâtî'nin hayal dünyası ve şairin çevresinin etkili olduğu görülmüştür. Eserde incelenen başlıklar arasında cinsel çağrışım içerikli latifelerin psikoanalitik kuram ve şairin üzerinden dönemin anlamlandırılmasında önemli rol oynadığı görülmüştür. Eserin en dikkat çekici yanı manzum ve mensur parçaların bir arada kullanılmasıdır. Eserdeki latifelerde yer alan manzum parçaların latifelerde mesajın vuruculuğu açısından önem arz ettiği görülmüştür. Manzum parçaların mizahi kurgunun

oluşturulmasında, aktarılmak istenen duygu ve eylemin etkileyiciliğinde büyük rol oynadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda latife dilinin kendine özgü söz varlığının oluşmasında da etkili olmuştur.

Eser ve şair arasındaki ilişkiyi anlamlandırabilmek adına şairin yaşadığı dönemde nasıl bir kişiliği, edebi yönü olduğu ve sosyal hayattaki rolü hakkında bilgi edinmek amacıyla tezkirelerden yararlanılmış ve Zâtî'nin esere yansıyan pek çok özelliği olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda bu tezkirelerde onun mizahi yönüne, edebi muhitine, mizah dilini nasıl oluşturduğuna da değinilmiştir.

Letâyifnâmelerin, Zati'nin *Letâyif*'inin, tezkirelerdeki şaire dair bilgilerin ve şairin mizahi yönünün değerlendirilmesinin ardından Klasik Türk şiirinde yer alan *letâyif* türü, bu bilgiler eşliğinde mizah kuramları bağlamında ele alınıp nitel araştırma yöntemleriyle incelenmiştir. Çalışmada başlıca mizah kuramlarından üstünlük, uyumsuzluk, rahatlama kuramlarına değinilmiştir. Bu kuramlar, onları oluşturan bakış açıları, birbirinden ayrılan yönleri, öncül isimler gibi pek çok açıdan araştırıldıktan sonra Zati'nin *Letâyif*'i bu kuramlar açısından incelenmiştir. Mizah kuramları eser içeriğinde ele aldığı duygular noktasında farklılık gösterdiği görülmüştür. Latifelerde, üstünlük kuramında ele alınan üstünlük kurma duygusunun aristokrat kesimin üstünlüğünden ziyade, eşit şartlarda bulunan kişilerin başarı ya da kişisel ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir üstünlük duygusu olduğu belirlenmiştir. Rahatlama kuramı ise bilinçaltında bastırılan duyguların eserler aracılığıyla gün yüzüne çıkmasını ve böylece kişide oluşan sinirsel boşalımı ele alırken Klasik Türk şiirinde dönem şartları ve insanlar arası ilişkiler değerlendirildiğinde bastırılmış bir düşüncenin olmadığı, insanların bu konudaki düşüncelerini günlük yaşamda rahatça ifade ettiği görülmüştür. Eserdeki rahatlama kuramı çerçevesinde yapılan yorumlar bu yaşayış biçimi ve eserin ortaya çıktığı bağlam dikkate alınarak oluşturulmuştur. Eserden hareketle latifelerin incitici ve ilkel dil tarafının olduğu görülmüş, bu özellikleri de rahatlama ve üstünlük gibi mizah kuramları ile ilişkilendirilmiştir.

Bu kuramların incelenmesi sonucunda letâyifnâmenin gülünç olana hazırlık, olay gelişim süreci ve gülünç olanın ortaya konması şeklinde kurgulandığı görülmüştür.

Eser, kuramlar açısından incelendikten sonra eserde yer alan mizah yapma araçları belirlenmiştir. Eserde mizah yapmayı sağlayan küfür, kötü söz, argo ve özelliklerine; edebi sanatlar ve atışma başlıklarına değinilmiştir. Küfür, kötü söz argo açısından değerlendirildiğinde ön plana çıkan bazı başlıklar olduğu fark edilmiş ve şairin üzerinde

durduğu bu başlıklar incelenmiştir. Eserdeki latifelerde mizah yapma araçlarının, içeriğin işlenişi ve hitap edilen kişinin mevki ya da meslek grubuna, ait olduğu toplumsal role göre şekillendiği görülmüştür. Eleştirdiği kişi, şairin sıradan arkadaşlarından olduğu zaman dilin bayağılaşıp cinsellik ve küfür içerdiği görülmüştür. Söz konusu rakip devlet adamı ya da din adamı gibi makam sahibi biri olunca üslubun daha yumuşak olduğu görülmüş ve latife içeriğinin şakalaşma havasında oluşturulduğu saptanmıştır. Mizah kurgusu açısından içeriğe zenginlik katan ve mizah yapma araçlarından olan argo, küfür, cinsellik, atışma, edebi sanatlar gibi başlıklar da incelenmiştir.

Edebi sanatlar, eserin etkisini artırmak, okuyucu ve şair arasındaki ortak sembolleri oluşturmak açısından oldukça önemlidir. Şair, letâyifnâmesinde teşbih, mübalağa, tezat, irsali mesel, tariz, nida, tenasüp, tevriye, iktibas, istifham gibi sanatlarla latifelerinin etkisini artırmıştır.

Mizah yapma araçlarından biri olan atışma letâyifnamelerin mizahi kurgusunda önemli rol oynamaktadır. Şair eserde karşılıklı bir atışma konusu yaratarak gülme eylemini ortaya çıkarmakla birlikte mizah kuramlarının da eserde yer almasını sağlamıştır. Letâyifnâmenin belirli bir kurguya sahip olduğu ve bu kurgunun temel yapısının ortak olup içerik ve kullanılan üslubun latifede atışılan kişiye göre şekillendiği anlaşılmıştır. Zâtî'nin sosyal yaşamdan ve şairler arasından kişilerle içli-dışlı bir ilişkiye sahip olup sanatını icra etmesi, şairin gündelik yaşamında bir edebi muhit oluşturduğunu göstermektedir. Oluşturduğu bu edebi muhitte arkadaşları ile arasında geçen latifeleri ele almasıyla şairlerin sanatsal yönlerinin dışında insani yönlerinin de olduğu görülmüştür. Osmanlı'da erkekler arası bir dilin yaygın olduğu bir dönemde kadının daha geri planda olmasına rağmen eserde Mihri Hatun'a yer verilmesi kadın kavramının sosyal hayat ve edebi muhitlerde yer aldığının ispatı açısından önem arz etmektedir.

Mizah kuramlarının Klasik Türk edebiyatına ait letâyifnâme türüyle ilişkilendirilerek incelenmesi, mizahın ve Klasik Türk edebiyatının iç içe olduğunu göstermiş, mizahi metinlerin yorumlanmasında yeni bakış açıları sunmuştur. Klasik Türk edebiyatı türlerinden letâyifnâmelerin mizah kavramının açıklanıp yorumlanmasında, sahip olduğu örneklerle yadsınamayacak kadar önemli olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Aydın, A. (2014). *Divan Şairleri Arasında Şair ve Şiire Dair Atışmalar*. International Periodical For The Languages. Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3 Winter 2014, p. 213-237

Batislam, H. D. (1997). *Kani'nin Mensur Letaifnamesi ve Hezliyyat*ı. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Batislam, P. H. D. (2013). *Divan Edebiyatında Latife ve Hezl*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 22 (1). 229-242

Bilgegil, M. K. (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*. İstanbul.Enderun Kitabevi.

Bingölçe, F. (2011). *Osmanlı Argosu Sözlüğü*. Ankara: Altüst Yayınevi

Canım, R. (2018). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. Müellifi: Latîfî. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Cebeci, O. (2008). *Komik Edebi Türler Parodi, Satir ve İroni*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Çavuşoğlu, A. (2020). *Künhü'l Ahbâr*. Müellifi: Gelibolulu Mustafâ Âlî. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çavuşoğlu, M. (1970). *Zâtî'nin Letâyifi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. 18. 25-51.

Çevirici, A. (2006). *Tevfik Fikret'in Şiirlerindeki Edebi Sanatlar*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Çiftçi, H. (1998). *Klâsik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizah.* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 0 (10)

Çetinkaya, Ü. (2011). *Divan Şiirinden Örneklerle Mübalağa Sanatının Mizahla İlişkisi*. Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. C 6, S 2, s. 39-74.

Dilçin, C. (2016). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Doğan, D. M. (2014). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük (25. Baskı)*. Ankara: Yazar Yayınları.

Eagleman, D. ve Brandt A. (2019). Yaratıcı Tür: Fikirler Dünyayı Nasıl Yeniden Yaratıyor. İstanbul: Domingo Yayınevi.

Eke, M. (2010). Geçmişte Yapılan Âşık Atışmalarının Günümüzdeki Görünümü. Kültür Tarihimizde Yarış. 2 (1). 76-82.

Eker, G. (2009). *İnsan Kültür ve Mizah-Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Eliaçık, M. (2010). *Sıhhat U Maraz'da Ahlât-I Erbaanın İşlenişi.* Mukaddime. 1 (1) .125-141

Freud, S. (1993). *Espriler ve Bilinç Dışı ile İlişkileri*. (Çev. Emre Kapkın). İstanbul: Payel Yayınevi.

Gürgendereli, M. (2007). *Şeyh-i Sanan Mesnevisi*. Müellifi: Mostarlı Ziya-i. İstanbul: Kitabevi.

İpşirli, M. *Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şah*. TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/fenarizade-muhyiddin-mehmed-sah (01.06.2023).

İsen, M. "*ÂHÎ, Benli Hasan*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ahi-benli-hasan (01.06.2023).

Kortantamer, T. (2007). *Temmuzda Kar Satmak, Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı.* Ankara: Phoneix Yayınları.

Kılıç, F. (2018). Meşâ'irü'ş-Şu'arâ. Müellifi: Âşık Çelebi. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Külekçi, N. (2003). *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Lang, B. (2008). *İroninin sınırları*. Cogito Dergisi İroni Özel Sayısı. 57. 231-249.

Levend, A. S. (1970). *Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi (hezl ve hecv).* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten. 18. 37-45

Mengi, M. (2007). *Metin İncelemesi, Aşamaları. Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili. Turkish Studies*, 2(3). 407-417.

Morreall, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. (Çev. Kubilay Arsever–Şenar Soyar), İstanbul: İris Yayınları.

Naci M. (2009). *Lügat'i Naci*. (Haz. Ahmt Kartal), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Narlı, M. (2007). *Ömer Seyfettin'den Cemal Şakar'a Öykü ve İroni*. İlmi Araştırmalar. 24. 103-115.

Nesin, A. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*. (Haz. Turgut Çeviker). İstanbul: Adam Yayınları.

Öksüz, M (2015). *Cumhuriyet Devri Türk Şiirinde Hiciv (1923-1960).* Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öntürk, T. (2021). *Klasik Türk Edebiyatında Mizahın Farklı Bir Yönü: Şairin Kendini Alaya Alması*. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi.4. 32-47

Özdemir, S (2015). *Alaycı Taklit ile Yeniden Yazma Arasında Bir Teknik: Parodi*. Türk Dili dergisi. 76.78-79.7 Temmuz 2023.

Özkırımlı, A. (1982). *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*. C.3. İstanbul: Cem Yayınevi.

Pala, İ. (1998). *Hezl*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sona, F. (2017). *Aşık Çelebi'nin Meşa'irü'ş-Şuara'sında Latifeler*. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 12 (5), 417-430.

Sungurhan, A. (2017). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Müellifi: Kınalızâde Hasan Çelebi. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK

_____ (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK.

Tanç, N. (2020). *Klasik Türk Edebiyatında Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları

Tarlan, N. A. (2017). *Edebiyat Meseleleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Türkmen, F. (2002). *Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi*. I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı. Bursa. 367- 375.

_____ (2013). *Seyyid Burhan Çelebi Nasreddin Hoca Latifeleri (Burhaniye Tercümesi)*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Usta, Ç. (2009). *Mizah Dilinin Gizemi* (2.bs.) Ankara: Akçağ Yayınları

Yalçın, İ. ve Kenan B. (2020). *Küfrün Süje ve Objesi Olan Şair: Nef'î*. Ulakbilge. s. 829–851

Yardımcı, İ. (2010). *Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri*. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2), 1-41

Yeniterzi, E. (2001). *Heşt Behişt Mesnevisi*. Müellifi: Behiştî. İstanbul: Kitabevi.

Zülfikar, H. (2018). *Eski ve Yeni Karşılılarıyla Kalp, Nükte, Espri, Söz varlığı, Yazım ve Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.